

PAAVO HAAVIKKO **Investeeringute kiituseks**

Soome keelest tõlkinud Kajar Pruul

1.

Kui luud purunevad. Kui kõõlused tulevad lahti. Verd valatakse.

Kui pipart üritatakse kasvatada üleval mägedes.

Kui selle ütlemine et seda muudkui üritatakse ja üritatakse kasvatada on kuritegu. Kriitikavõimest hirmsam.

Näib et ei ole aru saadud kui palju

Jumalad ja parteid tahavad teha maiusrooga, verivorsti.

Selle tarvis siga läheb paksuks, pekiks.

Aineid juba kogutakse. Hõrke.

Veri, rapped, pekk, pipar ja sool.

2.

Jumalad, kes söövad maiusroaks parimaid palu,

ütlevad et see maitseb värskelt.

See kes on öelnud et võimu maitse on toores ei tea,

need kes teavad teavad et see on ülipeen.

Hautatult, koos pisku õelalt mõruda sibula ja pipraga.

Meenutab parimat tindikala, või austreid.

Selle üle arutlemisel on mõni jumal juhitud lõksu,

tehtud oma asjatundlikkuses naeruks

nii et ta on vandunud need hõrgutised olevat pärit mägedest,

ehkki on söönud midagi hoopis muud.

Seepärast rahva lemmikutel, diktaatoritel pole ajusid.

Uurige või järele. Nad puhkavad hauas

pärast pikka päevatööd, ilma südame, maksa ja ajudeta.

Eesrindlik teadus ei leia sellele seletust.

Sedagi asja küsib ta Aristoteleselt, või Platonilt,
kes ikka annavad pärijale ühtviisi targa vastuse.
Ainult ühte mitte, diktaatorite kohta, armastatute kohta,
et rahvas vihkab seda, mida ta armastab.

3.

Mõistmatult loen kirjanikku kes omal ajal ei olnud vastu
oma aja korrale.

Mõistmatult loen kirjanikku kes on selle poolt täna.

Üldise hüvangu diktatuur.

Õudne sulnis uni vürtsitab kurba ühiselu.

Need kes saavad seda häda tunda tänavad õnne
et on oma nooruse elanud isevalitsuse ajal.

Lapsed, mul pole sõnu selle õuduse kirjeldamiseks.
Ja te hakkaksite naerma.

4.

Mina kardan et sina oled valinud endale koha ekspluateerimise poolel.

Siin on palju leevendavaid asjaolusid.

Kui sina oled selle sees oled õis vilja sees.

Oled selle maski sees, oled selle talitluses.

See paistab seestpoolt krobeline, ja silmaavad on väiksed.

Väljas võib leiduda kiviviskajaid.

Mõistan sind. Kui ma vangiderivis kuulen

kuidas me eri pooltelt oleme tulnud samasse rivisse.

Meid liidab ühine arusaam, et neil kes valitsevad
on tõesti vähe liikumisruumi.

Võim on ehitis. Kui me palume endale liikumisruumi
nimetavad nad seda liikumisvaruks.

Millimeetrine rebend siin all
tähendab meetrit üleval.

Ehitis on nii kõrge.
Ei neil ole kerge.

5.

Uue korra tulles inflatsioonini enam ei sallita.

Raha on rahva omand, ja sellel on
rahva nimi ja pitsar.

Inflatsioonist rääkimine kuulutati karistatavaks.

Sest sellele oli lõpp tehtud.

Ja raha väärtuse vähendamisest ei tohiks jutte provotseerida.

Tema, õnnetu, kes mu kõrval käib
oli öelnud et valitsus on taas parandamas kaupade hinda.

Tema, õnnetu, mõisteti
ettevaatamatult lausunud sõnade pärast isoleerimisele
nii kauaks kui vastu peab.

Nii kauaks kui raha varastamine töölistelt,
investeerimine, säästmine
üldiselt läbimõelduma kasutamise tarvis jätkub.

6.

Töö ja kapitali vastuolu on lepitamatu. See laheneb.

Miks küll peab tööle minema nii fataalselt kehvasti?

7.

Näita Koletisele palakest Utopiast. Ja ta kugistab selle alla.

Ta nõuab lisa.

See on kirjutatud seinale.

Ära nimeta seda lameduseks.

Sära annab sellele raisku läinud elatud elu.

Neid ei avaldata kunagi kusagil.

Midagi trükitut ei kirjuta hullgi
oma kongi seinale.

Enne kui nad unustasid oma nimed kirjutasid nad sinna
kõigi suurmeeste nimed.

Seda seinale pole kunagi olnud vaja valgendada.

8.

Kui Bastille oli valmis ehitatud, müür Euroopa südamesse,
öeldi, et see ei kesta kaua.

Kui see oli maha lõhutud, öeldi, et seda ei ole enam.

Ei. Kuna see oli, seda ei vajatud.

Rahvas valvas nüüd ennast ise oma arvel, tasuta.

9.

Ja põlvkond tuuakse taldrikul koletiste ette.

Nad söövad puutaldrikutelt. Keegi neist jääb hetkeks otsima nuga ja kahvli. Nii üürike on nooruse aeg.

Ta leiab noa ja kahvli.

Need meist, kes jõuavad näha õhus seda kuldset kahvli,
lähevad hulluks. Ega saa sõnagi suust.

Karjatavad. Kuid teised jätkavad vestlust.

(1973)

KALJU KRUUSA

Kiri jõuluvanale

Tere, kallis jõuluvana –
kussa panid näärivana?

Saatsid Disneylandi vist,
et ta õpiks brändimist?

Küll ta pärast asumist,
villand käibest-kasumist,

tuleb, vitsakimbud kaasas,
tooma hüvemat uut aastat,

nagu kunagi ta tõigi!
Rõõmsalt ühinen siis kõigi

maade näärijorssidega
oma vemmälvärssidega!

Ёнэсётуттвустус

Олэн ваёнэ Ёёстимаа кирааникк
илма хаикёкассакартитта.
Веттакс наисё, ётт саакс тёрццу пиима –
тинтти ма ёи йеуа соёттата.

Хаккакс рёволуциоонилиси
тёосёит папёриилё панёма –
ётт саакс рахвас валкёлтт лёхёкүлийёлтт
куума трииккрауаака лукёта.

Праёку аинултт ёмаликку наисё
лёйтмисёни пёапки ооттама.
Ома луулёписикку ма олён
кааса саанут риннапиимака.

seep see on

mul ei ole paha olla
seepärast
et kyik ei ole
nagu Norras

mul ajab südame
läikima see
et miski on
nagu Taani riigis

ja suu ajab laulma
see
et ei minda
ainult üle minu laiba

vaid päris paljude
laipade

sisendus

vyimukaks
minemise korral
tahaks otsekohe
tymbuda tagasi

ja jätta maha
umbes nagu Eesti
kas pauguga vyi ilma
loomulikult

samas mürki ei vyta
ja pead ei anna
kuna mine tea

äkki viimased pisendused
osutuksid kisendavalt
vyimukaks

revolutsioonide viga

ainus aga piisav pyhjus
revolutsioon
tegematta jätta on see
et lypuks kyige närum
krahmab vyimu oma kätte
peab ennast asendamatuks
kukub ennastimetlevalt laamendama
teeb kogu ürituse margi täis
ideed saadetakse (koos ideelistega) metsa
ükski revolutsioon ei ole kunagi
vyitnud ideelisena
see on revolutsioonide viga

otse ja keerutamatta

maakera tiirleb oma orbitil
päikese ümber
kiirusega kolmkümmend kilomeetrit sekundis
maakera pöörleb oma teljel
ekvaatori kohal
kiirusega pool kilomeetrit sekundis
aga mitte seepärast
ei aja
kogu see kupatus
iiveldama

iiveldama ajab ikkagi inimene
tiirane ja pöörane

LAURI PILTER

VARAJANE ÄRKAJA

Taeva kirdepoolne äär hakkas punetama juba enne kella kolme – see oli hõõgupunane riba, mille serv põikas vastu sinist, pilvekribulatest kirjut laotust. Hõõguv taevaäär kasvas järjest laiemaks, laotus muutus heledamaks ja ühel hetkel hakkas silmapiirile kerkima päikeseketas.

Oli juunikuu öö, pimedat aega ainult mõni tund. Kui Juhan ennast voodist välja ajas, polnud kell palju üle nelja.

Juhan oli kuuekümnene, valge lorkis peaga mehemürakas. Kolhoosikorra ajal oli ta olnud põllutöölise brigadir, nüüd juba aastaid muidumees, kes elas koos tööelkäiva naisega vallakeskuses kortermajas ja suviti üritas kasvatada kurke ja tomateid ema surma järel tühjana seisvas talus.

Õigemini kasvas kahes kasvuhuones ja avamaal muudki peale kurkide ja tomatite. Oli paprikaid ja ube, tilli ja muud rohelist kraami, kõrvitsaid ja prooviks isegi paar arbuusitaime.

Juhan hiilis korterist välja, istus jalgratta selga ja sõitis mööda tühja maanteed paar kilomeetrit vana koduni. Ta läks kasvuhuonesse ja märkas, et tomatilehed on märjad, lausa tilguvad vett. Ta vangutas pead: tomatid tahavad kuiva, kasta tohib ainult varre ümber vett valades. Kust see vesi küll lehtedele sai?

Kurkide kasvuhuones sama lugu, lehed märjad, aga kurk ju armastab niiskust. Juhan uuris kurgiõisi, imepisikesi kurgihakatisi. Siis tegi ta tiiru avamaa peenarde vahel.

Kõik näis korras olevat. Päike oli juba kõrgel.

Juhan istus taas jalgratta selga ja sõitis mööda maanteed edasi. Teeäärse tühjana seisva kollase maja taga oli väike saunakökats. Juhan toetas jalgratta vastu sauna otsaseina ja sisenes.

Lapiteki alt paistsid pikad kõhnad jalad, tekk oli magajal üle pea tõmmatud.

“Maanus, mis sa magad, päike ammu üleval, aja minuga juttu!”

Magaja ajas end istukile, ta hoidis end kühmu. “Mis sa siis rääkida tahad?”

“Vaata, minu naine Tiiu on ikka loll. Ta ütleb, et tomatid tahavad kuivust, aga kasvuhoones on hommikul lehed kõik märjad, ja tomatid kasvavad nii mis mühiseb. Neil on nii palju lehti, ja Tiiu ütleb, et ma pean taimi lõikama, et neil kogu jõud ei läheks lehtede kasvatamise peale ära, aga mina ei tea, mis ma ära lõikama pean ja mis alles jätma. Kui ma lõikama hakkam, on kõik kanget tomatilehehaisu täis ja see mulle ei meeldi. Järsku on need lehed just sellepärast nii lopsakad, et öösel lähevad lehed märjaks, ja ma peaksin ukse õhtul lahti jätma, mitte kinni panema, nagu Tiiu käsib.”

“Mina küll ei tea, mis sa nendega tegema pead. Mul on endal ainult tubakapeenar ja ma pean seda täna igatahes rohima, kui ma üldse mingit saaki tahan saada.”

“Kuule, Maanus, kas tead, mis meie endine külavanem Tarmo oma fatsepukis kirjutab? Ta on seal Soomes vist päris imelikuks läinud. Tahtvat hakata siia külamuuseumi tegema ja jumal mis ta seal kõik kokku luuletab.”

Maanus tõusis koiku servalt püsti, ta oli pikk ja vibalik mees, mõned aastad Juhanist noorem.

“Maanus, võta õige minu ratas ja käi Priidiku juures ära. Ma annan sulle raha, too pudel viina.”

“Mul on selg haige, ma ei saanud hästi püstigi, miks sa ise ei lähe?”

“Lolli mängid või, sa ju tead, et Priidiku naine on Tiiu õde ja siis on see kohe kõigil teada. Ole mees ja käi ära!”

Maanus ronis ratta selga ja väntas küla teise serva, kus elas Priidik, kelle käest sai igal kellaajal viina ja suitsu osta.

Kui ta tagasi jõudis, istusid mehed kiviaiale, mille taga lokkasid nõgesed, tegid suitsu ja rüüpasid aeg-ajalt pudelist. Põhiliselt kõneles Juhan. Maanus kuulas ja ütles harva midagi sekka.

Juhan rääkis, kuidas ta eelmisel aastal otsustanud moosikeetmisel eksperimenteerida ja lisas õunamoosile piparkoogimaitseaineid.

“Väegade hea moos tuli välja. Kas ma sulle tõesti ühtegi purki ei andnud? Mul on neid terve riiul veel alles, homme hommikul toon

sulle kindlasti. Ei noh, ma pean nüüd tööle hakkama, neid tomatikas-
vusid maha lõikama. Võib-olla tulen pärast uuesti läbi.”

Juhan pistis pooliku pudeli paljude taskutega töömehevesti kõige
sügavamasse taskusse ja sõitis vänderdades kasvuhoonete juurde ta-
gasi.

Pani ratta vana väsinud elumaja ukse kõrvale ja läks jahedasse esi-
kusse. Ta heitis pilgu üle köögiläve, märkas suurel laual tuttavaid
kruuse ja paari kaussi, ohkas ja läks tuppa, kus tema ema oli kümne
aasta eest hinge heitnud. Voodit kattis triibuline villane tekk, mis oli
üle patjade tõmmatud.

Juhan tõstis tekiotsa üles ja ronis süngi.

SERAFINE POEG

Esimese jaanuari hommikul läks Marje õue. Öösel oli sadanud värsket
lund ja ta pidi sumpama läbi tihedate vaalude, et vanale naabrinaisele
Serafinele head uut aastat soovida.

Serafine elas vanas madalas puumajakeses küla keskel tanuma ääres,
kohe pritsikuuri kõrval.

Tema mees oli ammu surnud, poeg linna läinud. Nii elas Serafine
päris üksinda. Tal polnud ammu ühtegi pudulojust. Igal kevadel tegi
ta mõned peenrad ja pani maha paar vagu kartuleid. Talviti polnud tal
muud teha kui ahju kütta, pliidil endale kartuleid praadida ja telekat
vaadata.

“Fiine!” hõikas Marje, lüües jalgu kõvasti vastu maad, et lund mitte
majja tassida. “Fiinekene, hääd uut aastat! Kas vaatasid poole ööni
telekat ja magad alles?”

Marje läks kööki, edasi tuppa, majas oli kaks tuba. Voodi eest põ-
randalt leidis ta Serafine elutu keha.

Marjel hakkas halb, ta läks kiiresti koju ja helistas Serafine pojale
Tarmole.

Tarmo mattis ema ja tuli maale elama. Linnas oli ta üritanud poodi
pidada – üürinud nõukogude ajal tegutsenud ehitusfirma keldriruu-
mi ja proovinud seal seksilelusi müüa. Kuid väikelinnas oli nõudlus
sellise kraami järele väike ja äri soikus.

Tarmo polnud emalt pärinud mitte üksnes maja. Fiine oli olnud elurõõmus ja ettevõtlik inimene ja need omadused elasid pojas edasi. Elus kõige tähtsamaks pidas ta terveid eluviise: ta käis jala ja jooksis, sõitis jalgrattaga ja suusatas. Ta ei pidanud paljuks joosta paar kilomeetrit allikani, kust viis koju head puhast vett. Hommikul ja õhtul võis külatedel näha tema sportlikku kogu, mis liikus kiiresti, nagu oleks ta tuld kandmas.

Tarmo oli otsustanud vana maja korda teha. Ta andis maja pangale pandiks ja võttis suure laenu. Ta tegi maja seinapalkideni tühjaks, soojustas seinu, ehitas uue ahju ja ostis suure televiisori.

Täis meelekindlust, kavatses ta uuesti firma luua ja seekord pidi see olema igati ilus ja õilis tegu. Tarmo otsustas hakata pakkuma aednikuteenuseid – kujundama koduaedu, trimmima hekke ja õunapuid. Selleks läks ta õppima paarisaja kilomeetri kaugusele aianduskooli. Ka uue firma alustamiseks võttis ta pangalaenu ja ostis hiigelsumma eest kokku aiandusalaseid raamatuid, hankis neid kodumaalt ja tellis välismaalt.

Nähes Tarmo tegutsemislusti, valisid külaelanikud ta külavanemaks. Tarmo sõitis jalgrattaga mööda suvitajatele kuuluvaid kaugeid ja vanu talukohti, pakiraamil pihlakaistikud, küsis pererahvalt labidat ja istutas pihlaka värava kõrvale.

“Mis ma näen – teil on saarepuu hoovis! See tuleks maha võtta, sellel puul on paha energia,” jagas ta tarkusi ja õpetussõnu.

“Kui mingit abi vaja, ainult helista. Ja tulge ikka talgutele.”

Kui suvitajad kahtlesid, kas neist tulijaid on, esines Tarmo eufoorilise loenguga sellest, kui tähtis on kodukoha ja terve kodumaa loodust korras ja puhtana hoida. Ta läks hoogu, vehkis kätega ja koogutas keha ette ja taha. Ta ütles, et peab oma firmale uhkema, rahvusvaheliselt kõlava nime panema, sest kindlasti saab see peatselt laiema tuntuks, esmalt Skandinaavias ja siis miks mitte kogu Euroopas.

Talgutele tuli mitukümmend inimest, kuid Tarmot nende hulgas polnud. Teda oli hakanud kiusama pank, kes tahtis raha tagasimaksmist. Tarmol polnud raha kusa gilt võtta. Teda oli kutsutud küll mõnda õunapuud lõikama – töölkäiguks väntas Tarmo edasi-tagasi nelikümmend kilomeetrit. Üks vallakeskuses elav majaomanik oli lasknud tal kuusehekki pügada.

Lugu läks päris hulluks, kui pank Tarmo lubadusi enam tõsiselt ei võtnud. Ühel päeval pidi ta majaga hüvasti jätma.

Kohtutäitur müüs maja ja uus omanik lõhkus hoone vundamendini maha. Külarahvas jälgis põnevusega, mida asemele ehitatakse. Kerkis kena uutest palkidest maja, mida hakkas piirama roovlattidest tara. Kaevgi tehti korda. Suvel uppus Serafine kunagine õu lilledesse.

Tarmot viis elutee Norrasse, Rootsi ja lõpuks Soome. Ta töötas ehitustel, sai vahel palgaga petta, kuid ei kaotanud ealeski rõõmsat meelt. Ta osales igas riigis jooksu- ja suusamaratonidel, käis jalgrattaga Norra mägedes matkamas, püüdis fjordides koos teiste vöörtöolistega kala.

Levisid kuuldused, et Tarmo plaanib kodukohta tagasi tulla ja seal muuseumi rajada.

Enne veel oli ta järjekordsete koristustalgute initsiaator. “Teeme ära!” oli igakevadine kampaania, kus inimesed käisid vabatahtlikult teeääri, metsaaluseid ja randu puhastamas. Juba oli mitu maailma riiki eestlaste kampaania eeskujul kevadisi suurpuhastusi korraldama hakanud. Nõukogude korra ajal kasvanutele meenutas üritus kommunistlikke laupäevakuid, mida terves Nõukogude Liidus pool sajandit igal kevadel korraldati. Laupäevakutel tehti tasuta tööd, põhiliselt koristati.

Tarmo oli nii innukas agitaator, et ühel hommikul anti talle sõna riikliku televisiooni hommikuprogrammis.

“Teeme puhtaks oma ranna, teeme puhtaks ka Läti ja Leedu. Teeme puhtaks kogu Euroopa.”

Selline kange mees oli Serafine poeg.

SEENEMEES

Väikest kasvu, punase pea ja ruske habemega mees kõndis, korv käes, mööda põlluteed. Tal oli seljas puna-musta-ruuduline flanellsärk, jalas tumedad teksapüksid ja kummikud.

“Ikka rõõmsalt matkasell möödab maanteepaela...” ümises ta tuttavat viisijuppi. Järsul käänakul seisis vana lääbakil talumaja, kus paaril suvekuul elas linnast tulnud suvitajate pere. Mees heitis maja suunas mõned

teravad pilgud ja veendus, et auto on toomingate alla pargitud.

“Nii, nad on siin,” märkis mees omaette. Ta läks käänakust edasi. Nüüd laius ühel pool teed lai lagendik, mida triibustasid kuivenduskraavid. Teisel pool möllasid hundinuiad, angervaksad, sekka harvad vaarikapõõsad. Teeservas oli sügav kraav.

Tee pööras paremale. Ümbritsev võpsik tihenes. Nõukogude ajal olid paremat kätt laiunud metsaheinamaad, mida Aru-vanamees igal suvel niitmas käis. Veidi lagedamat ala seal padriku varjus veel oli, kuid see ei paistnud teele kätte. Helekollane kruusatee sirutus Ruperti ees vähemalt kilomeetri. Selle lõpus paistis tume laik. See ei olnud auto, ehkki nii võis tunduda, vaid kõrgemast metsast langev tume vari teel. Seal algasid kõrged männid ja liivapalu, justkui värav Einbi-poolsesse metsa terendas see tume laik. Kraav vasakut kätt oli vett täis, järskude kallastega, kakskümmend kuivendustöödest möödunud aastat polnud jõudnud selle pervi veel tasandada. Ühes kohas läks üle kraavi viiest kõrvuti laotud palgijupist sild, millest alates kulgesid metsarüppe sügavad paakunud roopad – raiemasinate jäljed. Rupert jõudis teelaienduseni, kus metsatöölised tavaliselt oma masinatega laagrit pidasid. Oli veel märgata tihnikusse uppuvat teetsa, jäänuk sellest ajast, kui muldtee Einbisse kulges üle metsatalu õue ja heinamaade. Mõni huvitava kujuga kadakas kasvas siin, leidus maikelluke si ja metsmaasikaid.

Nüüd hakkas Rupert jõudma seenekohta. Paremat kätt kulgeva kraavi kaldal kasvas lisaks vaarikatele ka väheke pilliroogu, metsas vaheldusid lepad ja kased. Hetkel, kui Rupert märkas üle kõrge rohu kraavi vastaskaldal konutavat suurt halli kivi, oli ta jõudnud üksildaste mändidega kohakuti. Selge tunnusmärk oli ka kraaviga põigiti maas lamav valge kasetüvi. Ta sukeldus kraaviäärsetesse kasvudesse, poetas lühida vandesõna, kui kaldamudas komistas, ja hüppas üle vesise kraavipõhja vastaspervele. Tuli hallist kivist üle ronida ja ta oligi metsas. Siingi leidus jälgi rattaroobastest, kunagi väga ammu, enne nende tüvede võrsumist, olid need siia jäetud. Nüüd aitas neid pidi sammumine jõuda otsema teed kaudu kukeseenteni. Neid kasvas selles kaasikutukas pesakondadena kolmes-neljas kohas. Nagu ikka juuli lõpu poole, petsid seentena silmi mõnigi kord esimesed maha langenud kollased kaselehed. Kõige kindlamat saaki andis alati nätske, kõdumullane, varjuline lapike ühes roopaservas.

Oli suuremaid lehtrikke, mõned juba kuivetonud või vastupidi, lödi-sevõitu, aga põhiliselt helendasid mullal pisikesed tragid seenekribulad. Rupert kraapis neid kiiresti kokku, püüdes varsi noaga juurtest ja mul-last lahti äsada, kuid see ei õnnestunud täiesti. Vitskorvi põhi kattus saagiga. Ta pidi paaris teises kohas ka tagasi kraavi äärde minema, sest selle rohtukasvanud perv vajas ülevaatamist. Viimaks rapsis ta endale tee madalate, vibuna paindlike puuokste vahelt sügavamale metsa, mida läbistas elektriliiniga siht kahe küla vahel. Siin oli kunagi asunud parim kukeseenekoht, kuid suurem jagu sellest oli sihilaiendamise ajal oksarisu alla jäänud. Ta kõndis üle maas vetruva kümneaastase räga, seirates pilguga, ega selle varjust üksik kuldne kübar ei paista. Siit-sealt õnnestus veel mõned seenekobarad leida.

Rupert pugus suvitajate värava ja suure kuuse vahelt õuele. Puna-seks värvitud, rauast raamidega laudväravate postide hinged oli ta ise kunagi töökojas külge keevitanud. Hoovis polnud kedagi näha. Ta jalutas üle püगतud muru palkidest laua ja pinkideni ning pani korvi lauajalgade ette maha. Ta laulis:

“Otsi lolli, kes ei kardaks kolli, kui on kollil rahamaitse suus...”

Sauna uks paotus. Nähtavale ilmus pika seeliku ja lotendava musta pluusiga vanem naisterahvas.

“Ruupi, sina! Kuidas sa nii vaikselt välja ilmusid? Ja mis sul sealt korvist paistab? Kukeseened! Oi kui tore, nõnda palju! Kust sina neid küll korjad, meie käime ka metsas ja ei näe ühtegi!”

“Minul on oma salakoht, tean seda juba poisikesest peale.”

Algas kauplemine seente hinna üle. Rupert hindas seeni kallimaks kui turul – ikkagi otse metsast ja kohe koju kätte toodud. Naine arvas, et Ruupi korjatud seened on segamini lehtede ja mullaga ning seetõttu peaks hind odavam olema.

“Kui sa eelmine sügis meile pilvikuid ja riisikaid tõid, tuli pooled ära visata – olid ussitanud ja vanad.”

“Mis jutt see on, kukeseened pole kunagi ussitanud!”

Hinnas kokku lepitud, valas naine seened suurde plastmasskaussi ümber, koputas korvi vastu palklaua otsa rämpsusust puhtaks ja tõi Ru-pertile majast raha.

Rupert pistis raha taskusse, jättis nägemiseni ja pöördus minekule. Seisatas keset õue ja küsis:

“Millal te linna sõidate? Ehk saate minu ka peale võtta?”

Järgmisel päeval ootas Ruupi pritsikuuri juures suvitajate autot ja tal oli käes uus korvitäis seeni.

“Need korjasin oma moorile. Ma ise üldse seeni ei söö. Kas küpsist tohib pakkuda?”

Ta avas klõpsatusega tsellofaankarbi, selles olid muredad kollased küpsised, mida kutsutakse keelekesteks.

PRITSIKUUR

Vana pritsikuur seisis teeristil. See oli punaseks värvitud torniga puittehtis ja selle lähedal oli peaaegu kinni kasvanud veevõtutiik.

Pritsikuuris olid vanaaegne suure lohviga veepump, paar lihtsat pinki ja ühel seinal rivis postkastid.

Postkastid kuulusid inimestele, kes ligikonnas elasid või suvitasid. Nii mõnelgi postkastil polnud enam omanikku ja nendesse kastidesse postiljon, kui nii sobib nimetada hommikul postiautost korraks välja astuvat inimest, reklaamtrükiseid ei toppinud. Külaelanikud käisid aeg-ajalt pritsikuuris vaatamas, ega mõni linnas elav sugulane pole järsku kirja või kaarti saatnud, või oli seal ilusate piltidega postimüügikataloog. Kord kuus libistati kõikide kasti valla infoleht.

Neid, kes oleksid tellinud mõnda suurt, iga päev ilmuvat ajalehte, polnud juba mitu aastat. Lähikonna linnakeses välja antavat lehte ikka telliti – loeti surmakuulutusi, ostu-müügikuulutusi ja vahel loeti ka terve leht läbi. Ristsõnalahendajaid ootas laupäeviti kohalikus lehes tavalisest hulga enam aega võttev suur ristsõna. Ja loomulikult tunti elavamat huvi, kui lehte oli pandud midagi või kedagi lähikonnast, kellestki, kes oli valdade ühinemise poolt või vastu, kirjutati mehest, kes vaatamata vanusele veel koduaias teibaga üle lati hüppas või ainult taimedest toituis.

Pritsikuur asus bussipeatuses, siit algas hommikul pool seitse linna viiv liin. Pritsikuur oligi väljasureva küla keskus, seal võis kohata teisi inimesi, keda muidu oma maja hoovist kaugemal ei nähtud. Kui oli vaja valida külavanemat, koguneti koosolekutki pidama pritsikuuri.

Heide, kes elas suure kuuseheki taga asuvas majas, milleni oli pritsikuurist pool kilomeetrit, sättis end varavalges linnasõiduks. Oli olnud pensionipäev, vaja end tuulutama minna, banaane ostma ja külla ammusele tuttavale.

Bussijuht, vana unimüts, teadis, et sõitjaid on vähe, hilines väljasõiduga, ta tuli remmelgatega palistatud teekaarelt nähtavale alles siis, kui Heide juba omaette vihaselt podises.

Bussijuhile ei näidanud ta meelepaha välja, ta ju teadis, et mees teeb aja tasa, ei peatugi postide juures, kus kedagi ootamas pole, ja jõuab linna ettenähtud ajal.

Kui Heide oli linnapoodides oma käigud teinud, asutas ta end külla endast ligi paarkümmend aastat nooremale invaliidsuspensionärist naisele, kes elas suures kortermajas. Tollel pensionäril polnud muud teha kui jalutada oma koerakesega. Tänu koerale oli tal palju tuttavaid, kellel oli samuti koer või isegi mitu koera, ja tal oli tuttavaid ka nende hulgas, kel polnud ühtegi looma ja kellega ta vestles, kurtis oma raske elu üle. Teda huvitasid kõik elektroonikaimed, ta oleks tahtnud endale sammulugejat, iPodi ja iPadi, kõiki neid asju, mida reklaamiti. Ta luges aeg-ajalt tasuta saadetavaid ajalehti ja igapäevaseid reklaame, mida talle postkasti pandi, ka andsid mõned naabrid lugeda lehti, mida ta poleks ise osta saanudki, sest ammu polnud ületee toidupoes müügil ei Postimeest ega Päevalehte, rääkimata siis Sirbist. Hiljuti oli üks tuttav andnud talle lugemiseks suureformaadilise ajalehe Määrileht, Tartus väljaantava kultuuriüllitise, mida jaotati tasuta kultuuriasutustes, neid toodi ka väikelinnade kultuurimajadesse.

Nüüd näitas ta ajalehte Heidele ja ütles: “Loe siit, vaata, kas tuleb midagi tuttavat ette!”

Lugu Määrilehes jutustas hoolsast vanast maanaisest, kellele meeldib metsas marjul käia, peenraid hooldada ja saaki sõpradele-tuttavatele jaotada. Naine käib linnas kord kuus, et pensionipäeval endale banaane osta. Jutt kirjeldaski üht sellist linnaskäiku, loos oli tunda kirjutaja sümpaatiat vana naise ja kaduva maaelu vastu.

Heide laotas lehe enda ette lauale laiali ja kummardas selle kohale, sest tal polnud lugemisprille kaasas. Mida kaugemale ta lugemisega jõudis, seda enam hakkasid temas mässama äratundmine ja viha.

“See on ju minust! Mind on lehte pandud! Aga miks mina, miks pole sõnagi Marjest, kes joob end kogu aeg purju, teeb püksi ja on käpakil maas!”

Jutt oli justkui temast, aga samas ei olnud ka.

“Ei, see vist ikka pole minust, mõned asjad on teisiti! Siin öeldakse, et ta tegi kuus peenart, aga mul on alati rohkem. Ei meeldi mulle mitte sugugi, kui keegi mind lehte paneb! Ja kui seal veel valesti on.”

Järgmisel päeval passis Heide hommikul pritsikuuri juures ja ootas postiautot. Kui see lõpuks saabus, küsis Heide postitoojalt: “Kas siin kellelgi Müürileht ka käib?”

“Müürileht? Pole kuulnudki, ajad vist midagi segamini. Sellist lehte pole olemas.”

SAESAHN

Põhikoolis olid tööõpetuse tunnid. Sügisest talvepuhkuseni tegid poisid metallitöid, uusaastast kevadeni puidutöid. “Noh, tööta töölised?” oli õpetajal kombeks koridoris klassi ukse taga ootavaid õpilasi tervitada. “Eks vaatame, mis rakendust me teile leiame!” Õpetaja, kellel puudus parema käe nimetissõrm, tunnistas ise nõrkust puidutööde vastu. Õhtuti kogunes hulk poisse puidutööringi, kus meisterdasid suuremõdulisi puidust tuulikumakette. Poistele meeldis saepuru lõhn, nad armastasid hõõveldamist ja tislertööd, magusa lõhnaga lahti keerduvaid puulaaste.

Sel aastal oli tööõpetuse tund teisipäeval kohe esimene. Jõin kodus köögis enne kooliminekut suhkru ja sidruniga teed. Mul oli kombeks sidrunitükk ära süüa ja sidruniseemneid suus edasi lutsida. Niimoodi läksin kooligi. Kui tööõpetuse õpetaja mind oma laua ette kutsus, sain temalt pahandada valesti tehtud kodutöö pärast. Jäin põrnitsema õpetaja puuduoleva sõrmega kätt ja vastust kogeledes pudenes sidruniseeme suust tema ette lauale. “Mida sa siin pudistad?” pahvatas ta jahmunult. Pidime kõik vineerist saagima välja lõikelaua. Mina saagisin pliiatsijoonest mööda ja sain kahe. Karistuseks ja selleks, et mul ikka tegevust oleks, pani õpetaja mind klassi eesruumi saagima hiiglaslikku, koorega kaetud puutüvejuppi. See oli ligi meetrise läbimõõduga.

Saagisin seda terve tunni, samuti järgmise nädala, terve järgmise kuu. Sel ajal kui enamik teisi poisse vaheldusrikastest puidutöödest rõõmu tundsid, tegin mina tuima tööd. Paar poissi märkasid seda viimaks ja tulid mind kaastundlikult jälgima. Nõnda pool õppeaastat, alles neljandal veerandil sain puu pooleks. Säärase tööna on mulle hiljem hakanud tunduma mitmed elukoormad ja -ülesanded.

Kodutu ja püsiva tööta 57-aastane maamees Maanus, kes minu pere maakodus trimmeriga heina niitmas käis, jutustas puhkepausil oma lapsepõlvest sellise loo. Tal oli vanatädi, kes elas Rootsis ja saatis tema ema ja tädide peredele postiga kingipakke: ilusaid riideid ja mänguasju. Lõpuks otsustanud ema, et vanatädile tuleb midagi vastutasuks saata. Millist kingitust oleks võimalik läkitada Rootsisse Nõukogude Eestist? Otsid siis Haapsalu salli, pudeli Vana Tallinna ja Kalevi šokolaadi. Postkontoris selgus, et pakkide saatmiseks on olemas üksnes ühtainsat hiigelmõõtu kastid. Selleks, et pudel ja šokolaad päratu kastis loksudes katki ei läheks, täitsid Maanuse ema ja tädid kasti saepuruga, mille sisse matsid kingid. Pärast seda polevat vanatädi Rootsist enam ühtegi kingitust saatnud.

Niisugune lõputust saesahinast saadetud töö on ka minu amet ja vaevaga loodud kingitus, mille ma teile, head lugejad, annan, on saepuruga täidetud postipakk.

MARKO KOMPUS

tolmuihu

tolmuihu ytles: psalmid rassivad kasetohul
tolmuihu ytles: mälestuslõokesed veritsevad aurahadel
tolmuihu ytles: tusa ekskremendid
tolmuihu ytles: koidus käija joob diplomaatilisi noote
tolmuihu ytles: morsavorst norskava vorsti vastu
tolmuihu ytles: märjad manöövrid
tolmuihu ytles: mytsid myyvadki õhku
tolmuihu ytles: syda ei vaja lahtistit
tolmuihu ytles: kummardus poolitab heinateo
tolmuihu ytles: kraanivett võrgutav palavik
tolmuihu ytles: keedetud armastajad maitsevad kampsuni järgi
tolmuihu ytles: sylekoera ehitav ilmapuu
tolmuihu ytles: äkki lykanduks ykskordyhte
tolmuihu ytles: tuule käekõrval oksendab kena tilisang
välja endast reisijaid
tolmuihu ytles: sõrmede varjudega pyyan siduda saapapaelu
tolmuihu ytles: ilmateade peidab eneses mõrsjat
tolmuihu ytles: kulmude mutrivõtmed
tolmuihu ytles: lumi on leppemärk sydamele
tolmuihu ytles: parandatud unenäod tikutajasuhkrust
tolmuihu ytles: oma kihluses rahmeldav uppunu
tolmuihu ytles: lumepimeduse kaldal põllutäis kiirteid
tolmuihu ytles: magab leivakooruke piiskopi taskus
tolmuihu ytles: kaevan unetust nagu ulgumerd
tolmuihu ytles. ta kõneles. ta sõnad olid selged.
ma ei imestanud. ta oli tolmuihu.

märtsikuu lähedal

kaaludes linnupetet oma keelel keda ma petan
sõnajalgistuvalt raaguvalt öhe taganevad sylelapshytid
õnnetunde ust lahti hoides
veiderdavas roosiosas yksindust ääristavatel heinamaadel
keda ma petan keda jätan petmata irratsionaalselt
roomavas mehepõlves urgitsedes sõnatust
(vihma oksendav oksakoht puhtas pesus)
keda ma petan kui pyhak
söüb maastikul tuult ja sylvitab litad välja
ahtras võrdpildis kaevan neile haudu
aga ei mata ega jäta matmata
kuldilaul vabastab päikese
päikese pimesikkjuuksed lapsepõlve põhjast võtavad käolaulu solvata
keda ma petan keset absintsete kalade igavust
ujunahkne olles... alustassmeri millel pimeduse noodikiri
kymbleb... võtmeauk higis kus me ulatame
puudutusi teine teisele panipaik kätes
ma ei peta keda ma petan
magades oma une lähedal
vesi alustab ennustust sõna algatab eitust
lind viib vihma käekõrval sööma
ma ei peta keda ma petan
kaaludes linnupetet oma keelel
yksnes märtsikuu lähedal ma äratan emakeele yles

lõokesesuguti vihmas

töötan teekäijana luule alal
käian suuri maanteid et synnitada kogelusi
kogemata olen oma vere kõneisik
oma myttava elusaine tööpaik
tibus kangelasematust
lõokesesuguti paitab lauluga vihma

yhe kogeluse savikõrvas hernepõld puhkab
milleks minna otse ma ajan ainult aja ylesse
milleks minna otsima ma juba
saen saega saagi millega saen oksa millel istun
siiski teel on hea oma varju lakkuda nagu soola
varjuda pudelpostina hea magusa pistrikulõhnaga
paksuks söödetud sõnatuse kõhtu
võtta sõna sealt kõhust ja kohtuda iga oma hingetõmbega
ikka hing yhes ja igatsus teises otsas tõmbamas kõit
ainult tee on mu kohtunik ja ma ise seaduseraamat
yhel lehekyljel võib leida käratsevate purgisuppide tarkust
eks rebigem välja see valehambavalu
kuiv on mu kogelus kuiv pudelpostuitav

rammuleem

primadonnad laskuvad orgu
see on nende luureruum kus nad panid
kyljeluudele välja vahid
vihmapilv-isutult uriseb rammuleem
nähes ligi hiilimas rooga mis
värskelt pressitud poetesside põhust
uriseb rammuleem ruumi vähkrevas nooruses
primadonnad... nad kutsuvad oreli ammeks
ja mõirgavaid heeringaid oma õlikann-suudega
minutipealt soovima õnne ja pyhapäevi
ja sabahtähti ja liblikanahku mässavate varjudega
laskudes orgu nad pakuvad lindudele hiiepuid laenuks
odavalt kyll nii et iga tiivalööök vihkab vihaseid oksakohti
haistes itku kyljeluis idanevat
ja ringmängukylma igameheõigust õigustamas
vabarnaparvset nukrust surnute purdel
ja surnute purdelt laskunult orgu primadonnad
huikavad nagu kulunud naelapead lööduna
aja ja vaikuse ymarate kortsudega maasse ja õhku

nende huigete nägemustjälitav käänispeahuulne võidusõit
võtab sõita yle põhu ja õhtu mida uriseb rammuleem
purdel poetessitust aitav

ihudes koerasitta

ihudes koerasitta põletab synnipäev rohkem kui
kõnelevate roietega rohkem kui nõgesekäistega
rohkem ma puhastan luule tumedat ainet
soola kostitav vihma oksakoht emakeellõhnavalt ihus
ma puhastan tõupuhast jällejägemist enda ja
aastaegade kaldailt minuni jõudva
surnute jahimaa ja tõuvilja isanda vahelt
veel noorte kyynealustega alustan sõna jahmatussaagi-
vaid võidusõite
mahla põletades inimest rõhitsedes
ylemised hingamisteed nagu täpselt nuhutav rongiaken
pärani valla
nägu sammub närimiskumm-unes
kõhutunne lohiseb kaasa
vaata kus ajaloomaias kaaslane möödudes kustutab kartuliõisi
õige on ju kanda kaela ja kaelal muusträstakärestikke
synnipäev põletab kivid hõikavad
oksakoht rabeleb minus
on ennegi rabelenud lõhnavett pritsides minust

kärutäis pori poris

tuvisitavalgel muusträstaste soontes voolavad vere asemel
mootorsaeketid
nyrilt ulatad sõnatust nagu lohutat putru
suhkur kus mõru ringutus
ma mõtlen nummerdada palavikke
ma mõtlen võtta mootorsaeketid ja teritada

tunnistajad yhtivad võimatusega
väljaarvutatult unetusest arvutud uuestisünnid
annavad unele näo asemel kivi
kuid kelle asemel sa vähkred musträtataskud täidetud luuletajatega
kyynete kohalolu su mälus on neitsilik võti
oma minaks kui palkad yhe kylamehe kes urgitseb
teibaga pilvi
leib yyrib välgule elusa toa
ja sa kohtad väsimust seemnes
ma mõtlen muusikat mis labidaga inimest kaevab
maastiku iidvanast rinnakorvist musträtas vaatab
kärutäis pori poris
veresuhkur ja mootorsaeketid

seitsmele kirvevarrele

saanult kalaluid palgaks eesti keelt rääkimise eest
omakorda ma palkan osade luude eest õunapuu mustas
kaarikus rändava nägemuse
palkan ja kui seda yksindusleket tullakse välja
juurima mu seest puu seitsmele kirvevarrele asetab oma sõrme

terav on kirvevars kus leiba purustab koidutuul
nyri on kirvevars kihludes tähtkujudega
terav on kirvevars kirjavahetuses oma uuestisünniga
nyri on kirvevars kymblev kitarrri kängitsetult
terav on kirvevars kui ta teritab inimest
nyri on kirvevars kohanult kivide emandat kitsas laulus
terav on kirvevars...

ma teritan oma jäljerida nelkideni
jalg prohvetipiduril ise inimliha sisse nuuskamas
omi luuletusi
mu mytsi sööb emakeel

MIKK PÄRNITS

NADEŽDA HAUD

Nadežda maeti klaaspurkide sisse ning muidugi ei tahtnud seda keegi uskuda. Inimesed, kes nende külasse saabusid ja kõige muu kõrval ka koha ajaloo järele pärisid, said ühe esimese asjana teada klaaspurkidest hauast. Külaelanike hääles kõlas tihti uhke toon, mis ikka omane täiesti tavaliste külade tavalistele elanikele, kes ise mitte millegagi silma pole paistnud. Aga vot nüüd on neil klaaspurkidest haud!

“Näidake meile seda hauda,” hüüdsid külastajad. Ja miks mitte? Ajapikku olid tekkinud mitteametlikud vanakesed, kes haua lähedal elasid. Nüüd oli nende elu sisuks saanud inimeste hauani juhatamine. Iga kord, kui mingi võõras auto nende õuele sõitis, tekkis ka Nadežda õekesel tunne, otsekui oleksid ta lapselapsed teda lõpuks vaatama tulnud. Mkm. Võõrad olid ta õe hauda vahtima tulnud. See ei seganud teda, vaid andis ta üksluiseks muutunud elule uue dimensiooni.

Haud ise oli muidugi eriskummaline. Kõigepealt pidid sa auto selle surnud naise õe majakese ette jätma, sest sõiduki poolt tekitatud vibratsioon võis klaaspurgid katki teha. Ja siis, kui sa lõpuks jala sinna pool kilomeetrit läbi põldude ja üle kraavide olid kohale vantsinud, oli sul kas üks sokk kadunud või taskus käbi. Asja tegi eriti häirivaks asjaolu, et kohapeal mände ega okaspuid üleüldse ei kasvanud. Tihti hakkasid lapsed nutma.

Haud ise asus kärudega kokku toodud mullahunnikus, mis oli paar meetrit kõrge ja umbrohuga kaetud. Selle sees oli siis laip. Peale surma oli mägi (rohkem ikka künegas) juhendite kohaselt kokku kuhjatud. Siis laoti selle põhja tagurpidi seisma pandud purgid ning peale asetati Nadežda laip. Siis kaeti ta uue kihi purkidega ja peale pandi natuke mulda. Lõpuks pühkis vihm mulla purkidelt minema ja päikesekiired valgustasid läbi purkide nende all laotuvat surnukeha.

Näiteks olid hambad libisenud ühte purki; teise olid voolanud juuk-

sed. Maks näis olevat kukkunud kaheliitrisesse piimapurki, neerud aga vulpsatanud ühte kapsasupipurki.

“Mina ei näe läbi nende klaasitükkide mitte sittagi.”

“Vahi lähemalt. Pane nina päris vastu.”

Need, kes seda tegid, nägid läbi purkide igasuguseid erinevaid asju. Enamik vahtijatest ei soovinud sellest rääkida, kuid paljud arvasid siiski, et Nadežda oli pühak.

“Ei olnud ta mingi pühak,” jäi ta õde endale kindlaks. “Kõik need purgid olid tal piiritust täis. Seepärast ongi ta nüüd mumifitseerunud.”

“Kuidas ta elundid erinevatesse purkidesse said?”

“Tema elu oli täis vasturääkivusi. Nadežda oli mitmekesine inimene, kuid mitte pühak.”

Koos õega löid kõik risti ette. Vahel, kui päikene paistis ebatavaliselt eredalt, liikus sellega koos ka haud: mööda künka pinda libisedes järgnes see päikesekiirtele, mis seda põhjani valgustasid. Ja põhjas...

RÜÜTEL ROTT

Ristisõdade aegu olin ka mina oma isanda teenistuses ning sõitsin temaga tollesse lahingusse. Kõik oli nagu ikka, aga karavanis ratsutas mu ees rott, seljas raudrüü. Kaua vaatasin eemalt karvutut saba ja vurre, mis koonuga kiivrist välja paistsid. Kartsin, et päikesekiired on mu aju keema ajanud.

Raudrüüs sõitis rott ja tema kõrval olid ta teenrid ning kannupoisid. Neil olid peas paksust riidest kotid. Olin üks vähestest, kes selle looma poole vaadata julges. Laagris küsisin temalt, miks ta seal on. Põlglikul pilgul ulatas rott mulle paavsti kirja. See lubas tal võtta osa kõigest, milles rott osaleda soovis. “Ma olen haige,” kähises ta vahe-tevahel piuskatades. “Mu käed...” Ettesirutatud käpad olid kärnas ja küünealused mustad. Mul hakkas paha.

Lahingute ajal löid ta klaaskuule meenutavad silmad kilama ning ta inises ja rabeles kohapeal. Kui olime võitnud, tormas ta raudrüüs rüütlite kallale. Ta näris läbi raua, terase. Roti hambad on väga tugevad. Vurrud tilkusid verest, mis oli jõudnud juba ohvrite kehades

maha jahtuda. Öösel polnud teda laagriplatsil näha, kuid me kuulsime tema krabistamist ja küünte kraapimist. Ohvrite luudelt kraabiti ja näriti liha lahti. Teesklesime, nagu ei kuuleks me midagi.

Üsna pea võttis ta juba inimese näo. Ainult saba oli taga. Ise jäi ta pikaks ja kiitsakaks. Lõpuks ei mäletanud keegi, et ta on argpüksist rott. Musulmanidest vangid rääkisid, et meie paavstki pidavat juba ammu rott olema. Nemad ise austasid kasse. Rott ütles, et me peame nad kõik tapma. Laiba- ja sitahais käis üle pea. Soovisin tagasi Prantsusmaale. Vaatasin ringi ja nägin kõikjal loomapeadega inimesi. Ühelt araablaselt olime saanud peegli, kuid paljud meist ei julgenudki sinna enam vaadata. Olime olnud sellised juba enne sõdasid, ilmselt sünnist saati.

PÜSIVA NAERATUSEGA MEES

Ta on püsiva irvitusega mees. See on kaasa sündinud, enne sündi geenideks lahutatud ja siis embrüosse liidetud. Ta on peaaegu kiilakas ja kannab kõrge kraega riideid. Prillid on siniste klaasidega ja maja on hall. Väljas käib ta harva: igal hommikul. Päike tõuseb, see näeb tema irvitavat nägu. Hambad on ta hirmsaim pool. Kaks triipudega rida.

Ilus viga sünnib tema puudutusest vastu oma nägu. Trükimust näppudelt moodustab sõjamaalingu ta näovagude vahel, jäljendades näppude algasendisse vajumise rütmi. Maja on hall, korstnat pole ja mitte miski selles ei tekita soojust. Püsiv toatemperatuur hoiab kõike püsivana, tinti sa pilguga ei külmuta. Ta irve ei lase rääkida teistel.

Naabrid karjuvad, et tasemini saab ka. Päike tõuseb, libiseb üle ta näo ja viib kaasa rõõmu. Ta irvitab, kitsaste klaasidega sinised prillid aheldavad pilgu ja niidavad maha valgusi, mis silmisse põrkudes murduvad. Katusel on sama külm kui tema toas.

Kindaid ta ei kanna.

Katuselt ronib ta alla treppi pidi, otse keldrisse, põranda alla. Trükikoda ootab teda ja neelab ta. Pimeduse katte ja trükimusta all ei näe teda keegi – isegi mitte prillid. Vahetevahel võib teistele tunduda, et ta soovib õhku tõusta, kuid ta viipab vaid pimedas kätega trükitähtedele. Tint ta näolt niriseb üle hammasterea ja põselohkude, kosena alla

ninajuurelt. Hambavahed saavad täidetud ning räpane irvitus ahmib endasse valgust.

Päikesevalgus omandab aktsiaid, kelder laseb valgusel voolata, tuuletõmbuses tirib mees hõlmad koomale. Maa väriseb, kui trükipress haamri alla toob. Armukadedad käed hõõruvad vastamisi, sõrmed läbisegi üksteist ahmides. Vasakul elav naaber on meessoost ja helistab politseisse. Lärm ei lase hingata, öösiti on pime.

Kui kõik saab kunagi valmis, valab ta tindi august alla, vanasse kaevu, mis on põhjatu, must. Vahel on selle põhja näha, siis kui põhi on küllalt kõrge. Ta on seda näinud. Ajas irvitama.

Köis on pidevast ronimisest omandanud tema näpujäljed, pikk kampsun ripub ta järel kukruna, kui katusele jõudes päike juba uuesti koidab. Äikest ning keravälke on ta näinud raamatutes, aga päikest ka. Ere valgus süütab prilliklaasid – need värvuvad vägivaldselt mustaks, mees vaatab kaevu. Tinti muudkui tilgub, allikas ei kuiva kunagi, tema näpujäljed trükivärskeil lehekülgedel pakatavad genoomidest ja rakkude iseloomustustest.

Üks rakk on tema nägu.

VIIMANE PASUNAHÜÜD VERITSEVALE AUTOLE

Tasakesi.

Mees astub autost välja, mitte ei hüppa. Hüppa. Hüpatakse kõrgelt. Autost välja kukkununa puutub ta kokku betooniga. Betoon on kõva, nahk on aga pehme ja sile. Hommikul pesi ta end. Liiv tungib marraskil naha alla. Tasakesi.

Natuke aega seal nii- ja naamoodi lamanuna võtab ta maast oksarao ning tõukab end püsti ja murrab käe. Oksakest needes lööb ta selle seina kinni ja sureb ära.

Naabermaja akna peal ajab kaela õieli välja tema naaber. Aken on lahti. Tasakesi tõmmatakse kõikjal ümbruskonnas akendele kardinal ette. Kaua aega on väga vaikne.

Mees astub autosse tagasi. See on poolsamm, mis jääb lõpetamata. Et tegu lõpetada, lööb ta parema jalaga korra vastu automatti. Võti käivitab auto. Märkamatult liigub sõiduk hoovist välja, mööda naabri-

te majadest ja hoovidest. Oksake kukub seinast välja, sest sein võidab. Kostab tohutu kisa ning sõim, kõik ukсед peale auto omade lendavad valla. Naabrinaine lööb käe suu ette, pöörab kanna pealt ringi ning jätkab hommikusööki. Autod sõidavad bensiini peal.

Auto sureb välja. Mees sureb teist korda. Ilma juhi kindla käeta vee-
revad rattad vastu kõnniteeäärt, mis kummile anduvad. Naabrinaine
rasestub. Oks on kuulikene. Sellest saab kunagi tilin noore tüdruku
käeketis, kelle isa sellest augu läbi puurib. Noor tüdruk sureb vere-
kaotusesse.

Nüüd veritseb tüdrukutirts juba päris ohtralt, gallonite kaupa.

Auto sõidab üle kõnniteeääre ja mees hingab heitgaasi välja. Sõi-
detakse ümbruskonna ümber üks tiir. Ümbruskond on ümmargune,
majad aga kandilised. Tasakesi koovad ämblikud kardinat ümber
magusaid võrke, tõmbavad kardinad nende sisse kakra ja lähevad
põrandalaudade vahelistesse pragudesse pakku.

Üheskoos tullakse välja – autosõitu vaatama.

Noor tüdruk kiljatab. Mitmes toonis. Esimene on haigutav naer,
viies juba kriise. Auto spidomeetri asemel on seinakellanäit ning juhi
arvates on see imelik.

Kuulike soonib tüdruku randmesse ja naabrinaine lämbub.

MUINASJUTT KURJAST KASUEMAST

Kuri kasuema peksis adopteeritud tütre koomasse ja valetas oma abi-
kaasale, et tüdruk oli puu otsa ronides alla kukkunud. Selle tõestuseks
rebis ta tüdruku seelikust välja ühe riba ning sokutas selle puulatva.

“Ta tegi alati asju, mida ei tohtinuks,” nentis tüdruku pärisisa nuk-
ralt. “Nüüd on ta kasutu.”

“Jah,” nentis kasuema. “Ei mingit rikast kosilast, kes meie majapi-
damist oma kullaga õnnistaks. Kuid on veel üks võimalus, kuigi mu
süda murdub sellele mõeldeski.”

“Noh?”

“Rendime ta keha välja,” vastas kasuema kurbust teeseldes. Süda-
mes oli ta seda mõrda alati vihanud, sest tüdruk oli temast noorem ja
tema abikaasa armastas teda tõeliselt. “Las inimesed astuvad temaga

suguühthesse ja nii saame ise äraelamiseks ka piisavalt raha.”

“See on kurb ja jube, aga see tuleb tõeks teha,” nentis isa nukralt. “Hundid söönud, lambad terved!”

Tüdruk pandi tühja puukuuri, mis koristati puhtaks. Saepuruhnunikule olid peale visatud lambanahad ja nende peale pandi koomas kasulaps. Ööl enne esimest, kohutavat tööpäeva, lendas tema rinnale hall vares. Hall vares oli nõiutud prints, kes oli kõike puuladvast jälginud ja kasuema peksmist pealt vaadanud. Nüüd tundis ta tüdruku pärast kurbust ja soovis ta üles äratada.

Kolm korda koputas ta nokaga tüdruku laubale. Iga kord tekkis löögi tagajärjel neiu laubale veretilk. Siis koputas vares vastu tema rangluid, rinnanibusid, naba, kubet ja põlvi. Kõik said kaetud sooja verega.

Hommikul seisis kasuema värava peal ja üritas möödakäijatega kaubale saada. Üks kuldmünt ühe minuti eest tema tavalise välimusega kasutütrega. Seda ei pidanud paljaks maksta üks vana köiepunuja. Tema naine oli kole ja mehe latt oli päris madalale langenud. Niisiis marssis ta kuuri ja nägi seal verega kaetud tüdrukut. Kähku jooksis ta välja, silmad suured.

“See tüdruk ei ole magamas, vaid surnud! Ta on üleni verine!”

“Sa maksid juba ära,” selgitas kasuema külmalt. “Kui sa ei soovi teda keppida, siis on see su enda mure.”

Kuuldus verisest, magavast tüdrukust puukuuris levis külas kähku ja keegi ei soovinud tema peal end rahuldada. Kasuema kirus saatust, kes ikka endiselt vihatud kasutütart soosis. Olles oma trikiga aega juurde võitnud, asus hall vares aga kooma vastu nõu otsima. Kõik nõuanded, mis ta tütarlapse äratamiseks võlurilt sai, hõlmasid endas suudlusi või vahekorda astumist. See, kombineerituna tõelise armastusega, pidi tüdruku tagasi tooma. Saatuse iroonia tahtel polnud endisel printsil varese kuju omades aga inimese huuli ega suguelundeid – pealegi ei armastanud ta seda magavat eite üldse, vaid soovis teda siiralt aidata.

“Nüüd olen tõeliselt vareseks muutunud,” nentis vares omaette mõtiskledes. “Mul puudub inimlik välimus ja too emotsioon, mis vaja teise päästmiseks. Heast tahtest ilmselt ei piisa.”

Samal ajal jooksis tüdruk verest tühjaks ja, söömata olekust nõrges-

tatud, suri ära. Kasuema ei tabatud kunagi ja pärast seda kohutavat
tegu elas ta suhteliselt hästi ning tema abikaasa õppis teda armastama.
Tüdruku hing läks aga põrgusse.

KATRIN VÄLI

8 viimast lehekülge

pühendatud andresele ja tanjale

lk 1

mis ma teen

sirutan käed – lennuks valmis põnevusest tiine
seisan ise siin nagu tööline ja kolhoositar
ülevalt ja maailm magaks all tööjõudu taastades
välja paistaks parem nagu mikihiir
ja kui plahvatab täies purjes andres
ehin end hiilgavate kilude ja tähetolmuga
toksiliste jahvatatud eFFide ja Peedega
universumi kärgstruktuur on kerge
söön lilli lillad lilled on head
prigisen elektriliselt ja vallatult
kogu oma armastuse valan seie asfaldile
ja vean smv vabaduseseanaha
üle plahvatusohtliku lennuvalmis läpaka

lk 2

mis ma näen

läbi lõh –

lõhekarva rohelise

et siis hoopiski mitte lõhnava, vaid lõhnatu?

ümarajoonelise teravnurkse hallituslille

paistavad mulle tähed

taevatähed mis ei põgene kuhugi.

Läbi väljaõpetatud emaka

mida sa ei näe enam kunagi –

sest see nimelt põgeneb –

räägid natuke mikrofonist mööda

32 VÄLI

aga sinu footonid paitavad soojalt su pead
sinu vanad head footonid

lk 3

mis ma ütlen

võtan omaks olen naine
juustest kleidini
ja teksastesse rõivastatud väljast
pipragaasiballooniga ja kumminuiaga
vahepeal teen natuke peenikest häält
et minus ei kaheldaks
puistan oma kasside hoiupõrsaid
kust võib leida unenäolisi rikkusi

suur naiselik mõttetulekahju
tuleks kustutada kruusa ja roheline teega
roheline tee on võti
keelte maismaa raputab nelivihaseid pirne
kurnatud kõhnadele piitsadele vihisemise kattevarjuks
kruus kruus ütlevad lahkuvad kured alkomeetritorusse
sügise mannermaade keskuses
kus toodetakse veeremisi suurtele terastele ratastele
huu
sest märkan et jälle olen osta tahtnud ära seda jeesostalo
mille akendest see kass peemot jälle välja vaatab

lk 4

mis mulle tuleb

minu hüpoteeetilised järeltulijad neljandast põlvest
kiristavad aknaklaase nagu basiliskid
kes on imetarga vassilissa suguvõrdsed
nad võtavad pika keelega maast halli liiva ja
maitsevad järele kas see maitseb

kõigest hoolimata tuleb neil ometi kooli minna
ja panna tähele vintsket külgekleepumatut tarkust

mereannid annavad neile hädavajaliku rosina
sel väga õhukesel jääl sel juba ületatud piiril
kus nad ikka esimesi lehekülgi tahaks asustada

aga ei neidki juba kallis kodu jälle pikisilmi ootab
et lesitagu siis rahupäraselt kahe lehe vahel
kõik teie kellega ma veel räägin – te näete ju isegi
ööon

lk 5

nemad

eh-ei ma ei ole bussijuht
ei ole tõesti
see rooliratas tundub mulle ju nagu käsikivi
ja ma ise siis ju nagu vaenelaps
järgmisel leheküljel juba tõusevadki kaane vahelt leegid
minu aeg kestis kaks tundi

tipud maha vaht vaikseks ärgu mulisegu ega keegu
just seda nad ütlesid oma kalkide puust silmadega
jah *nad* ütlesid nemad nemadikud nemaskid
neetud neimavennad
kuid lõpp ei ole siiski nii lihtne
sest me paneme veel peo püsti

lk 6

siiski

ma siiski jõudsin ka järgmistele lehekülgedele
et ma oleks seda ära teeninud sellest ma ei tea
ma arvan et ma pole seda üldse ära teeninud
ollakse nii väga heatahtlikud mu vastu
mina mõtlesin et ma olen surnud

siinkohal ma loobun liialdustest

lk 7

mis ma olen

oma laienend laste tuules
põetan nüüd kõiki kasse
sama hästi kui sama hästi
ja katsetan ka uuesti armastust
muidugi ütlen ma muidugi
kas ma tahan või ma ei taha
sellest tuleb hea suur petukaup
kukub kõvasti
nagu pluusinööpide pärlmutrit
jälle ja ikka ja jälle
jah-ee, ei-ee, tädi võõrasema

(jah – see *on* punane valgete täppidega)
(vaatan kas tuleb siia ka mu ilus iseeneslik allkiri
aga ei, see enam ei tule)

lk 8

oojee

tema kuli aju
tema haukuv ja ulguv alu
moodustavad kokku nagu
maaaluse võltsjälve ja
valevõttestiku niisked valged niidid
äla tee

võid aga sattuda libedale teele
su hing võetakse nii kirikus kui koolis
nii kodus kui kõrtsis
vastu antakse sulle
fallilised objektid
ja Taevane Linnutee

oojee

LAURI SOMMER

TARMU

Vasakut kätt läheneb Kivikangur, mille otsas istunud ja loetud palju kevadeid. Yhel neist läks mööda kallis klassivend, pikk lumejärgne matkasell muistsetes dressipykstes, pudel veega ilusti kilekotis kaasas. Istus väheks maha juttu ajama sinna päikesesoojadele kividele, hoidis vastu valgust unistades mõne minuti silmi kinni ja astus kergel sammul edasi varase surma poole. Kuidagi sellel kõigel oli pistmist haavatavuse ja iidsusega. Oli suvine poiss (07.06.1973), sündis Paala teele, sinna pikale tänavale kyllalt linna serva, kooli ja raudtee lähedale. Mõtluk valgepea. Juba esimesel klassipildil kiikas mujale kui teised, keda käsutati lavatrepil sirgelt seisma või käed põlvedel istuma ja rätikuga kaetud kolmjalgset fotokasti vahtima. Temast ei tulnud nõukateemaliste luulepõimikute deklamaatorit ega selget tiiskanti koori taganukas. Ta jälgis yht huvitavat lampi aula laes. Et miks seal on sihuke sinakas jälg, mida mujal ei ole. Aula seinal oli ringtriipudega latakas, kuhu maalitud luulerida teatas: “Tulevik, ega ta kinkudelt kerki, / kasvab meist endist ja kannab me märki.” No-noh...

Ta oli 1979 astunud vastse eksperimendina algatatud nullklassi. Sinna läksid need, kes lasteaias ei olnud käind. Lastekas Meetale öeldigi, et teil ju suur elamispind, äkki saate ikka poisi kodus ära hoida. Meil on kõik kohad täis ruumikitsikuse lapsi. Ja nii ta kasvas seitsmenda eluaastani omas maailmas. Oli üks nendest, kelle loomupärale kool ysna vähe juurde anda saab, sest nad sünnivad sisemise teadmisega. Pärast nulli läks Kolmandasse (Valuoja) kooli erivajadustega õpilaste jaoks. See oli allyyridega minek, vastiku kiusamise eest ära viimine. Sünnituse lõpul, titekisa takkakiirustamisel sai kergelt viga ta kõnekeskus. Sellega kaasnes kõnedefekt ja muu. Kõnet pyyti ravida nii logopeedi juures kui nõelraviga. Hiljem käisid Mistra vabriku aktiivi

kutsel linnas kaks imeravijat Kaukaasiast, kes panid karkudel tulnud mehe naerdes koridori mööda jooksmas, lasid kahe raksuga liikuma täielikus paralyysis olnud naise, parandasid veresoonte hädasid, puhastasid kätega haigeid kohti ja tõmbasid naksudega korda igasugu vaevusi. Seda tehti paljudega ja ei võetud kallist tasu. Vastuvõtu vahepeal laadisid ennast akna juures. Tarmul, nagu ema teda kutsus, võtsid kaukaaslased yhe vähema häda eluks ajaks ära. Kui neile räägiti muust, siis ytlesid nad: “Pea kallale meie ei lähe.” Tundsid oma piire. Meile tuli Tarmu neljandas klassis. Astus esimesel septembril uksest sisse klassijuhatajatundi. Klassijuhataja Anne Pärt ytles: “No tere siis. Saage tuttavaks, see on teie uus klassivend Tarmo Raabe. Istu näe sinna eelviimasesse ... kõrvale. No tutvusta siis ennast ka uuele klassile.” Tarmu tedretähed punastasid kergelt. “Mis ma siin k.....” alustas ta, jäi kaashääliku järel pidama, ega suutnud selle lõppu välja öelda. Neelas silpi, pea rinnal, pilgud kuklasse koondumas. Keegi tore poiss ruttas appi: “...kokutaja!” Klassi läbis naeruhoo, mis yldise suhtumise kohe paika pani. Paalaka hoovide poiskad ja pliksid kõik. Eks mõni oli tast kuulnud. Pärastpoole õpetajad ei kysind ka suuliselt enam. Sealtmaalt ei tundunud mu lemmiku, juudi humoristi härra Baskini kokutamist kasutatav sketš “Leiutaja” enam kunagi päris sama naljakas. Ja ega see ei olnud mingi yldine vaen siis. Uued pandi kõik proovile, plõksiti ikka ja mitmel pool, osa sellest oli täiesti syytu ja vallatu hormoonide taidlus. Kui Tallinnast tulnud laheda tydruku Elo käest kysiti, mis ta nimi on, ja ta selle vaikselt ytles, pidin muidugi hyydma: “Melon!” Assotsiatiivsele teadvusevoolule järgnes automaatne naeruhoo ja see vist toimiski mõne suus ja vahepeal hyydnimena, millel kandjaga mingit seost ei olnud ja mis midagi ei tähendand. Umbes samamoodi panin sõjaväes yhel loendusel härra Vahemaale nimeks Distantis ning meie vahekord temaga jäi samaks ja teistel samuti. Raabel ma mingit hyydnime ei mäleta, aga tol kevadisel neljanda C pildil oli ta laokil kaelarätiga ja kahvatult kurblik. Kord oli juba minemas, aga pööras vāravalt tagasi ja ytles Emale kindlalt: “Ma ei lähe täna kooli.” Ja ei läinudki. Ema mõistis ja kirjutas tõendi “puudus kodustel põhjustel”. Põhjused olid aga koolised: rõvedad tyybide kehalise garderoobis, peldikus ja nurga taga. Jārgmistes klassides asi veidike mahenes, isegi mingi muhedus ja selgus vaatab hilisematelt

SOMMER 37

fotodelt vastu. Kuuenda omal seisavad nad Indrekuga kõrvuti tagareas kõige keskel, kaks pikka. See jäi viimaseks pildiks. Tarmu oli leebe ja pisut aeglaste liigutustega hea loikam ja läks ka vahel lahedalt hasarti – näiteks siis, kui mängisime Jämejala pakketsehhist pärit jäätisepulkadega ja maalt toodud kollaka klaaskuuliga klassiukse ja radika vahel vahetunnihokit ja igayhe hokikepile oli vildikaga soditud ta lemmikbändi nimi. Muidugi viskas hästi palli ja vist kargas ka kaugust, ainult hoojooks kippus venima. Esimene meelde jäänd kohtumine temaga oli millegipärast see, kui koolis teised meid kolmandal korrusel ajalooklassi ukse taga omavahel poksima õhutasid. “Ma ässitaja ei ole, aga verd tahaks kyll näha.” Puhas plöksimine. Me ei lõõnud vihaga ega tugevalt, nende rusikate läbi saime hoopis sõpradeks. Rääkisime vahetundidel juttu, et kes mida kogub, kus käind, mida lugend ja sellist. Sõbraga juttu puhudes oli Tarmu kõne sujavam, mis näitab, et kogu värk oli natuke ka ujedusega seotud. Ta kohta sobib “mus võrdselt kätkeb ujedust ja uljust”. Me lõpetasime ilma eriliste fanfaarideta seitse klassi. Kusagil kaheksandas kadus ta ära, oli koduõpetajate peal, läks edasi õhtukasse ja me ei kohtunud vist õige tykk aega. Kusagil seal sattus ta ka esimest korda Jämejale. Skisofreenia – sellesse sõnna mahub palju erinevat, mida seob valus lõhe “minu” ja “maailma” vahel. Tarmul veel Kaksikute tähtkuju kallakul. Neil järgmistel aastatel läks asi tasapisi sinnani, et ta pidi kõikaeg rohtu võtma. Kui mõned päevad ilma oli, muutus kontrollimatuks, tigidaks, oleks võinud hetkeimpulsi ajal inimestele kallale minna jne. Ohtlikkuse puhanguid tajusin vahel minagi. Tabled laual hommikusöögi kõrval. “Mina seda enam ei võta, see on myrk!” Kangekael ikka. Siis ema pidi valima selle rohu maitseta analoogi ja söötma talle seda peenestatult sisse nii, et poeg ei teadnud. Proovis kutsekoolis ehituse eriala, aga pidi poole aasta pärast ära tulema, see on ju töölispoistel beavislik vanus, kiusamise jamad jätkusid. Hiljem ytles, et talle olid tollel ajal tähtsad “Pet Shop Boys ja Vana-Võidu”. Yhte ta kuulas, teise tehnikumi tahtis minna õppima. Aga ei läind. Tal oli täieliku töövõimetuse paber ja pisike pension. Käis siis ema töö juurde Mistrasse transpordimeheks, hiljem juhuotsadel. Kaevas tädikestele maad, tegi hea meelega, mis teha vaja oli, ja andis pakutud palgast tihti osa tagasi. Aga turul oli tal üks kasuahne silmarõõm,

kes lihtsameelse poisi tasuta rygama pani ja võõrast varagi lootis. Õhtukoolis enne ka mingi femiinne fopaa. Noored naised olid talle lagundajad, oma Ema ilmasammas.

Olin just ylikooli lõpetand ja kodus käimas. Kohtusime juhuslikult sydasuvises linnas. Ta tuli uidates, kilekott käes. “Sa oled Lauri või?” – hakkas kohe rääkima sellise loomulikkusega, nagu neid kymmet aastat polekski vahepeal olnud. Rõõmustasin salamisi, et ta kõnedefekt on vahepeal ära kadund. Las minna! Olin rattal ja tema jala. “Kuidas elad siis?” “Kombes ikka.” Tegime kohe poes Värska ja pirukad. Joonistasin talle lehe peale Lindinimese. Vaatas ja ytles: “See on midagi kosmilist.” Sõitsin mingisse sobivamasse jutujätkamise kohta, tema loikas kõrval joosta, pikk ja utoopiline,¹ päevitund ja helge, ainult lyhkarid jalas. Vahetasime telefoninumbreid. “Mul peaaegu polegi sõpru.” “Mul on siin ainult üks ja ta elab linna taga Loodis, nii et teda ka näeb harva.” Hakkasime koos matkamas käima. Siniallikul, minnes ratastega piki vana kitsarööpmelise raudteetammi. Olen seda teed oma elus sõitnud kaks suurepärast suvist korda. Kõigepealt esimese armastatuga – täiuslik. Kusagil raja keskel on raudsild yle volavate vete. Istusime sellel ja kuulatasime väga pehmet veepealset vaikust. Allikatega oli Raabel mingi oma suhe. Ta õpetas mind armastama laululava tagust lätet liivakalda juures, mille vett ta vist põhiliselt jõigi. Ise käisin vahel pisikesel allikal Ohvrikivi kandis, aga see oli ilma raketeta, natuke mudase põhjaga ja kippus suviti kuivaks jääma. Siniallikul sai veega performanssi kah. Selle Suure Siniallika ääres ta ytles: “Nyyd käin siin sees ära kyll!”, võttis ujukate väele, hakkas juba minema ja siis, kui vööni vees oli, tuli pabin: “Perse, mul tuleb jalga kramp ja ma upun ära!” Solberdas seal kuidagi võimsalt ja naljakalt, allik läks sogaseks, mulle tõusis, pyha kylm pind lainetas ega lasknud endaga mängida ja mina tegin saadud muljest elektroloo “Raabe Siniallikul”.² Ujumas ta siiski käis – seal lähedal järves. Hiljem istusi-

¹ Raabe 202 sentimeetrit oleks võimaldanud korvpalluri karjääri. Sellise tornilikuna nägin teda tollal ka unes: “vene miilitsavormis, rind ordeneid täis, kõrge, aga Liina (see vanalt kursuselt) oli veel poole kõrgem. Mina olin kääbus seal all ja vaatasin, kuidas neil kahel gigandil oli rõõm yksteist näha” (25.09.2001).

² Kuulataav aadressil: <http://www.last.fm/music/Kago/from+early+cartoon-electro+EP-s+%282001-2003%29/Raabe+Siniallikal>

me sealsamas mäe otsas ja oli väga rahulik. Mu klaverilood mängisid aeglustusega diktokalt, sõime õunu pool sajandit tyhjalt seisnud talu uibust ning ta rääkis Lembitu lõpust (keegi lasi metsast noole), sellest, et kui Mooses oleks seal Egiptimaal midagi natuke teisiti teinud, oleks Jeesus tulnud ja laulnud kurbi armastuslaule (nagu “Viljandi paadimees”, mida Tarmu oma kadunud Isa akordionil nii imesydamlilikult ja vigaselt mängis³) ja oleks olnud kyllalt veini ja tydrukuid. Sellest, kuidas mõnede aastate pärast jumal Šiva maalt lahkub ja koos temaga kaob metsõunapuu õuntest hea maik. Ta luges hea meelega Paradoks B-sid ja teisi 90ndatel ilmuma hakand para-ajakirju, mida mingi kosmilise kokkusattumusena anti välja just Viljandis. Mu esimene tydruk oli seal mõne aja kujundaja. Uskus Sai-Baba, kes “võiks mulle mägede paigast tõstmist õpetada”, jumalikkust, nagu mu Isagi. Lootis kord Indiasse minna. Mu paps veel rääkis talle sellest Bhuttaparti *ashram*’is käigust ja Tarmu siis võttis oma inglise keele kokku ja kirjutas Babale, et saatku talle toda pyha tuhka, *vhibuti*’t, mida mees kätt vibutades tonnide kaupa valmistas. Keegi ei tea, mille jaoks ta seda tahtis. Ootas ja ootas vastust. Ema Meeta siis ytles, et kui see sinu Baba nii võimas on, siis ta on ju tuha sulle juba ammu tuulega saatnud. Tarmu jäi sellega rahule. Ta oli elava kahjustamisest hoiduv radikaalne budist, kes korjas tigusid radadelt ja autoteedelt (“ole nii, ära tule siia”) ega tapnud temast toituvaid sääski (“las ta sööb, tema tahab ka syya”). Suurte doosidena võis ta jutt ka natuke kypsetama hakata. Selles oli segu lihtsameelsusest, kergest laiamisest, maaniakordustest, vahetusest, kangekaelsusest ja vägevast kaitselmusest. Kes võtakski teisest kõike kinni. Aga keegi teine ei rääkinud sedasi, ei näinud mind nii täielikult läbi.

...

Nagu öeldud, oli Tarmu suur matkasell ja loodusesõber. Viljandi ymbuses ja järve taga oli tal enamik kylateid ja metsasihte läbi sõidetud, Kõpu ja Rimmu pool ka, seal, kus ta himuga neid jahimehejutte kuulas. Tema kohta võib öelda sama kui kymnete samblasse heitnud sugulashingede kohta – need sõidud, käigud ja laane nuputamised olid ta selgeimad ja parimad palad. Tuli hilja õhtul koju, viis jalgrat-

³ Leidsin yhelt vanalt kassetilt, kuidas ta seda laulis: <http://www.youtube.com/watch?v=hx2K6bu-nPk>

ta kuuri või pani kummikud kuivama ja magas oma teisel korrusel õiglase und. Yks ta fantaasia oli kõrvalise metsatyki ostmine, sinna onni ehitamine ja elama asumine. Kondas tihnikutes, kord magas ilma milletagi öö Jämejala taga metsas ja läks hommikul koju, unustades okstest magamisasemele kodu võtme. Ilmutus. Tiirutas spontaanselt ja oli mulle, kah kunagisele yksildasele ringitolmutajale, mõnel pool heaks teejuhiks. Me käisime Vana-Võidus, tema unistuste koolikohas, mille tagant leidsin palju valgeid kedrusepoole. Siis Pärsti vallas Tammemäe talu maadel olevas hiies. Kohas, kus muiste olevat peetud nõu. Tammede kroonid ja ka natuke butafooriat, aga kokku ikka võimas. Kuna Tarmugi sai puudelt jaksu, olime seal omal kombel rituaalselt – igayks laulis seda, mida teadis (minult mingi eetris olnud seto lugu, äkki just “Tammõlaul”, Tarmult “Kyll on kena kelguga”), ohverdada taskust mynt, teha joogi- ja suitsukahi. Mõisaaegne puust paviljon Pärstis, nydseks paraku hävinud. Vormi elegants, sambad ja puitnikerdused tuima hilisema betoonpõranda kohal, kuhu joodikud olid juba viiskymmend aastat, no isegi mõisa riigistamisest saadik teinud lõket, tõmmand lõõtsapilli, ja tantsuväljakul siis kenamad paarid, kes sel paigal välja panna olivad. Mõni vanapoiss ka põõsa takast piilub veel. Seal puust kupli all säilis veel raasike mõisavaikust. Maast tõusvad unistused, tagandatud hääbuv siniveri. Mõni kiri sõjaväljale, Peterburgi, Berliini. Puhtad vaated Kunijärvele. Selle ilus kallas Pärsti mõisa pool. Laste hiline mänguväljak, mille rongis Villemita tossutasime. Punastest telliskividest, postiteede-aegne kylapood, teises otsas vist raamatukogu. Sealt poest lihtsalt pidi läbi minema ja midagi ostma. Vanamõisa kyla kabeliase (Risti kabel) Pärsti taga. Pysti ainult poolemeetriine myyr, pikkust ehk kymme sammu, laiust viis, ukselävi vastu altarit, vaimulik ja kogudus väga lähedal yksteisele, tellistest laotud põrandal silmitsi ja tõepoolest yksteise aitajad, sõja sakutada olnud, katku näinud ja nälga tundnud. Abikabeli mõõdud andsid selge, ametlikkusest vaba pyhadustunde, muistse laigukese. Hoone ehitati juba 15. sajandil, katoliikluse kadudes tõmmati 18. sajandi lõpul maha, et seal man ei jätkuks paganlike bakhanaalide pidamine kabelisse syydatud lõkke valgel, aga rahvas uskus paika ja käis seal edasi palumas. Nagu seto tsässonatel, nii oli ka Risti kabelil oma kindel pyha – kevadine ristipyha, kolmas mai, *Inventio Sanctae Crucis*.

SOMMER 41

Ristimissat seal kolkas kyll vaevalt loeti, asi käis lihtsamalt. Täna, õnnistati, ohverdati helmeid, raha, lina, villa ja ribasid valmivaist rõivaist, et nende kandjal oleks peal kaitse. Kui ma seal viimati käisin, kasvasid altari juures metsmaasikad. Siis veeresime Varese mägedele. Võimas utoopiline metsaplatoo paremat kätt Saarepeedi teed sõites. Istud kõrgel kaldal ja vaatad kaugusse Karula suunda. Mõnelt kohalt näed veskit viljapõldude taga. Binoklit abiks võttes veendud, et veskil on parajasti harjutamas mägironijad. Juba palju aastaid seal roninud. Ja on see nyyd virvendus läbi puulatvade või paistabki too ilus maja Saarepeedi tee ja Karula vahel, maantee aknast lähedalt möödumas? Siukstesse järskudesse käänukohtadesse sõitis auru all auto vahel öösel tupp, aga õnneks viga ei teind, sest pererahvas teadis magada ruumi teises otsas ja pihta sai ainult kurja ämma kingitud toataim. Ja järgmisel korral amortiseerunud kummut. Aga maja ise oli vaikne, nagu kaardus. Justkui midagi mustvalgest 30ndate itaalia filmist. Või on väljad juba udusse laskumas ja tuleb poolkuu tõusul liivast rada või äkilist mäekylge pidi alla minna ja koju vändata. Varese mägedelt võib ka kena pähklaasagi saada, kui oskad aegsasti minna. Meie käisime kõigis neis paikades kas siis ratastel või jala. Ja kui on hea minek sees ja jutt sobib, siis on kohad tasapisi. Tolmujutid liuglevad teelt alla ja kustuvad kypseva vilja veerde. Iga pajude varjust avanev karjamaa, Kavaku mäele ehitatud rehi, vaade pikka iidsete pärnadega ääristatud taluõue, kruusamäe otsas kykitamine, raiesmikul maasikakännul istumine ja rukkipollu kohal teeveereses männipuhmas puhkamine on soojusega täituv laik sisemisel kaardil. Jämejalal jalutades käis ta yhes osakonnas pudeliga sees joogivett võtmas. Teadis neid maju. Seisatas keset parki, vaatas ringi ja ytles: “Lodevus, laiskus ja vaimunõtrus.” *He was a troubled soul.* Aga naeris hästi, keskaegse eesti kyla parimate traditsioonide järgi. Käisin tal paar korda Paala teel kylas. Õues parandas naksti mu jalgratta ära ja tal oli seal yleval kõige ilusam säilinud lapsepõlvvetuba, mida kusagil olen näinud. Seal uurisin ka pilti, millelt paistis kõigi väikeste poiste suvine synnipäevarõõm, kui nad olid saanud loodetud kingi ja ryybanud klaasikese *Пенси-кола* võlupudelist. Nii suur, et varjudest valus vaadata. Minu jaoks ta oli yks Viljandi pyhak, kelle jutud ja hyyatused on veel kusagil mu kahi-sevatele kassettidele lindistatuna laiali. Mulle ytles selliseid tähendus-

sõnu: “Akka elama korralikku elu. Ära tõmma narkotsi, ära käi naistes liiga palju, ära joo ennast purju, ära tee suitsu, ära tee seda-teist, ära tee lollusi, ära tunne lihahimu ja kogu lugu... Siis tuleb sust, tead, hea nõid, seda ma luban, kui sul jätkub püsivust seda instruksiooni järgida. Muidu sa teistele ei saa midagi anda.” Jah. Kui ma mingile laulule kaasa elasin, siis ytles, et olen “meloodia ori”. Ja muust: “Inimene ei peagi saama seda, mida ta tahab.” “Kui ekstaas tuleb, siis vana vaim läheb peast välja.” “Kui ma peaksin surema, siis ma teen nii, et keegi mind ei leia.” “Eestlased on vagulasrahvas.” Ise ta oli kyll vagulane, käis palju lageda taeva all ja magas maas. Korra nägin teda koju minnes yhe sooäärse eramaja (Kauge 71) katusel töötamas. Lehvitas. Ta oli mu tuttavatest kõige muistsema elutundega tüüp, linna sattund maamees, isapoolsed esivanemad Kõpu rahva hulgast. Ja võttis tuld muinasjutulistest asjadest, nagu siis, kui õhtul koju tulles hakkas teda jalutama saatnud emaga pragama: “Näed nyyd, mis sai, mul on nyyd teine jalg lyhem!” Ema tõi mõõdulindi, ei saand sotti, Tarmu ikka, et on lyhem ja on lyhem, lonkas ka vastavalt. Lõpuks läks magama, hommikuks oli uni jalad jälle yhepikkuseks teinud. Läks läbi selle maailma, jätmata maha yhtki saavutuslikku jälge. Ei olnud ta siit ajast, sestap see aeg ta peale rõhus. Viimast korda nägin teda 2003. aasta suvel kaubahalli juures. Olin tulnud Loodi tagant Koolila talust, Ehala Mihkli poolt. Lahkuv Ema ytles maha jäävale Mihklile hyvastijätuks: “Õnnelik, saad yksi olla.” Ja nende auto pani mind Paalaka juures täpselt Raabe koha peal maha. Ostsime ta mõtte peale vitaminiseeritud porgandilimonaadi Sakala ja läksime mu poole, kus lasin jälle lugusid. Et mis ta sellest või teisest stiilist arvas, kas hakkas mõne tilulilu peale naerma või mitte. Pani lahkudes veel sydamele, et “ära sa siis tydrukutega liiga palju jama”. Mõttelugeja. Ja klaverit ta mängis teises toas, jäi paarile kohmetule pildile. Siis tuli vähk, oma tupp sulgumine ja seal valudeta hääbumine, mida oleks ehk saanud muuta, kui ta varem opiga nõustunuks, aga jäi kangekaelseks viimse vindini. Kehaosa oli varjatatav. Ta lootis tõvega vist ise toime tulla või ootas Baba kaitset. Hingedeaegne minek Jämejalal, pikad koivad koolnuvaatlas, tuhastamine talle armsas india vaimus. Rahulik haud Metsakalmistul, Indreku lähedal. Inimookeani lahkunud laine.

*Kohtume sealpool
Kuud ja Päikest...*

Kallist klassivenda ja rännukaaslast
TARMO RAABET
Mälestab Lauri Sommer⁴

...nyyd kevadel nägin teda yle aastate unes. Oli miski tyhjade tuba-
dega elamu mere ääres, kust läksin ära tooma oma musta kotti. Buss
ootas väljas. Otsisin. Ja otsatoas istus toolil Tarmu, rahulik, ununud
värviga riideis. Osutas sellele lauaalusele, kuhu mu kott oli jäänud.
Võtsin koti. Vahetasime paar lauset. Ytles, et ta on alati seal olnud.

---

⁴ Surmakuulutus, Sakala 3.12.2004.

MEELIS OIDSALU

Laul õnnelikust hobusest

alguses sujus kõik kui õlitatult
surusin kannuse su pehmesse külge
kohmakas traav läks peagi üle mõnusaks rütmiliseks galopiks
ja siis see juhtus
iga kord kui mu kube su sadulat puutus
pahvatas sealt üles odava hotelliseebi haisu
sina pruuskasid rahulolust
aga minul läks süda pahaks
kõik siin elus on võlts
mõtlesin kurvalt
miski selles kõiges ei veennud mind enam
seep ja vestern
need kaks ei käi kokku
need on täiesti eri žanrid
ütlesin “seis”
ja üritasin sadulast ronida
aga sa vist ei kuulnud hästi
tõmbasin rahulikult ohjest
ja kordasin käsklust
inimestel on kombeks minna närvi
kui loom ei saa alguses millestki piisavalt kiiresti aru
sellega kaasneb enamasti hääletooni tõstmine
mis võib kõlada häirivalt ning hobune ei pruugi
enam üldse toimuvat mõista
kui midagi järjest kõvemini nõuda
võib isegi tekkida võimalus
et hobune lausa loobub ratsanikku kuulamast
tähtsust omavad just lühikesed häälkäsklused
mida tuleks kasutada vaid siis

kui tahetakse esile kutsuda midagi kindlat
hobused kuulevad väga hästi ning karjuda ei ole tõesti mõtet
ütlesin uuesti “seis”
ronisin sadulast
siis käskisin “tule kaissu
ma olen väsinud
teeme tule üles
vaatame tähistaevast preeria kohal
oleme niisama üksteise vastas”
sina puhkasid pahaaimamatult
krõmpsutasid läbi une heinu
tuli praksus
ritsikas sirises rohus
aga ma ei kuulnud midagi
sest su sadul haises ikka veel hotelliseebi järele
ja mul oli paha süda

***

halloo
mida sa teed
suhtled arvutis kellegi teisega samal ajal
mmmmm
on nii
halloo
miks sa nii teed
mul on tunne
et me ei räägi piisavalt ja
kas sa kirjutad luuletust
siis kirjuta et armastad mind
suhtle nüüd minuga
ütlev midagi
mõtlev kuidas mina vaikisin
pool tundi telefonitoru otsas
halloo
ära kirjuta seda üles

46 OIDSALU

kuuled
ära kirjuta üles seda
ma räägin sinuga
kallis
sa kirjutad üles ja ei vasta mulle
ma ei julge enam rääkida
ära tee
räägi minuga normaalselt
pean kohe varsti lõpetama
üttele midagi ilusat kuuled
üttele midagi
palun

***

kõik on hästi
tänavad põlevad
fooridel on nimed
hommikuga olen leiutanud
eluks vajaliku: matemaatika ja sinu
ainus aeg mil ma endast väljas pole
kui olen su sees
nahal on mälu
kutsun sind kaks korda
sind tuleb kaks
ütled kaks korda “armastan”
täislauseid sa ei armasta

***

olen unustanud tassi
kohv kõrvetab
sind mäletan ähmaselt
pealkirja järgi
“ja nüüd” ütleb diktoria
“ilmaennustus:

bussijuht leiab rentslist märja päikese”
palun sul end korrata
sa ei kordu
mina keeb
kus mu nälg on
elan elu närin närimiskummi
tarakan tuleb peegli tagant
“mida sa öösel nägid kui teised magasid”
“kõike”
nakarat kõnnib peegli pinnal
“mida kõike”
olla lõpmata aus on
jumalale talumatu
“pimedust kallis”
pimedust ja sind

***

kohvik kus me lõunatame on populaarne
sest siin on alati vähe rahvast
ainult jumal istub kõrvallauas
ühel tassil tuleb kõrv küljest
jumal teeb nagu loeks pingsalt ajalehte
“venemaal said kõik inimesed otsa”
hüüab jumal
ja ühel ajaloolisel tegelasel tuleb kõrv küljest
tellime šampanja
eesti kombe kohaselt jõhvikatega
ja siis sa küsid oma tavalise küsimuse
ja mi

TÕNIS VILU

INDIAANILUGU

1.

Saal oli indiaanlasi ja jänkisid täis ning ükski neist ei naernud, kui me Tõnniga oma etteaste lõpetasime. See oli meie seni kõige piinlikum esinemine isetegevuslaste stiilipidude kuulsusrikka ajaloo vältel. Lavalt maha ronides lubasime enestele, kunstsuled pea ümber norus, et sellist asja enam kunagi ei tee. Rahvale meeldisid tantsurühmade lõbusad etteasted, muusika ja palju värvilist liikumist – mehed riie-tusid Pocahontasteks, naised kandsid kaabusid ja vuntse ning sellest publikule täiesti piisas, see oli kindla peale minek.

Vana üheksa näpuga metsasarvemängija meie orkestrist kirjutas pika dialoogi, millest me suurt midagi aru ei saanud. Oli aimdus, et see oli mingisugune allegooria ja paroodia tollase riigiolukorra kohta, aga see oli hirmus igavalt välja kukkunud. Kender ise kõhistas mõnusalt lava taga naerda, kui üritasime laval kõik read täpselt välja hääldada. Viis lehekülge teksti lebas igaks juhuks jalge ees. See oli kõige igavam esinemine. Oleksin parema meelega hinge heitnud või trompetit mänginud.

Samas, Kender oli asjaga vaeva näinud, tema püsivus vajas vähemalt pooltki tunnustust nagu kehvasti, aga püüdlikult kaevatud kraav. Sellest saime Tõnniga aru ning ei ütelnud Kenderile midagi halvasti, kui ta pärast lava taga oma puuduliku käega meie õlgadele sõbralikult patsutas. Ta polnud vist nii rõõmus olnud pärast viimast ringkondliku maleturniiri võitu ja see oli olnud väga kaua aega tagasi. Vähemalt meile tundus see pikk aeg. Ilmselt Kender mäletas oma kainet minevikku paremini. Seda aega, kui keskkooli kuldmedal õpitulemuste eest polnud veel tööturul tuhmunud ega Kenderi südames läägelt läikima hakanud. Nii läägelt, et hapu sakummgi viina kõrval kaotas sageli võitluses tahedama elutunde eest.

Kender püsis koolis suure vaevaga töömehe ametis, kuid ta oli orkestris ja tollal see oli juba midagi. Sa võisid käia taidlejate peol, tunda kuuluvust teiste pillimeestega, kirjutada eesti indiaanlastest allegoorilise näidendi, näha seda laval kahe poisi esituses ja avastada ennast järgmise kuu vallalehe kolmandal leheküljel koos nende leigete nägudega poistega. See oli säde, mis hoidis elus ega lasknud lool veel tüüpilisel moel lõppeda. Kes teab, millal läheb vaja neid lapsepõlve klaveri- või metsasarvetunde. Või kultuurimaja, kui vallakeskuses leidub veel tahtejõudu. Talent talendiks, geenius geeniuks.

2.

Silviat polnud lava taga ja Tõnn läks teda otsima. Tõnn oli teda juba terve aasta taga ajanud ja tüdruk andis lootust, kuid ei öelnud kunagi midagi kindlat. Vahel leidis ta mõne linnapunkari ja pidutses nendega kellegi võõra keskealise korteris, kandes katkiseid teksaseid, mis püsisid suurte haaknõeltega koos. Haaknõeltes oli kogu Silvia punkarlus, muud midagi seal polnud. Polnud kangialustes jõlkumist, joomist ja suitsetamist, polnud kurvast hingest tulevaid laule peale mõne J.M.K.E. kuusteist aastat vana hiti, mida ta kõrvaklappidest kuulas. Kõike seda polnud, sest kogu sellest nooruse tundemaastikust olid puudu kangialused ja linn ise. See oli poolik asi. Pealegi, Silvia mängis orkestris saksofoni nagu Tõnni ja esinemistel kandis rohelist vormiriietust, mille nokaga müts tuletas meelde ameerika lendureid Teise maailmasõja filmides. See sobis Silviale hästi ja tal polnud mingisugust muret vormi kandmisel. Linnapunkarid mõistsid seda peagi ja sinna see mäng võrratu tagumikuga tüdrukuga jäi. Kuni Silvia midagi uut leidis. Ta leidis alati midagi uut.

Ei saa öelda, et Tõnn Silviale ei meeldinud. Tõnn siiski oli temasse armunud ja selles oli teatud võlu. Poisil oli ehedat annet, rahulikust maalapselikkusest hoolimata oli tal mingi metsik anne kõikisugu asjade peale, loomulik ja kerge anne. Kooli loomingukonkursil säras ta jutude ja luuletustega, Tõnnil polnud mingit raskust kõrva järgi mõnda lugu saksofoniga üles võtta, ja seda juba esimesel kuulmiskorral. Teda pandi tähele, kirjandusõpetaja ütles, et Tõnn kui “meie Puškin” (ja tõepoolest, poisil olid põskhabeme udemed) peaks kindlasti ülikoo-

li pürgima, kui ta vaid teiste ainetega reele saaks. Teda taheti linna saata, aga Tõnn ei mõelnud tollal sellele, sest ta armastas Silviat ja ta pidi Silvia kätte saama. Läbi kogu selle noore ja piinliku valu, mida iga inimene, kes on südames teismeline, teatud romantilise irooniaga mäletab.

Aga Silvia nägi Tõnni annet teisiti. Tüdruk kirjutas ka luuletusi ja riputas neid koos miljonite teiste inimestega üle maailma internetti üles, ja ikkagi tundis ta suurest kuuluvustundest hoolimata mingit alaväärsust. Tõnn oli tema kõrval ja lihtsalt kirjutas temast paremini, ta teadis seda, ta tundis seda, isegi kui poiss Silvia salmikesi silmanähtava elevusega kiitis. See elevus võis olla pelgalt armastus ja see tegi Silvia meele mõruks. Ta ei tahtnud ega sallinud enam näha, kuidas Tõnn kirjutab või pilli mängib. Orkestris mängis Silvia vahel meelega valeti, et poissi tema kõrval alla tõmmata, et muuta teda vähegi naeruväärsemaks, et iroonitseda tema paremuse üle. Tõnn omakorda kirjutas nüüd vähem ja mängis pilli vähem. Silvia kullisilmad ei suutnud Tõnniga maailma jagada.

Ja nüüd oli see poiss suhtunud nii halvasti ja nii leigelt tema isa “näidendisse”.

3.

Ma leidsin Tõnni kitsast näitlejateruumist. Sellest oli ehk juba pool sajandit möödas, kui viimati tõelised näitlejad siin etenduseks valmistusid. Ainult paar väikest lampi olid suure peegli ümber alles ja needki ei põlenud enam. Tõnn istus vanal pruunil tumbal. Silmad läikisid tühjalt kogu nende liikuvusest olenemata. Asi oli selge – Silvia, jälle. Ma ei hakanud torkima, Tõnnist paremat sõpra mul polnud ja pole senini olnud ja küsimused olid alati liigsed. Kui ta räägib, siis ta räägib ise.

Meie pillid olid siin ja Tõnn oli oma tenorsaksofoni välja võtnud. Ta mängis parasjagu midagi võõrast, noodid libisesid keskmiste toonide vahel ja võtsid mõnikord suuri julgeid pöördeid madalale ja kõrgele. Ta lõpetas ja ütles mulle, et ma trompeti välja võtaksin. Ta mängis mulle kaks nooti ette ja ma võtsin need üles. Kaks tooni, üks langeb teisele peale ja teine on lühem kui esimene ja lõppeb kerges stakaatos. Nad olid üksinda juba ilusad noodid, selged ja puhtad nagu intervall päikse

ja silmapiiri vahel, nagu suur sekund. Ja siis Tõnn hakkas mängima üht käiku. See oli bassikäik Miles Davise loost “So What”. Ta pingul huuled ütlesid palju, nad ütlesid – ja mis siis. Ja tõesti – mis siis. Mis siis selle Silviaga, Tõnn polnud kooligi lõpetanud ja tema juba mõtles millelegi püsivale. Ta teadis ainult kahte paari, kes olid koos olnud, võib öelda, peaaegu algkoolist alates. Aga tema pole selline inimene. Ta lihtsalt tahab Silviat ja mis sellest siis on. Mitte midagi.

Tõnn mängis alumist käiku ja mina kahte nooti sinna peale ja ma polnud elu sees paremat muusikat mänginud. Nii lihtne, nii intensiivne. Me mängisime ja mängisime ja siis tuli aeg trompeterisooloks, aga ma ei suutnud, ma ei osanud, mul polnud sellist annet nagu Tõnnil ega hakanudki kunagi olema. Ma vaikisin, Tõnn jätkas üksi, täiesti hullumeelsete käikudega ja ma polnud midagi sellist varem kuulnud ja see oli nii värske oma vanal 50ndate moel ja see oli hea, see oli nii hea. Tõnni silmad olid kinni ja ta keha liikus imelise enesekindlusega. See tuli mulle peale, ma sain Tõnnist aru, ma lugesin kõrvadega tema luulet, ta leegitses.

Ja kui Tõnn pilli kohvrise tagasi asetas, tahtsime koos kogu maailma põlema panna oma muusikaga, lihtsalt et näha leeke ka väljaspool endid, et mitte olla selles tules üksi. Nii sündis jahe lahe, sajandeid ja kümnendeid järjest ja see ei saanud kunagi otsa. Miles oli tikk tikutopis, ta oli meie väävel ja me ise polnud keegi, vallapoisid, puit. Ta võttis meid üle ja me lasime tal seda teha. Seda ei saa mitte igäüks öelda.

4.

Me pätsasime kaks veinipudelit mingi tantsurühma laualt ja tundsimme ennast hästi. Me naersime valjult väljas sooja õhu käes kultuurimaja ukse taga ja Tõnn oli kuskilt suitsu saanud ja me suitsetasime ja jõime vaheldumisi kahest pudelist ja rääkisime vanadest muusikutest lugusid, mis kiskusid roppudeks, sest me ei teadnud tegelikult vanadest muusikutest midagi asjalikku. Davis oli voodis kahe ilusa kaksikuga ja Charlie Parker vedeles peldikus ja Coltrane kuses rongiaknast välja. Yellowtrane! See oli puhas luule.

Silvia astus uksest välja, vist selleks, et peolt lahkuda. Tõnn pani kiirelt pudeli kõrvale, viskas suitsu kaugele ja tõusis püsti. Silvia, ta

ütles. Tüdruku tumeblondid juuksed läikisid tänavalambi all ja tema nina oli pooleldi varjus. Ta vaatas Tõnnile otsa, ei öelnud midagi. Tõnn ütles Silviale, jah, ütle talle siis, kui tahad, mind ei huvita, kui inimene ei oska kirjutada, siis ta ei oska kirjutada, ja mis siis. Ja keeras siis tüdrukule selja. Silvia läks minema.

Me pöördusime tagasi kultuurimajja, muretsesime veel veini ja jõime edasi. Seal oli mingi suvaline süldi-DJ, kes mängis eelmise aasta hitte, ja kes rahva hulgast veel jõudis, see tantsis. Üks hetk tuli Tõnn saksofoniga välja ja kukkus laval mängima, DJ üritas teda ära ajada, aga Tõnn ei läinud ja DJ lõi käega. Tõnni pillimäng kostis õrnalt üle kõlarite valju müra ja paar inimest vaatasid korraks lavale, kuid tegelikult ei pööranud keegi talle erilist tähelepanu. Huulepulgaga määritud indiaanlase sõjatriibud ta näol olid laiali valgunud ja see oli kohutav. Pidu läks edasi, Tõnn mängis iseendale.

5.

Pärast taidlejate stiilipidu rääkis Tõnn mulle, et Silvia oli oma isale kaevanud, kuidas me tema näidendisse tegelikult suhtume. Vana Kender ei tulnud järgmisel nädalal orkestriproovi. Koolis polnud teda ka liikumas näha. Tõenäoliselt oli Kender jälle jooma hakanud ja me ei teadnud, kas selle pärast, mida Silvia rääkis, või juhtus see lihtsalt niisama.

Igatahes nädal pärast seda oli Kender proovis kohal ja vähemalt mina ei suutnud talle otsa vaadata. Tundsin piinlikkust, õigupoolest ma ei tea tänini, mispärast oleksin pidanud häbi tundma. Me andsime oma parima ja kui näidend meile ei meeldinud, siis mis sellest, jah, mis siis sellest. Aga raske oli temaga ikka ja see jäi meelde. See ei olnud professionaalne etendus ja meie polnud professionaalsed näitlejad, see oli taidlus ja just sellepärast oli osalejate leigus andestamatu, isegi ohtlik väikese koha jätkusuutlikkusele. Me oleks nagu kastreerinud Kenderipapa ja kogukonna elujõu. Aga mida need poollapsed seal bussijaamas igal õhtul siis tegid? Sama mis meie. Lihtsalt nende jõud oli teisiti ja kolmandik sellest jõust läks mujale, teine kolmandik kraavi ja ülejäänud jäi siia. Sõelast pole juttugi ja kunagi ei tea, milline see kolmandik on, võib-olla on see veerand. Kõik on juba ammu segamini.

Järgnevad viis proovi ei vaadanud Kender meile otsagi, kuid hiljem hakkas olukord leebuma. Tõnnil oli algusest peale savi, vähemalt nii ta väitis. Rõõmus ta küll polnud. Kender käis nüüd jälle endistviisi orkestris ja sügisel oli tema suhe poistega sama nagu kevadel – vanad hoidsid rohkem omaette, noortega suheldi, kuid nagu teiste inimeste lastega. Ja ikkagi ei saanud ma sellest ebameeldivast tundest lahti. Tõnn oli koolis süngem, maailm olevat talle nüüd võõras ja võõritav ja kale ja lääge. Mõned aastad hiljem süüdistas ta selles eksistentsialiste, keda ta kirjandusõpetaja soovitusel oli lugema hakanud, kuid ma ei usu, et ainult kõõrsilmne Sartre selles süüdi oli. Ma ei osanud midagi peale hakata, rääkisime tollal üha harvemini, ta oli alati kusagil ära, käis linnas kellegagi kokku saamas, vist mõne kirjandusõpetaja tuttava juures ülikooli jaoks silmapiiri avardamas, eelõppimas.

Silvia aga läks orkestrist ära, algul ta lihtsalt ei ilmunud kohale. Hiljem nägin teda vilksamisi dirigendile vormi tagastamas ja ta näol polnud mingisugust ilmet.

6.

Kui Tõnn muusikakooli katki jättis, ei suutnud ma enam paigal püsida ja pöördusin Kenderi poole. Kuule, see taidlejate peo asi, et ega sa väga solvunud pole, küsisin. See või, mis sest nüüd enam, ta vastas. Et kuidas Silvia või kuidas sina või Tõnn, üritasin öelda. Tead, poiss, mina pole kordagi solvunud, jah, eks natuke ikka oli nõme teist nii, aga te mängisite asja välja ja ega see näidend polnud ikka mingi peo asi, ära sa nüüd selle pärast küll enam muretse, ütles Kender, pani jope selga ja astus kultuurimaja uksest välja.

Järgmisel päeval rääkisin koolis Tõnnile Kenderist, kuid ta ei teinud kuulmagi, ütles, et mis temal sellest vanamehest üldse on olnud, et see pole mitte mingil moel olulinegi ja et jätku ma nüüd see teema katki. Ta näis olevat solvunud miskipärast. Samas, selline nägu oli tal juba tükk aega olnud. Ma muutusin väga murelikuks, aga suurt midagi polnud teha. Tõnn ei käitunud ka just eriti ohtlikult – ei teistele ega ilmselt ka endale. Elu läks edasi ja kooli lõpp lähenes, igaüks valis endale eksameid, mõned tõsiselt, mõned niisama. Paljud tahtsid sellest kohast põgeneda ja paljud ei julgenud. Kevadel koorusid lume alt

välja mustad kraabitud teeääred, sest lumesahk ei suutnud künklikul teel oludega õigesti arvestada, ja nüüd oli ees kevadsuvi, et seda kõike parandada, uuesti külvata. Ja saapad said rõõmsalt poriseks. Mulle tõesti tundus, et seal ei olnud midagi parata.

7.

Sügisel läksin ülikooli ajakirjandust õppima ja Silvia läks ka ülikooli, teise linna küll. Aga Tõnn ei läinud ja jäi koju. See oli kirjandusõpetajale suur tagasilöök – ta oli palju oodanud, palju ennustanud ja nüüd tegi Tõnn midagi täiesti teistsugust, aga tema vanemad ei visanudki teda kohe kodust välja, nagu mõned arvasid. Ega visanud otseselt ka pärastpoole, kuigi kuuldavasti võeti mingeid samme selles suunas – kui poeg enam majapidamises väga abiks ei viitsinud ega tahtnud olla. Mingit talu neil ei olnud, oli ainult talumaja, põllud polnud ammugi enam pere omad. Vilja suurkasvataja põristas vahel John Deere'i rohelise traktoriga päris majaakende all ilma, et keegi midagi teha saaks. Jäänud oli veel vaade, aga see vaade oli materiaalses mõttes (kui on selline mõte) kasutu, Tõnnile ka esteetilises mõttes, aga see oli juba tema isiklik mure.

Mitte keegi mu sõpradest ei tulnud pärast kooli linna, kuhu läksin, ja see oli mulle nagu uus algus – ei sunniviisiline ega vabatahtlik algus, see juba lihtsalt oli väikse koha elanikule nii, et äraminimine oli ka äralõikamine. Leidsin endale uued sõbrad ja tuttavad, kes hiljem vahetusid veelgi, sest mõned langesid elust välja ja mõned läksid suurematesse linnadesse. Aga ma olin rahul. Kummaline oli vanematele külla minnes kodupaika naasta – aias olid õunapuud kuidagi väiksemad ja kolmekordsed korterelamud üle tee polnudki nii kõrged ja kultuurimaja fassaad murenes üha silmanähtavamalt, aga see oli ikkagi seesama koht. Ja peatuses bussist maha astudes mõtlesin ikka Tõnnile, kuid teda ma ei näinud enam aastaid.

8.

Tõnn oli vahepeal igal pool mujal käinud, kuid lõpuks jõudis sellesse linna, mis oli saanud minu koduks. Ta otsis mind ise üles ja ma olin

üllatunud sellest, kui kogukaks ja laiaks ta oli muutunud, kui korteriukse lahti tegin. Mitte just paks, aga nägu polnud enam see, mida mäletasin – võib öelda, et Tõnn oli “meheks” saanud. Enda kohta seda öelda ei osanud.

Me rääkisime algul tühjast-tähjast ja mõnest vanast klassikaaslasest ja mis neist saanud on. Kumbki ei teadnud suurt midagi ja kumbki ei olnud tegelikult huvitatud sellest teemast, kuid kumbki polnud ka just eriti jutukas. Siis rääkis Tõnn, et paari päeva pärast läheb ta Austraaliasse. Kas farmeriks, küsisin naljatades. Jah, lähen aborigeenidele külla nah, vastas ta. Ja sealt libises meie jutt sellele kunagisele peoõhtule. See oli olnud hea õhtu, vanast Kenderist ja rahvast olenev mata. Olin vahepeal kuulnud igasugust muusikat ja teadsin, et Tõnni soolo näitlejateruumis polnud tegelikult midagi nii värske või enneolematu, aga selles oli tunne ja see tunne oli oluline. See oli nooruses nagu midagi geniaalset, mis pärast osutub keskpäraseks süldiks, kuid ei kordu enam kunagi ja sellest hakkab südames soe ka pärast kümneid ja kümneid aastaid. Kenderi näidendki asetus samale taustale ja see ei tundunudki enam nii igav. Soolohelid olid nüüd väliselt palju igavamad, kuigi miski meie luuüdis oli ikka seesama. Seesama säde. Vähemalt ta oli seal. Oli aegu, kui tuli ähvardas kustuda, ka Tõnnil. Pidasin targemaks mitte küsida temalt saksofoni kohta, sest huultelt oli näha, et ta polnud ammu mänginud. Silviat ei puudutanud ma samuti.

Kas see on kurb, kui maalaps läheb võsakõrbesse kellegi teise annet kündma? Ei tea, aga Tõnni minek oli tasane ja ilma suurema kärata ja tõenäoliselt ta sealt tagasi enam ei tule. Internetis on pildid, kus Tõnn toetub suure maasturi küljele ja tema kaisus on naine, kelle süles on tumedapäine laps. Ta on rahulik, naeratab isegi ja kõht pitsitab Hawaii turististiilis särgi nõöpe. Päike pildil on jäänud rippu langemise sisse ja Adelaide nende selja taga paistab olevat nagu mõni pisike küla.

*

Silvia Koloss (neiupõlvenimega Kender), sa oled leidnud oma kunsti ja su kirjutatus pole mitte midagi, mille kohta saaks öelda *inaccrochable*, kuid miski häiris mind sedavõrd, et ma pidin kirjutama selle jutu, mis

aitab veidi seda maailma, mille sa löid, tasandada või pisendada. Olgu see siis minu litootes, elulistel põhjustel, muidugi. Sa kirjutasid oma teises raamatus niivõrd suure tundega endast ja Tõnnist ja mis teist sai ja miks. Üldiselt ma usun seda kõike, see on suur kirjandus ja üle pika aja pole ma kedagi lugenud, kes suudaks inimese nahka niivõrd valusalt lõigata. Mul tõesti hakkab sust kahju. Aga sul oli seal üks jutt sellest indiaaniõhtust ja selles tegid sa küll ülekohtu või ülehindasid kogu olukorda. Jah, ma saan aru, et see võib olla kunstiline liialdus, fiktsioonis polegi probleem, pigem on küsimus mingis tunnetuses, olulisuses, tähtsuses. See, kuidas sa suhtud välisesse tegevusse sageli suure põlgusega ja seejärel paisutad sellest põlgusest kantuna mingeid ajaloolisi kitsendusi üle ääre. Ei, mitte ajaloolisi, vaid inimkoduloolisi. Su isa ei andnud meie pärast otsi ja Tõnn ei vajunud sellepärast iseenda ees unustusse. Ta lihtsalt hakkas elama teistmoodi ja see on väline tegevus, mille elusäde on niikaua püsiv, kuni seda enam pole. Küsimus on lülituses ja see lülitus on algusest peale meie ja väikse indiaaniloo vahel. Aga võib-olla pole siis selles enam seda suurt kunsti, mille sa leidnud oled. Võib-olla on see siis mõne kohaliku jorsi elu, suur sekund ühes ja sült teises käes.

DAVID GRAEBER

VÖLG – ESIMESED VIIS TUHAT AASTAT

Alljärgnev on osake palju laiemast uurimisprojektist, mis käsitleb võlga ja krediidiraha inimkonna ajaloos. Selle projekti esimene ja rabavaim järeldus on, et majandusajalugu uurides me kipume süstemaatiliselt eirama vägivalla rolli, sõja ja orjanduse absoluutselt keskset rolli selle praegu “majanduseks” nimetatava nähtuse peamiste institutsioonide loomisel ja kujundamisel. Ja edasi – see alglate on tähtis. Vägivald võib olla nähtamatu, kuid see on ikka veel sisse kirjutatud meie majandusliku argitarkuse loogikasse, nende institutsioonide pealtnäha enesestmõistetavasse loomusesse, mida lihtsalt poleks olemas ega saakski olemas olla ilma vägivallamonopolita – aga ka süstemaatilise vägivallaahvarduseta –, mida hoiab enda käes kaasaegne riik.

Lubatagu mul alustada orjanduse institutsioonist, mille roll minu arvates on võtmetähtsusega. Enamasti ja enamikus kohtades on orjapidamist peetud sõja tagajärjeks. Mõnikord on enamik orje tõesti sõjavangid, mõnikord mitte; pea-aegu eranditult aga peetakse just sõda selle institutsiooni aluseks ja õigustuseks. Kui sa sõjas alla annad ja võitlusest loobud, siis loobud sa õigupoolest oma elust; võitjal on õigus sind tappa, ja tihti ta seda teebki. Kui ta eelistab seda mitte

teha, siis oled sa sõna otseses mõttes oma elu talle võlgu – võlg, mida käsitatakse absoluutse, lõputu ja lunastamatuna. Ta võib põhimõtteliselt sinult välja nõuda kõik, mida soovib, ja kõiki muid võlgu või kohustusi, mis sul võivad olla teiste (oma sõprade, perekonna, endiste poliitiliste liitlaste) või teistel sinu ees, vaadeldakse nüüd täielikult tühistatuna. Enam ei eksisteeri muud kui sinu võlg su omaniku ees.

Niisugusest loogikast tuleneb vähemalt kaks väga huvitavat järeldust, ehkki võiks öelda, et need kipuvad olema üsna vastandlikud. Esiteks, nagu me kõik teame, on orjanduse teine tüüpiline – võib-olla isegi määrav – joon see, et orje saab osta ja müüa. Sellisel juhul ei ole absoluutne võlg (nüüd juba teises, nimelt turu kontekstis) enam absoluutne. Selle suurus muutub õigupoolest päris täpselt määratletavaks. On põhjust uskuda, et just see operatsioon võimaldas esmakordselt luua midagi meie tänapäevase rahavormi sarnast, sest seda, mida antropoloogid “primitiivseks” rahaks nimetavad – ja milletaolist võib leida riigita ühiskondades (Saalomoni saarte sulgedest raha, irokeeside vampum) –, kasutati peamiselt abielude korraldamiseks, veretülide lepi-

---

David Graeber, Debt: The first five thousand years. Mute, 2009, kd 12. Ilmunud ka: <http://www.eurozine.com/articles/2009-08-20-graeber-en.html>.

tamiseks ja muude inimsuhete sätitamiseks, mitte kaupade ostuks ega müügiks. Näiteks kui orjus on võlg, siis võlg võib viia orjusse. Babüloonia talupoeg võis küll maksta oma naise vanematele abielu ametlikuks sõlmimiseks kopsaka summa hõbedat, kuid ta ei omanud oma naist üheski mõttes. Kindlasti ei võinud ta oma laste ema osta ega müüa. See olukord muutus aga kohe, kui ta laenu võttis. Juhtus ta maksejõuetuks jääma, siis võisid võlausaldajad esmalt viia minema ta lamabad ja mööbli, siis riisuda temalt maja, põllud ja puuviljaaiad ning lõpuks võtta ka ta naise ja lapsed ning isegi ta enda võlaorjadeks seniks, kuni ta kohustused said täidetud (mis muidugi muutus üha raskemaks, sedamööda kuidas ta oma ressurssidest ilma jäi). Võlg oli pöördepunkt, mis võimaldas hakata kujutlema raha selle ligilähedaseltki tänapäevases tähenduses ja seega ka luua turu, nagu meile meeldib seda nimetada: areeni, kus saab osta ja müüa mida iganes, sest kõik objektid on (nagu orjad) välja kistud oma varasematest sotsiaalsetest suhetest ja eksisteerivad veel ainult suhtes rahaga.

Kuid samal ajal võib võla kui alistamise loogika, nagu mainitud, kiskuda ka vastupidisesse suunda. Läbi ajaloo kipuvad kuningad suhtuma väga kaksipidiselt võlaloogika ülekäte laskmisse. Ja mitte sellepärast, et nad turgudesse vaenulikult suhtuksid. Vastupidi, tavaliselt nad julgustavad turge juba sel lihtsal põhjusel, et valitsustel on väga ebamugav nõuda kõike vajalikku (siidikangaid, kaarikurattaid, flamingokeeli, lasuriiti) sisse andamina otse endale alluvalt elanikkonnalt; palju lihtsam on soodustada turgude arengut ja

siis neid asju osta. Esimesed turud järgnesid sageli sõjavägedele või kuningate kaaskondadele või tekkisid paleede lähedusse või sõjaväelaagrite serva. See aitab tegelikult seletada kuninglike õukondade kaunis hämmastavat käitumist: kuna hõbeda- ja kullakaevandusi kontrollisid lõppeks tavaliselt ju kuningad, mis mõtet oli neil siis lasta selle kraami tükikestele oma näopilte lüüa, seda tsiviilelanikele kaela määrada ja siis nõuda, et nad selle neile maksude kujul jälle tagasi annaksid? See on mõttekas ainult juhul, kui maksude sissenõudmine on tegelikult abinõu sundimaks kõiki endale münthe soetama, et nii aidata kaasa turgude arengule, kuna turgude olemasolu teeb elu mugavaks. Meie praeguse eesmärgi jaoks on aga otsustav küsimus: kuidas neid makse õigustati? Miks alamad neid riigile võlgnesid, mis võlga nad maksude maksmisega tasusid? Siin jõuame tagasi alistaja õiguse juurde. (Tegelikult ei pidanudki antiikmaailmas – Mesopotaamias, Kreekas või Roomas – vabad kodanikud just sel põhjusel tihti otsesid makse maksma, aga nii öeldes ma endastki mõista lihtsustan asja.) Kui kuningad kuulutasid, et omavad võimu otsustada oma alamate elu ja surma üle alistamisõiguse alusel, siis oli nende alamate võlg nende ees lõppude lõpuks samuti lõputu; ja vähemalt selles kontekstis ei omanud ka tähtsust nende omavahelised suhted ega see, mida nad võlgnesid üksteisele. Ainsana eksisteeris tegelikult nende suhe kuningaga. See omakorda seletab, miks püüdsid kuningad ja keisrid ilmtingimata reguleerida võimu ja voli, mis oli isandatel orjade ja võlausaldajatel võlgnike

üle. Alati, kui neil selleks vaid võimu jätkus, nõudsid nad vähemalt seda, et isandad ei tohiks hiljem enam tappa neid vange, kelle elu kord juba oli säästetud. Meelevaldne võim elu ja surma üle võis tegelikult kuuluda ainult valitsejatele. Viimses instantsis oli igatüki võlg riigile; see oli ainuke võlg, mis oli tõesti piiritu ja millest võisid tuleneda absoluutsed, kosmilised nõudmised.

Rõhutan seda sellepärast, et sama loogika kehtib meie seas tänapäevani. Rääkides mingist “ühiskonnast” (Prantsuse, Jamaica ühiskonnast), räägime tegelikult inimestest, keda organiseerib üks rahvusriik. Või vähemalt selline on vaikumisi eeldatud mudel. “Ühiskonnad” on tegelikult riigid, riikide loogika on alistamise loogika ja alistamise loogika on põhimõtteliselt samane orjapidamise loogikaga. Tõsi küll, riigi apoloogide käes teiseks see heatahtlikumaks arusaamaks “sotsiaalsest võlast”. Siinkohal pajatatakse meile üks väike jutuke, ommoodi müüt. Me kõik saame sündides kaasa lõputu võla ühiskonna ees, kes meid kasvatas, hoidis, toitis ja riietas; nende ammusurnud inimeste ees, kes leiutasid meie keele ja traditsioonid, kõigi nende ees, kes on teinud võimalikuks meie olemasolu. Hallidel aegadel arvasime, et oleme selle kõik võlgu jumalatele (võlga sai tagasi maksta ohverdamisega, või õigemini olid ohvrid kõigest intress – lõplikult maksti võlg tagasi surmaga). Hiljem võttis selle võla üle riik, ise jumalik institutsioon, kusjuures ohvrite asemele tulid maksud ja eluvõla asendas sõjaväeteenistus. Raha on lihtsalt selle sotsiaalse võla konkreetne vorm, selle

haldamise viis. Keinsiaanidele sedasorti loogika meeldib. Samuti meeldib see mitut masti sotsialistidele, sotsiaaldemokraatidele ja isegi krüptofašistidele nagu Auguste Comte (kes mulle teadaolevalt esimesena vermis fraasi “sotsiaalne võlg”). Kuid sama loogika läbib ka suurt osa meie argitarkusest: mõelgem näiteks fraasidele nagu “maksma oma võlga ühiskonna ees” või “ma tundsin, et olen oma isamaa ees võlglane” või “ma tahtsin midagi omalt poolt vastu anda”. Niisugustel puhkudel kalduvad vastastikused õigused ja kohused, üksteise ees endale võetud kohustused – sedalaadi suhted, milletaolisi võivad omavahel sõlmida tõeliselt vabad inimesed – alati olema allutatud “ühiskonna” mõistele, kus me kõik oleme võrdsed üksnes absoluutsete võlglastena (nüüdseks nähtamatu) kuningas ees, kes asendab su ema ja seeläbi, laienduse korras, kogu inimkonda.

Niisiis tahan ma öelda, et ehkki impersonaalse turu ja “ühiskonna” nõuded on tihti vastandlikud – ja on kahtlemata praktikas kippunud igal mõeldaval moel siia-sinna nihkuma –, tuginevad need mõlemad lõpuks väga sarnasele vägivaldloogikale. Ja asi pole ka ainult ajaloolises algupäras, mille võiks tähtsusetuna kõrvale heita: ilma pideva vägivaldloohuta ei saa eksisteerida ei riigid ega turud.

Seepeale võiks küsida, mis on siis alternatiiv?

Virtuaalse raha ajaloo poole

Siin võin ma naasta oma algse väite juurde: et raha ei ilmunud esmalt mitte sel

külmal, metasel, impersonaalsel kujul. Algselt ilmub ta mõõduühiku, abstraktsiooni, aga ka inimestevahelise (võla ja kohustuse) suhte kujul. Tähtis on tähele panna, et ajalooliselt on just kaupraha olnud alati kõige otsesemalt seotud vägi-vallaga. Nagu üks ajaloolane on öelnud: “väärismetallikangid on sõja, mitte rahuliku kaubanduse päraldis.”¹

Põhjus on lihtne. Kaupraha, eriti kui see esineb kulla või hõbeda kujul, eristab krediidirahast kõige enam üks silmapaistev tunnus: seda saab varastada. Et kulla- või hõbedakangil puudub sugupuu, on müntimata väärismetall suure osa ajaloo vältel mänginud sama rolli, mida tänapäeval mängib narkodiileri kohver täis dollarilisi rahatähti – ajaloota eseme rolli, mida enam-vähem igal pool saab vahetada teiste väärtesemete vastu, ilma et keegi liigseid küsimusi esitaks. Seetõttu saab inimajaloo viimast 5000 aastat mõista ka kui ühe teatavat laadi vaheldumise ajalugu. Krediidisüsteemid näivad esile tõusvat ja valitsevaks muutuvat suhtelise sotsiaalse rahu aegadel usaldusvõrgustike kaudu, ükskõik kas viimased on loodud riikide või – enamikul perioodidel – rahvusülestest institutsioonide kaudu, samas kui väärismetallid asendavad neid perioodidel, mida iseloomustab laialdane rüüstamine. Kiskjalikke laenusüsteeme tuleb kahtlemata ette kõigil perioodidel, ent kõige laastavamaid tagajärgi paistavad need olevat andnud aegadel, mil raha oli kõige kergemini sulaks vahetatav.

¹ G. W. Gardiner, *The Primacy of Trade Debts in the Development of Money. Rmt-s: Credit and State Theories of Money: The Contributions of A. Mitchell Innes.* Cheltenham, 2004, lk 134.

Niisiis lubatagu mul, lähtepunktina mis tahes püüetele eritleda käesolevat ajaloolist momenti määravaid suuri rütme, pakkuda välja Euraasia ajaloo järgmine, virtuaalse ja metallraha perioodide vaheldumisel põhinev liigendus:

1. Esimeste põllumajanduslike impeeriumide ajastu (3500–800 e.m.a). Valdav rahavorm: virtuaalne krediidiraha

Meie kõige põhjalikumad andmed raha algupärast tulevad vanast Mesopotaamiast, kuid ei paista erilisi põhjusi, miks pidanuksid asjad olema radikaalselt teisiti ka vaaraode Egiptuses, pronksiaja Hiinas või Induse orus. Mesopotaamia majanduse üle valitsesid suured avalikud institutsioonid (templid ja paleed), mille bürokraatidest haldurid sisuliselt leiu-tasid arvestusühiku, kehtestades kindla ekvivalendi hõbeda ja peamise põlluvilja odra vahel. Võlgu arvestati hõbedas, kuid tehinguid tehes kasutati hõbedat harva. Selle asemel tehti maksed odras või mis tahes muus kaubas, mis juhtus käepärast olema ja mida aktsepteeriti. Suuremad võlad märgiti üles kiilkirjatahvliitele, mida mõlemad tehingupoold kindluse mõttes alles hoidsid.

Turud olid kahtlemata olemas. Teatud kaupade hinnad, mida ei templi ega palee valdustes ei toodetud ja mis seetõttu ei seisnud kujundatud hindade kirjas, kippusid muidugi kõikuma vastavalt pak-kumise ja nõudmise kapriisidele. Näib aga, et suurem osa igapäevastest ostu- ja müügitehingutest, eriti kui neid ei sõlmi-

nud omavahel täiesti võõrad inimesed, tehti krediidi peale. “Öllenaised” ehk kohalikud kõrtsipidajad näiteks pakkusid õlut ja tihti rentisid selleks ruume; kunded võtsid õlut arve peale, ja tavaliselt maksti kogu summa korraga ära lõikusajal. Turumüüjad tegutsesid eeldatavalt samamoodi, nagu nad Aafrika või Kesk-Aasia väikestel turgudel tänapäevani tegutsevad, koostades endale nimekirju usaldusväärsetest klientidest, kellele võib krediiti anda. Ka komme raha intressidega laenata pärineb Sumerist – Egiptuses näiteks jäi see tundmatuks. 20% peale kinnitatud intressimäär jäi püsima 2000 aastaks. (See ei tähendanud valitsuse kontrolli turgude üle – sel etapil olid just niisugused institutsioonid need, mis turu üldse võimalikuks tegid.) See kutsus aga esile tõsiseid sotsiaalseid probleeme. Eriti just kesise lõikusega aastail hakkasid talupojad rikastele lootusetult võlgu jääma ning pidid loovutama oma talud ja lõpuks ka pereliikmed võlaorjusse andma. Järk-järgult näikse see olukord olla põhjustanud tõelise sotsiaalse kriisi – mis ei viinud küll rahvarahutusteni, vaid lihtrahva täieliku lahkumiseni linnadest ning üldse asustatud territooriumidelt ja poolnomaadseteks “bandiitideks” ning karjavarasteks hakkamiseni. Peagi sai valitsejatel trooniletuleku puhul traditsiooniks puhas leht ette keerata, kõik võlad tühistada ja kuulutada välja üleüldine amnestia ehk “vabadus”, nii et kõik võlaorjadest töölisid võisid oma perekondade juurde tagasi pöörduda. (Siin on tähendusrikas, et esimene mis tahes keelest tuntud sõna vabaduse kohta, sumeri *amarga*, tähendab sõna-sõnalt

“ema juurde tagasipöördumist”.) Vana Testamendi prohvetid seadsid sisse sarnase institutsiooni – juubeliaasta, millega kõik võlad iga seitsme aasta järel samamoodi kustutati. See on Uue Testamendi “lunastuse”-mõiste otsene eelkäija. Nagu majandusteadlane Michael Hudson on märkinud: maailmaajaloo üheks õnnetuseks näib olevat fakt, et raha intressidega väljalaenamise institutsioon levis Mesopotaamiast väljapoole, viimata endaga enamikul juhtudel kaasa selle tava algeid kontrolli- ja tasakaalumehanisme.

2. Telgajastu (800 e.m.a – 600 m.a.j). Valdav rahavorm: mündid ja müntimata väärismetall

See oli ajastu, mis nägi müntimise teket, aga ka kõigi tähtsamate maailmareligioonide sündi Hiinas, Indias ja Lähis-Idas.² Alates Hiina Sõdivate riikide ajastust kuni India killustumiseni ja Rooma impeeriumi laienemisega (ning hiljem lagunemisega) kaasnenuid tapatalgute ja massilise orjastamiseni oli see ajastu suuremas osas maailmast võrratult loominguine, aga ka peaaegu sama võrreldamatult vägivaldne periood. Mündid, mis võimaldasid kasu-

² Väljendi “telgajastu” vermis esimesena Karl Jaspers, kirjeldamaks mõnevõrra lühemat perioodi aastail 800–200 e.m.a, mil tema arvates said Hiinas, Indias ja Vahemere idaosas üheaegselt alguse peaaegu kõik meile tänapäeval tuttavad filosoofiatraditsioonid. Mina kasutan seda terminit siin laiemas, Lewis Mumfordi tähenduses – perioodi kohta, mille jooksul sündisid kõik praegu olemasolevad maailmareligioonid ja mis vältas laias laastus Zoroastri ajast kuni Muhamedi ajani.

tada kulda ja hõbedat tegeliku vahetusväärtusena, tegid võimalikuks ka turgude loomise selle sõna praegu tuttavamas, ebaisikulises tähenduses. Üldiseks muutunud sõjategevuse ajastu jaoks olid väärismetallid palju kohasemad ka sel ilmsel põhjusel, et neid oli võimalik varastada. Páris kindlasti ei leiutatud münte kauplemise hõlbustamiseks (antiikmaailma võraturuimad kaupmehed foiniiklased võtsid need kasutusele alles viimaste seas). Näib, et algselt mõeldi mündid välja sõduritele palgamaksmiseks – kusjuures esimesena võisid seda vahest teha Väike-Aasias asuva Lüüdia valitsejad, et oma kreeklastest palgasõdurid kinni maksta. Kartaago, teine suur kaupmeeste riik, hakkas münte lööma alles väga hilisel ajal, ja siis nimelt selleks, et oma võõramaalastest sõduritele palka maksta.

Lábi kogu antiikaja võib pidevalt rääkida “sõjanduslik-mündilisest kompleksist”, nagu Geoffrey Ingham seda on nimetanud. Õigemini võinuks ta nimetada selle “sõjanduslik-mündilis-orjanduslikuks kompleksiks”, sest uute sõjandustehnoloogiate (kreeka hopliidid, Rooma leegionid) levik oli alati tihedalt seotud orjade püüdmise ja turustamisega. Teiseks tähtsamaks orjade hankimise allikaks oli võlg: nüüd, kus riigid enam perioodiliselt puhast lehte ette ei keeranud, olid kõik, kel polnud õnne kuuluda tähtsamate sõjanduslike linnriikide kodanike hulka – viimased olid üldiselt kiskjalike võlausaldajate eest kaitstud –, lubatud jahisaak. Láhis-Ida krediidisüsteemid ei murenenu mitte kaubandusliku konkurentsi tõttu: nende lagundajaks said Aleksander Suure armeed, millele palga

maksmiseks kulus iga päev pool tonni hõbedat. Kaevandustes, kus neid hõbedakange toodeti, töötasid valdavalt orjad. Sõjakäigud omakorda tagasid uute orjade lõputu juurdevoolu. Impeeriumide maksumüsteemid, nagu mainitud, olid suuresti mõeldud selleks, et sundida alamaid looma turge, kus sõdurid (ja muidugi ka valitsusametnikud) saaksid seda väärismetalli kasutada, et osta kõike, mida hing ihaldas. Sedalaadi impersonaalsed turud, mis olid omal ajal kippunud tekkima eri ühiskondade vahele või sõjaliste operatsioonide äärealadele, hakkasid nüüd imbuma kogu ühiskonda tervikuna.

Kui labane ka oleks selle uue vahetusväärtuse algupära, näib tema loomisel – mündid ilmusid peaaegu üheaegselt nii Kreekas, Indias kui ka Hiinas – olevat olnud sügavaid intellektuaalseid tagajärgi. Mõned on läinud koguni nii kaugele, et väita: isegi kreeka filosoofia sai võimalikuks üksnes tänu müntide kasutuselevõtuga kaasnenud kontseptuaalsetele uuendustele. Kõige tähelepanuväärsem muster on siiski hiljem moodsateks maailmareligioonideks kasvanud vaimsete liikumiste – prohvetite judaismi, kristluse, budismi, džainismi, konfutsianismi, taoismi ja lõpuks islami – esiletõus peaaegu täpselt samaaegselt ja samades kohtades müntide varajase levikuga. Ehkki täpseid seoseid tuleb veel lähemalt uurida, paistab siiski, et mingil moel tõusid need religioonid esile otsese reaktsioonina turuloogikale. Mõnevõrra jämedais joontes võib öelda: kui teatav sotsiaalne ruum on eraldatud ainuüksi isekale materiaalsete esemete omandamisele, siis on peaaegu vältimatu, et õige peatselt tahab keegi teine eraldada

teise ruumi, kus jutlustada, et kõrgemate väärtuste seisukohalt on materiaalsed esemed tähtsusetud ja isekus – või koguni ise – illusoorne.

3. Keskaeg (600–1500 m.a.j). Tagasi virtuaalse krediidiraha juurde

Kui telgajastu tähendas üksteist vastastikku täiendavate ideaalide – kaubaturgude ja universaalsete maailmareligioonide – esiletõusu, siis keskaeg³ oli periood, mil need kaks institutsiooni hakkasid ühte sulanduma. Religioonid hakkasid turusüsteeme üle võtma. Üha enam hakkas kõik, alates rahvusvahelisest kaubandusest ja lõpetades kohalike laatade korraldamisega, toimuma sotsiaalsete võrgustike kaudu, mida määratlesid ja korraldasid religioos- sed võimud. See omakorda võimaldas kogu Euraasias tagasipöördumist virtuaal- se krediidiraha eri vormide juurde.

Euroopas, kus see kõik leidis aset risti- tuu egiidi all, oli müntide kättesaadavus juhuslik ja ebahütlane. Alates 800. aastast m.a.j arvestati hindu suurelt jaolt vanas Karolingide vääringus, mida enam ei eksisteerinud (tegelikult viidatigi sellele tol ajal kui “imaginaarsele rahale”), tavaline igapäevane ost ja müük aga toimusid peamiselt muude vahendite abil.

³ Siin liigitan ma suurema osa Euroopa “pimedade keskajana” tuntud aegadest varasema perioodi alla, mida iseloomustasid kiskjalik militarism ja sellest tulenev väärismetalli tähtsus: viikingite rüüsteretki ja kuulsa *danegeld*’i väljapressimist Inglismaalt 800. aastatel võib pidada üheks selle ajastu viimaseks ilminguks, mil kiskjalik militarism käis käsikäes kuld- ja hõbeaaretega.

Üheks tavaliseks abivahendiks olid näiteks piigalpulgad – täkitud puupulgad, mis võladokumentidena lõhestati pooleks, nii et pool jäi võlausaldaja, pool võlgniku kätte. Sellised piigalpulgad olid Inglismaal paljudes paikades laialdaselt kasutusel veel 16. sajandil. Suuremaid tehinguid sooritati vekslite abil, kusjuures arvel- duskodadeks olid suured kaubalaadad. Kirik andis sellele kõigele õigusliku raamistiku, kehtestades range kontrolli raha intresside eest laenamise üle ja keelustades võlaorjuse.

Keskaegse maailmamajanduse tegelikuks närvikeskuseks oli aga India ookean, mis koos Kesk-Aasia karavaniteedega oli ühenduseks India, Hiina ja Lähis-Ida suurte tsivilisatsioonide vahel. Siin toimus kaubavahetus islami raamistikus, mis mitte ainult et pakkus kaubavahetust ülimalt soosivat õiguslikku struktuuri (keelates samal ajal täielikult igasuguse rahalaenamise intressi eest), vaid lõi ka tingimused kaupmeeste rahumeelseks suhtlemiseks märkimisväärselt suures osas maailmast ning võimaldas luua mitmekesise valiku keerukaid krediidiinstrumente. Tegelikult oli Lääne-Euroopa selles nagu paljudes muudeski asjades suhteliselt hiline tulija: suurem osa 11. ja 12. sajandil Itaaliasse ja Prantsusmaale jõudnud finantsuuen- dustest oli Egiptuses või Iraagis olnud üldiselt kasutusel juba 8. või 9. sajandist peale. Sõna “tšekk” näiteks tuleb araabia sõnast *sakk* ja jõudis inglise keelde alles 1220. aasta paiku.

Hiina juhtum on veelgi keerukam: seal algas keskaeg budismi kiire levikuga, ja ehkki sel usul ei olnud voli seadusi keh- testada ega kaubandust korraldada, astus

see siiski kiiresti liiakasuvõtjate vastu, leiutades pandimaja – asusid ju esimesed pandimajad budistlikes templites –, et pakkuda vaestele talupoegadele mingit alternatiivi liiakasuvõtja juurde mineku asemel. Üsna varsti pani riik siiski ennast taas maksma, nagu ta Hiinas alati kaldub tegema. Ent ennast maksma pannes riik mitte ainult ei fikseerinud intressimäärasid ega üritanud likvideerida võlaorjust, vaid loobus üldse väärismetalli kasutamisest ning leiutas paberraha. Kõige sellega käis jällegi kaasas mitmesuguste keerukate finantsinstrumentide väljatöötamine.

Selle kõigeaga ei taha ma öelda, nagu poleks selgi ajastul nähtud omajagu tapatalguid ja rüüstamist (eriti rändrahvaste suurte sissetungide ajal), või nagu poleks mündid eri aegadel ja kohtades jäänud tähtsaks käibe vahendiks. Siiski näib seda perioodi tegelikult iseloomustavat liikumine vastassuunda. Valdava osa keskaja vältel oli raha sunnivõimu institutsioonidest suuresti lahutatud. Võiks öelda, et rahavahetajad kutsuti tagasi templisse, kus neid sai järelevalve all hoida. Selle tulemusel puhkesid õitsele institutsioonid, mis põhinesid märksa suuremal sotsiaalsel usaldusel.

4. Euroopa impeeriumide ajastu (1500–1971). Väärismetallide tagasitulek

Suurte Euroopa – Ibeeria ja hiljem Põhja-Atlandi – impeeriumide esiletõusu järel sai maailm näha nii tagasipöördumist massilise orjastamise, rüüstamise ja laastavate sõdade juurde kui ka kulla ja hõbeda

kiiret naasmist peamise maksevahendina. Arvatavasti näitab ajaloo uurimine lõpuks, et nende muutuste allikad olid komplekssemad, kui me tavaliselt eeldame. Osaliselt hakkas see kõik toimuma juba enne Uue Maailma vallutamist. Väärismetallide juurde naasmise puhul näiteks oli üheks peamiseks teguriks rahvaliidumiste teke varajase Mingi dünastia ajal, 15. ja 16. sajandil, mis sundis valitsust lõpuks loobuma mitte üksnes paberrahast, vaid üldse igasugustest oma vääringu kehtestamise püüetest. See viis kogu määratu Hiina turu tagasipöördumiseni müntimata hõbeda standardi juurde. Et ka maksud järk-järgult hõbedasse ümber arvestati, sai peagi Hiina enam-vähem ametlikuks poliitikaks püüd tuua sisse võimalikult palju hõbedat, et hoida makse madalana ja takistada uute rahutuste puhkemist ühiskonnas. See äkiline tohutu nõudmine hõbeda järele mõjutas kogu maailma. Suurem osa konkistadooride poolt röövitud ja hiljem (peaaegu et kujuteldamatu hulga inimelude hinnaga) hispaanlaste poolt Mehhiko ja Potosí kaevandustest ammutatud väärismetallidest jõudis lõpuks Hiinasse. Need globaalset mõõtu sidemed, mis lõpuks üle Atlandi, Vaikse ja India ookeani küünitusid, on muidugi üpris üksikasjalikult dokumenteeritud. Otsustava tähtsusega on aga see, et raha lahtihaakimisega religioossetest institutsioonidest ja taassidumisega sunniinstitutsioonide (eriti riigi) külge kaasnes siin ideoloogiline naasmine “metallismi” juurde.⁴

Krediit oli selles kontekstis üldjoon-

⁴ Muidugi töötati raha vahetus- ja kaubateooriate müüt välja just sel perioodil.

tes riikide asi, mida majandati suuresti vaeg-finantseerimise teel – krediivorm, mis omakorda mõeldi välja selleks, et rahastada üha kulukamaks muutuvaid sõdu. Rahvusvahelisel areenil hoidis Briti impeerium kogu 19. sajandi ja 20. sajandi alguse visalt kinni kullastandardist, sellal kui Ameerika Ühendriikides löödi suuri poliitilisi lahinguid selle üle, kas peale peaks jääma kulla- või hõbedastandard.

Mõistagi oli see samaaegselt ka kapitalismi, tööstusliku pöörde, esindusdemokraatia jmt esiletõusu periood. Mina ei püüa siin mitte nende sündmuste tähtsust eitada, vaid pakkuda raamistikku nende hästituntud sündmuste mõistmiseks vähem tuttavas kontekstis. Nii on lihtsam märgata seoseid näiteks sõja, kapitalismi ja orjanduse vahel. Palgatöö institutsioon näiteks on ajalooliselt välja kasvanud orjanduse institutsioonist (vanimad meile teadaolevad palgalepingud, Kreekast kuni Malai linnriikideni, olid tegelikult orjade rentimise lepingud), ja samuti on see ajalooliselt kippunud olema tihedalt seotud mitmesuguste võlaorjuse vormidega – nagu ta seda õigupoolest on tänapäevani. Tõsiasi, et me sääraarastest institutsioonidest vabaduse vormelites kõneleme, ei tähenda veel, et see, mida me praegusel ajal majanduslikuks vabaduseks peame, ei võiks algselt rajaneda loogikal, mida suurema osa inimajaloo vältel on peetud orjanduse olemuslikemaks tuumaks.

Nüüdisaeg (1971. aastast alates). Võlaimpeerium

Nüüdisaja alguseks võiks lugeda 15. au-

gusti 1971, mil USA president Richard Nixon tegi ametlikult lõpu dollari kullaks konverteeritavusele ning sisuliselt lõi sellega praeguse ujuva kursiga valuutade režiimi. Igal juhul oleme pöördunud tagasi virtuaalse raha ajastusse, mil rikaste riikide tarbijad ostmiseks harva vajavad isegi paberraha ning riigimajanduste üheks oluliseks liikumapanevaks jõuks on tarbimisvõlg. Just selles kontekstis võime rääkida kapitali “finantsialiseerumisest”, mis läbi valuutade ja finantsinstrumentidega spekulatsioon muutub omaette valdkonnaks, millel puudub igasugune otsene suhe tootmise või isegi kaubandusega. Just see sektor muidugi ongi praeguseks kriisi sattunud.

Mida kindlat me selle uue ajastu kohta öelda oskame? Siiamaani väga-väga vähe. Kolmkümmend või nelikümmend aastat ei ole selles mõõtlikas, millega meie oleme tegelnud, õieti midagi. Pärast selgesti on see periood vaevalt alanud. Siiski võimaldab eelnenud analüüs kõige oma rohmakuse juures meil hakata tegema mõningaid põhjendatud oletusi.

Ajalooliselt, nagu nägime, on virtuaalse krediidiraha ajastute juurde käinud ka mingit liiki katusinstitutsioonide – Mesopotaamia püha kuningluse, Moosese seaduste juubeliaastate, šariaadi või kanoonilise õiguse – loomine, mis võla potentsiaalselt katastroofilistele sotsiaalsele tagajärgedele mingisuguste kontrollimehhanismidega piiri panevad. Peaaegu eranditult kuuluvad nende sekka võlgnike kaitseks loodud institutsioonid (mis tavaliselt ei lange rangelt kokku riigiga, vaid on sellest suuremad). Siiani on seekordse liikumise suund olnud vastupidine: alates

1980. aastatest on hakanud kujunema esimene tõhus planetaarne haldussüsteem, mis toimib IMF-i, Maailmapanga, korporatsioonide ja muude finantsinstitutsioonide kaudu suuresti selle nimel, et kaitsta võlausaldajate huve. Selle aparadi paiskasid aga väga kiirelt kriisi esiteks ülemaailmsete sotsiaalsete liikumiste (alterglobalisatsioon) väga kiire areng, mis tegi IMF-i taoliste institutsioonide moraal-se autoriteedi sisuliselt maatas ja viis paljud neist pankroti äärele, ning nüüd käesolev panganduskriis ja ülemaailmne majanduse kollaps. Ehkki uus virtuaalse raha ajastu on vaevalt alanud ja selle pikaajalised tagajärjed veel täiesti ebaselged, võib paari asja siiski juba öelda. Esiteks, et liikumine virtuaalse raha poole ei ole iseenesest tingimata kapitalismi kurikaval tagajärg. Õigupoolest võib see väga vabalt olla midagi otse vastupidist. Suure osa inimajaloo vältel kavandati ja reguleeriti virtuaalse raha süsteeme just tagamaks, et midagi kapitalismi taolist ei saaks ülepea arenema hakatagi – vähemalt mitte niisugusena, nagu see on oma praegusel kujul,

kus enamik maailma rahvastikust on sattunud olukorda, mida paljudel muudel ajalooperioodidel oleks peetud samahästi kui orjuseks. Teiseks tuleb alla kriipsutada vägivalda absoluutselt keskset rolli lausa nende terminite endi defineerimisel, mille abil me kujutleme nii “ühiskonda” kui ka “turge” – ja õieti paljusid oma kõige elementaarsemaid arusaamu vabadusest. Vägivallast vähem läbiimbunud maailm hakkaks kiirelt kujundama teistsuguseid institutsioone. Ja lõpuks, kui mõelda võlast väljaspool neid kaht intellektuaalset hullusärki – riiki ja turge –, siis avanevad meile erutavad võimalused. Me võime näiteks küsida: mida täpselt võlgneksid vabad mehed ja naised üksteisele ühiskonnas, mille alt see vägivallavundament oleks lõpuks ära tõmmatud? Mis laadi lubadusi ja kohustusi nemad üksteise ees võtaksid?

Lootkem, et ühel heal päeval oleme me kõik olukorras, mis võimaldab hakata selliseid küsimusi esitama. Sellistel aegadel nagu praegune ei või iial teada...

Inglise keelest tõlkinud Triinu Pakk

DAVID GRAEBER (1961) on Ameerika antropoloog ja anarhistlik aktivist, kes on organiseerinud globaliseerumist vastaseid meeleavaldusi ja olnud Occupy Wall Streeti liikumise eestvedajaid. 2003. aasta aprillis esines ta Tallinnas Avatud Ühiskonna foorumil “Konflikt ja kokkulepe”. Graeberi varasemad uurimused käsitlesid maagia, orjuse ja poliitika suhteid Madagaskaril. Tema töölepingu lõpetamine Yale’i ülikooliga 2005. aastal põhjustas antropoloogide seas rahvusvahelist protesti. Hiljem on ta õpetanud Londoni ülikoolis ja Londoni majanduskõrgkoolis. Graeberi akadeemiline läbimurdeteos “Debt: The First 5000 Years” (“Võlg: esimesed 5000 aastat”, 2011), mille ideid siin tõlgitud essee resümeerib, sünteesib antropoloogilisi teooriaid raha tekkest ning kummutab poliitökonoomias juurdunud arusaama, nagu arenenuks raha algselt välja bartertehingutest.

GRAEBER 67

CHARLES S. MAIER

POLIITÖKONOOMIA TAGASITULEK

“Poliitökonoomia tagasitulek ajalukku” – niisugust pealkirja kandis mõne kuu eest Berliinis toimunud kollokvium. Aga kas poliitökonoomia üldse oligi kusagile kadunud? Võib-olla teiste erialadega võrreldes on ta küll viimastel aastakümnetel ajaloolastelt vähem tähelepanu pälvinud, aga see muidugi ei tähenda, nagu oleks ta jäänud ajaloolaste uuritavate maailma-arengute seisukohalt kõrvaliseks. Miks paistab, et poliitökonoomia on lakanud toimimast metodoloogia või lähenemisviisina? Käesolev väike essee üritab pakuda vastust. Samalad probleem on vaevanud ka majandusteadlasi, kes on täheldanud majandusajaloo ja majandusmõtte ajaloo kadumist oma eriala kesksete huviteemade seast. Püüe niisugusele olukorrale rohtu leida ajendas kaks kuud pärast Berliini kohtumist Massachusettsi osariigis Cambridge’is toimunud diskussiooni, kuhu Institute for New Economic Thinking (INET) kutsus kokku majandusteadlasi ja majandusloolasi, et arutleda, kuidas võiks majandusajalugu taotleda endale suuremat rolli nii majandus- kui ajalooteaduskondades.

Mõlemad kogunemised, kus siinkirjutaja osales – ja kahtlemata mitmed teisedki, millest ta pole osa võtnud –,

lähtusid samast eeldusest. Tähtsad lähenemisviisid mineviku ja oleviku ühiskonna ja majanduse analüüsile on jäänud sööti, ehkki nad kunagi töotasid oluliselt ja lausa hädavajalikke avastusi. Majandusteadlaste vaatevinklist “peavoolu” analüüs – aksiomaatiline “makro-” ja “mikro-teooria”, mis on kulmineerunud osaliste diferentsiaalvõrranditega väljendatavas üldise tasakaalu teoorias – öitseb. Ajaloolaste vaatevinklist on sotsiaalajalugu, kultuuriajalugu ning rahvusvaheliste ja siseriiklike konfliktide ajalugu pälvinud noorte uurijate, intellektuaalide ja üldise avalikkuse tähelepanu juba kauem kui aastakümne vältel. Mingil põhjusel on majandusajalugu, majandusmõtte ajalugu ja poliitökonoomia ajalugu jäänud varju. Aga nüüd, nagu tõdesid mõlemast kogunemisest osavõtjad, on poliitökonoomia kas tulnud tagasi või igatahes väärib tagasitulekut.

Majandusteadus raskete aegade tarvis

Lihtsalt öeldes on see, mida me tänapäeval poliitökonoomiaks nimetame, lähene-misviis, mis kerkib esile kriisi või tõrke tundest. Ajaloolased ja kommentaatorid

Charles S. Maier, *The Return of Political Economy*. Esmalt ilmunud saksakeelses tõlkes: *Das Politische in der Ökonomie*. Mittelweg 36, 2013, nr 2; originaal: <http://www.eurozine.com/articles/2013-04-26-maier-en.html>.

otsivad praegustele raskustele eelkäijaid ja analooge ajalooost. Kui poliitökonoomia on naasmas ajaloo tööriistana, siis peab ta naasma ka nüüdisaja poliitikasse. Poliitökonoomia on ajaloolaste päevakorras, sest ta on poliitika päevakorras. Sotsiaal-teadlased taotlevad küll huvitust tõe, aga nad ei tegele ebahuvitavate teemadega. Öelgem otse välja: kriis äratav huvi. Me tuhnime minevikus, et leida sealt juhiseid, ja me pöördume analoogiatega poole, pidagu need paika või mitte. Kas meile teeb muret suurvõimude võimalik kokkupõrge Lõuna-Hiina merel? Kui nii, siis lehitseme Thukydidest, et lugeda, mida ta Ateena languse kohta kirjutab. Kas meile teeb muret kriiside eskaleerumine sõjaks? Kui jah, siis läheme tagasi 1914. aasta suvesse. Kas meile teevad muret Euroopat tabanud pikaldased majandusvaevused? Kui jah, siis heidame pilgu 1929. aasta järgsele Suurele surutisele. Ajaloolased toituvad varasematest katastroofidest.

Tegelikult ei olnud majandusajalugu kusagile kadunud, kuigi viimasel kahekümnel aastal on tema roll kõvasti kahanenud. David Landese, Alexander Gerschenkroni ja teiste eelmise põlvkonna majandusajaloolaste tööd peegeldus suuresti vastu 1948. aasta järgne hea aeg: *les trente glorieuses*, nagu seda ajajärku on nimetanud Jean Fourastié. See oli majandusarengu ja -kasvu ajalugu: selle agenda, nagu Gerschenkron otsesõnu tunnistas, nägi Briti industrialiseerumise mudeltrajektoori ja üritas seletada, miks teised maad on Briti või Anglo-Ameerika mudelist hälbinud. Prantsusmaa oli aeglane, Saksamaa ja Venemaa jäid hiljaks, enamik Ida-Euroopast (ja muidugi Aafrika

ja Aasia) olid mahajäänud. Aga “kestliku majanduskasvu” saladusi, kui kasutada Simon Kuznetsi väljendit, sai rakendada ka mahajäänud majandustele – kasv ja areng olid majandusteadlaste jaoks heroiline ülesanne ning nende käsilevõtjad vaatasid ettepoole, mitte tagasi. Tuli teha selgeks ajaloo õppetunnid – kuidas arendada ja institutsionaliseerida kasvu – ja edasi minna.

Selline ajalooagenda jäi püsima hoolimata sellest, et kolmekümnele sõjajärgsele aastale järgnes stagflatsiooni aastakümme. 1980. aastate keskpaiku ei olnud progress ja kasv enam nii hiilgavad nagu 1950. ja 1960. aastatel, kuid jäid sellegipoolest tugevaks – ja kindlasti olid nad seda võrdluses riigisotsialistlike majandustega, mis olid teel oma kollapsi poole. Lääne majandused mitte üksnes ei õitsenud, vaid neis esines ka vähem suuri tsükleid. Majandusteadlased, kes pidid hiljem hakka rinda pistma 2008. aasta raskustega, nagu Ben Bernanke Föderaalreservis ja Olivier Blanchard Rahvusvahelises Valuutafondis (IMF), kirjutasid tarku artikleid, milles näitasid, kuidas majanduse kõikumised on muutunud vähem rängaks; probleem oli pigem selles, kuidas seda Suure mõõdukuse aega seletada. Aga see ei paistnudki nii raske: au pälvisid tugevad keskpangad, mis olid õppinud rahapakkumist timmima. Selles vaateviisis taandus fiskaalpoliitika üsna passiivsesse rolli. Mõnikord sõideldi fiskaalpoliitikat, et see kaldub suurendama riigivõlga, andmata samas piisavat panust avaliku poliitika häälestamisse. Majanduseksperdid kaldusid jutustama üsna ennastimetlevat lugu: 1950. ja 1960. aastatele iseloomulik

Phillipsi kõveral põhinev keinsiaanlik programm, mis taotles suhteliselt täielikku tööhõivet, oli 1970. aastatel kontrolli alt väljunud, kuid seejärel korrigeeriti seda monetarismist inspireeritud rahandusliku ranguse sisseseadmisega ning ootuste rolli tunnustamisega. 1980. aastate lõpuks oli poliitikasse ülekantud neoklassikaline süntees 1970. aastate stagflatsioonilise korralageduse suurel määral taltsutanud. Samasugune enesega rahulolev uhkus iseloomustas ka majandusteadlaste suhtumist oma distsipliini – umbes nii nagu füüsikud suhtusid oma nn standardmudelisse, mis andis võiduka seletuse fundamentaalosakestele ja -jõududele (jättes alles veel vaid mõned üksikud probleemid, näiteks kuidas integreerida gravitatsioon ning tumeda aine ja tumeda energia kummaline roll).

(Isiklik märkus: kui ma umbes pool sajandit tagasi kolledžitudengina majandusteaduse algkursust võtsin, siis kõlas seal samasugune ennastimetlev sõnum: moodne keinsiaanlus oli 1960. aastateks leidnud suurte surutiste vältimise saladuse nõudluse juhtimises. Muidugi näitasid 70ndad, et keinsiaanlikud ravimid tekitasid kaitsetuse inflatsiooni ees, mis vajas parandamist, aga 80ndateks ja 90ndateks oli neist puudustest jagu saadud.)

Mõistagi leidis ka majandusajalugusid halbade aegade kohta, aga nende eesmärk oli osutada puudustele, mida oleks saanud parandada. Kaks silmapaistvamat neist on Milton Friedmani ja Anna Schwartzi “Monetary History of the United States” (“Ameerika Ühendriikide rahanduslugu”, 1963) ja päris hiljutine Carmen Reinharti ja Kenneth Rogoffi “This Time It’s Differ-

ent: Eight Centuries of Financial Folly” (“Sedapuhku on kõik teisiti: kaheksa sajandit finantslollusi”, 2009). Friedman ja Schwartz analüüsisid Suure surutise põhjustena rida fundamentaalseid vigu – näiteks rahapakkumise kokkutõmbamine, kui see oleks tulnud lõdvaks lasta –, mida oleks saanud vältida. Reinhart ja Rogoff analüüsisid ikka ja jälle korduvat mõttelaadi, mis on viinud ohjeldamatule krediitipakkumisele, ja selle niisama korduvaid kurbi tagajärgi. Raamatu pealkiri on muidugi mõeldud ironiliselt. Need käsitlused andsid mõista, et poliitikategijad kalduvad tegema lolle vigu, aga kapitalismi süsteemis eneses ei näinud nad mingit loomuomast paratamatust, mis säärase vigade tegemist nõuab. Keinsiaanlik teisitõtleja Hyman Minsky jõudis pelgalt juhtide süüdistamisest kaugemale ja süsteemile endale lähemale, sest aimas, et ohjeldamatu kasv kutsub peaaegu paratamatult esile laenamise ja varade ülehindamise alasid liialdusi. “Minsky momendid” on midagi lahutamatult kapitalismi juurde kuuluvat, sellal kui Reinhart ja Rogoff omistavad krediidinarrusi ning Friedman ja Schwartz ebakompetentsust kas tahtejõuetutele või siis kangekaelsetele keskpankuritele. Minsky käsitlusviis toob majandusajalukku ja -analüüsi süsteemse haavatavuse noodi, mis on iseloomulik ka poliitökonoomiale.

Poliitökonoomia järeldused

Poliitökonoomia ei ole seega lihtsalt majandusteadus, kuigi 18. sajandil olid need terminid enam-vähem sünonüüm-

sed. Ameerika majandusteadlastele see termin nende tegevuse kirjeldusena ei meeldi; see tundub osutavat lähenemisiisile, mis lõhnab ranguse puuduse ja erapoolikuse järele. Poliitökonoomia on hakanud tähistama teatava hoiakuga majandusteadust – seda laadi analüüsi, mis ohverdab “teaduse” pretensioonid huvidele. On ka üks täpsem viis nende kahe terminiga tähistatud erinevust mõista: majandusteadus, olgu majanduspoliitika analüüsina või ajaloolise uurimisena, kaldub võtma riigi käekäiku tervikliku üksusena – ta hindab rahvamajanduse kasvu, sissetulekute taset, tootlikkuse määrasid jne. Poliitökonoomid näevad majandust segmenteerununa – seal on mitmesuguseid sektoreid, regioone või klasse, mis järgivad oma “erapoolikuid” huve, ja need on määratud teiste huvidega pörkuma. Mäletatavasti pani Karl Marx “Kapitali” alapealkirjaks “Poliitilise ökonoomia kriitika”, aga niisugune arusaamine oli olemas juba enne teda. 18. sajandi majandusmõtledjad, olgu Turgot või Pietro Verri või Adam Smith, pühendasid oma teedrajavad ja elegantsed analüüsid maksustamise ja riiklike fiskaalpoliitikate optimaalsete (või kontraproduktiivsete) lahenduste käsitlemisele. 19. sajandi algul kirjutas Thomas Malthus kuulsas kirjas David Ricardole, et poliitökonoomia (ja ta pidas silmas majandusteadust laias mõttes) tõeline aine ei ole rahvamajandustoodangu loomine, vaid jagamine. Küsimus on selles, kuidas seda jaotust ratsionaalselt määrata, kuidas tükeldada pirukat.

Selles punktis hakkasid poliitökonoomia ja moodsa majandusanalüüsi teed

lahku minema. Poliitökonoomia esindajad hakkasid nägema ja näevad siiani rahvamajanduse kogutoodangu jaotust sektorite vahel sõltuvana poliitilistest otsustest. Iseäranis püsiva ja vaidlusi äratavana paistis tariifide küsimus. Eriti vabakaubanduse pooldajad nägid tariifide püsimum poliitiliste privileegide kuritarvitusena, sageli ka privilegeeritud aristokraatiate pärandina. Nad löid käsitluse, kus põhiüksusena figureeris rahva koguheaolu, ja 19. sajandi jooksul arendasid nad välja analüüsi, mille järgi eri ühiskonnasektorid (mis kontrollivad eri tootmisressurse või -tegereid) peaksid pälvima tasu vastavalt oma panusele lõpptoodangusse, nii nagu ühiskond seda tarbib. Tööjõud ja kapital teenivad kumbki välja oma hüvitise vastavalt sellele, kuidas hinnatakse nende viimase sisendiüksuse väärtust, st vastavalt nende piirpanusele pakutavasse toodangusse. Iga tootmistegur kogub kokku selle, mida turg – informatsiooni ja soovide suur arvelduskoda – maksab, mis ühtlasi näitab, kui palju peaks iga tegur pakkuma. Poliitilised sekkumised, nagu seadusega jõustatud miinimumpalgad, või kokkumängud, nagu ametiühingute streigiähvardused, oligopolistlik hinnakujundus, LIBOR-iga manipuleerimine, võivad küll tulemust muuta, kuid need muutused saavutatakse kõige efektiivsema tootmise arvelt. Need turuvälised tegevused pakuvad lihtsalt “renti” – erikasumit ehk pistist neile, kellel on võimu turust üle sõita.

Moodne majandusanalüüs on viimase kaheksa aasta jooksul seda struktuuri üha kõrgetasemelisema matematiseerimisega viimistlenud. Viimistlemisse andsid oma

panuse Briti, Ameerika, Prantsuse-Šveitsi, Austria, Itaalia ja Rootsi majandusteadlased – ainult sakslased jäid kõrvale, olles veendunud, et majanduse mõistmiseks annavad võtme riik, klassistruktuur ja avaliku poliitika otsused. (Johann Heinrich von Thüneni töö 19. sajandi teisel veerandil oli särav, kuid suuresti alahinnatud erand.) Nagu britid tõendasid, pidi vabakaubandus tagama suurema rahvahealu kui tariifidel põhinev protektsioon, kuid saksa majandusteadlastele näis see ainult viisina, kuidas pidurdada nende maa tööstuse arengut. Britid pidasid silmas postmerkantilistlikku maailma, kus rahvastevaheline võimuvõitlus ei mängi fundamentaalset rolli – sakslased aga, kes võitlesid rahvusliku ühtsuse kehtestamise eest, arvasid, et brittide lähenemisviis maskeerib vaid nende endi omakasupüüdlikke poliitilisi huvisid. Saksa traditsioonil, mis 19. sajandi lõpul tituleeriti vanaks ja uueks ajalooliseks koolkonnaks, oli kahtlemata rohkem pistmist ülikooliteaduskondade võimuga, akadeemiliste traditsioonidega ja Saksa riigi loomises osalenute prestiižiga kui selle traditsiooni enese sisemise võimekusega. 19. sajandi lõpul, kui saksa matemaatikud ja füüsikud seisid oma elektromagnetismi-uuringutega ja kvantteooriatega, rääkimata eri- ja üldrelatiivsusteooriast, teaduse esirinnas, loobusid saksa majandusteadlased teoreetilise majandusteaduse samasuguses edukäigus osalemast. Alles seoses eriala ligikaudu viimasel kolmekümnel aastal toimunud rahvusvahelistumisega on saksa majandusteadus hakanud oma isevalitud mahajäämust tõeliselt tasa tegema.

Usaldust liberaalse klassikalise majan-

dusteaduse vastu raputas muidugi 1930. aastate Suur surutis, ning maailmasõjad tõid igal maal kaasa massiivse riikliku sekkumise majandusellu. Keynesi kogunõudluse analüüs näis algul sõdadevahelise majandusteooria intellektuaalsele struktuurile suure väljakutsena, kuid tegelikult sulandati see uude neoklassikalisse sünteesi. Teise maailmasõja järgne jõukus näis seda laiendatud analüüsistruktuuri kinnitavat. 70ndate stagflatsioon esitas ortodokssetele teooriale teise tõsise väljakutse, kuid sellestki ähvardusest saadi üle, sedapuhku korrektsiooniga paremalt (monetarismi ja keskpankade autonoomiaga). Võib-olla kõige tähtsam oli see, et ainus konkureeriv süsteem – riigisotsialism ja tsentraalne planeerimine – hävis kuulsusetult 80ndate lõpul. Sotsialistlikud majandused paistsid selge läbikukkumisenä. Kui võimalikuks sai süstemaatiliselt võrrelda, ei olnud kapitalistlikul Läänel pidev sabassõrkimine enam jätkusuutlik. Tollase “Ida-Euroopa” rahvad ei uskunud enam õhulosse, st nad ei uskunud enam nagu Hruštšovi ajal, et roosiline tulevik annab õigustuse esineda olevikus alla oma võimete. Ja kui sotsialistlikud süsteemid kord juba kokku kukkusid, siis – Margaret Thatcheri jõhkrate tarkussõna tsiteerides – ei olnud enam alternatiivi.

Kuid nagu Hegel ja Marx oma eri moel on mõista andnud: miski ei nurju rängemalt kui edu. Vähemalt ei paku miski ärevamaid hetki kui näiline triumf. Keegi ei oska ennustada kapitalismi lõppu, kas või juba seetõttu, et alternatiivi silmapiiril ei paista. Ometigi on 2008. aastal alanud kriis, Lääne majandusarengu kõige rängem tagasilöökk pärast 1930. aastate

surutist, raputanud sügavalt neoklassikalise sünteesi eeldusi ning andnud suurema veenvuse alternatiivsele analüüsile, poliitökonoomiale. Mis siis, kui jõukuse jagunemine ühiskonnas ei järgigi automaatselt seda piirpanust, mida iga grupp ühiskondlikku toodangusse annab; mis siis, kui valitsuse maksupoliitika ja subiidiumid loovad eeliseid, kas teadlikult või mitte, säästude ja kapitali omanikele? Mis siis, kui ei ole veenvat põhjust, miks riskifondi haldur peaks teenima kümme korda rohkem kui arstiteaduskonna professor, kes teenib omakorda kümme korda rohkem kui patsienti operatsioonilaua jälgiv õde, kes teenib kolm korda rohkem kui teda haiglasööklas teenindav immigranttöeline, kes teenib omakorda viis korda rohkem kui tema Guatemalasse või Bangladeshis mahajäänud pereliikmed? Mis siis, kui pole veenvat põhjust, miks Warren Buffetti maksumäär peaks olema väiksem kui tema sekretäril või miks Vabariikliku Partei rikas presidendikandidaat peaks maksma föderaalakse poole määraga sellest, mida maksab keskmist tulumaksu tasuv leibkond? Mis siis, kui pole head põhjust, miks juhtivad pankurid ja investeringutejuhid, kes olid kaasa aidanud katastroofilisele mullile ja varade väärtuse kollapsile ning põhjustanud sadade tuhandete kodude kaotuse, peaksid jätkama mitme miljoni dollari suuruste preemiate nõudmist meie säästude haldamise eest? Mis siis – ja see on veel põhimõttelisem väljakutse –, kui ratsionaalsuse alusaksioomid on vigased? Mis siis, kui inimesed ei valigi alati vähema asemel rohkem; või kui turud ei suudagi alati arvestada hindadesse seda, kuidas

tarbijad ja tootjad iseenda tulevasele kollektiivsele käitumisele reageerivad (seda on George Soros nimetanud refleksiivsuse probleemiks)?

Ühesõnaga, poliitökonoomia oli majandusanalüütiline lähenemisviis, mis andis mõista, et võib-olla kõik need kummalised tagajärjed ei tulenegi turul põhinevast kollektiivsest jaotusprotsessist, mida mingisugune seadusandlik tegevus parandada ei saa. Poliitökonoomia rõhutas, et ühiskondliku toodangu jaotus on probleem, mis nõuab sama teravat tähelepanu kui üldine majanduskasv. Poliitökonoomilised käsitlusviisid ei toeta isegi Rawlsi laadis vaadet, mille järgi võiks kasvavat ebavõrdsust sallida, kui kellegi elujärg seetõttu ei halvene. Ja põhjus, miks poliitökonoomia on tagasi tulemas ajalukku, on see, et ta on tagasi tulemas nüüdisaja poliitikasse.

Globaalne mõõde ja pikk perspektiiv

Poliitökonoomia ideed jäid unarusse osalt seepärast, et seostusid marksistliku kriitikaga, mis oli enesekindlalt ennustanud kapitalismi lõplikku kriisi. Aga lisaks kirjeldasid poliitökonoomilised analüüsid harilikult ühiskonda ka muidu liiga lihtsakoeliselt. Konfliktseid huviseid omistati sidusatele sotsiaalsetele klassidele: palgatöölise klass vastandati kapitalistidele, kes töölisi palkavad ja saavad kasumit või dividende. Arusaam klassidest kui ajaloo toimejõududest on aga hajunud. Ameerika meedia kõnepruuk vastandab Wall Streetile Main Streeti, mis pole küll mingisugune täppisanalüüsi termin; isegi

Demokraatlikku Parteid esindav president apelleerib keskklassile, mis väidetavalt hõlmab kõiki peale sissetulekupüramiidi päris põhja ja kõrgeima tipu. Koguni “töölisklassi” idee ise näib anakronistlik. Pensionifondid on muutnud avalikud teenistujad ja suured ametiühingud kollektiivseteks kapitalistlikeks investoriteks. Väidetavad ekspluateeritavad kuuluvad rassilistesse ja etnilistesse vähemustesse. Ja kuigi marksistliku poliitökonoomia järgi sünnitab kapitalism püsivad sotsiaalsed klassid, elame meie maailmas, kus huvide koalitsioonid kogu aeg moodustuvad ja ümber formeeruvad; nad on voolavad ja üha arenevad. Kuidas me saame sidusalt käsitleda majandussüsteemis vastukäivaid huvisid, kui me ei näe, et mingid sotsiaalsed toimejõud neid huvisid kehastaksid? Poliitökonoomia aluseks olev sotsioloogia peaks olema protsesside, mitte muutumatu inimhulkade sotsioloogia.

Säärane raskus tekib osalt seetõttu, et niisugune analüüs käsitleb rahvamajandusi endiselt autonoomsete üksustena, mis seisavad globaalses majanduses eraldi. Poliitökonoomia heitis pilgu rahvamajandustesse, et analüüsida võistlevaid grupe. Aga kui vaadata väljapoole ja võtta arvesse tööjõu ja rikkuse globaalset jaotumist? Vaesust, rikkust ja ebavõrdsust, olgu sissetulekute või haridusele ja avalikele positsioonidele ligipääsu mõttes (mis toob mõistagi mängu sooküsimused), tuleb analüüsida maailma mõõtkavas.

Niisugusest perspektiivist ilmneb, et 2008. aastal alanud kriisid ei olegi ülemaailmsed katastroofid. Vähemalt oma senistes etappides on nad lõiganud kitsamat loogu kui 30ndate Suur surutis.

Ja mõned suundumused, mille üle Lääne analüütikud kurdavad, ei ole sugugi universaalsed. Siseriiklikele arengutele keskendudes võivad ameeriklased ja eurooplased kurta kasvava ebavõrdsuse üle, kuid globaalses mõõtkavas kasvab võimalik pigem võrdsus. Alumine miljard, kui kasutada Paul Collieri väljendit, elatub arvatavasti kahest ja mitte enam ühest USA dollarist päevas, nagu see oli veel kümnendi või paari eest. Aafrika maad, mis püsisid arengupeetuse kammitsais, on hakanud koguma teatavat rikkust. Hiina ja India, Türgi, Brasiilia ja Indoneesia majanduskasv on tähendanud seda, et tohtu suured rahvahulgad on astunud ajajärku, kus neil leidub mõningat vabalt kasutatavat sissetulekut. Rohkem ühiskondi on demograafiliselt läinud üle madalamale sündivusele ja kõrgemale elueale. Arenguhüpe Aasias on kindlasti loonud ka uue miljonäride klassi. Neid ühiskondi iseloomustab ebavõrdsus, kuid globaalsel tasandil on viimased kaks aastakümnet toonud tõenäoliselt kaasa maailma rahvastiku ebavõrdsuse Gini indeksi languse.

Analüüsi rohkematele aastakümnetele laiendades võib samuti selguda, et Lääne ühiskonnad olid juba varem hakanud krediidi- ja aktsiamullide mõju minimeerima osalt sellega, et kandsid ülelaenamise kuld ümber Kolmandasse Maailma. Samavõrd kui omaenda perifeeriasse, pumpasid Ameerika ja Briti pangad oma hõlprakrediiti ka globaalsesse Lõunasse. Kindlasti tekitas see ka valulikke siseriiklike episoodide, nagu tehnoloogiamull. Peamiselt pidid siiski Ladina-Ameerika ja Aasia ühiskonnad, nagu Mehhiko, Argen-

tiina või Tai, ära kannatama 1990. aastate ülemäärase laenamise tagajärjel toimunud majanduse karmi kokkutõmbumise. Kuid mängureegleid oli neile õpetanud IMF, 21. sajandi laenubuum oli alguse saanud USA-st ja Euroopast, ning just seal tuli selle tagajärjed ka viimaks üles korjata. Kui Hiina poleks otsustanud USA võla finantseerimist jätkata, oleksid tagajärjed Ameerika majandusele olnud märksa tõsisemad.

Kas 2008. aastal alanud kriis, mis on Euroopas põhjustanud ja põhjustab edasi nii palju kannatusi, tuleneb millestki enamast kui valed majanduspoliitilised valikud – millestki enamast kui tolle maniakaalse mõtteviisi haare, mille ainus eesmärk on võimaliku inflatsiooni vältimine, olgu selle hind tööhõive ja elatustaseme languse näol kui tahes ränk? Neile poliitikategijatele ja ärijuhtidele, kes on jutlustanud omaenda ja teistele ühiskondadele kasinuse voorusi, ei ole kasinuse mõju olnud kuigi suur. Püksirihma pingutamine tähendab tavaliselt teiste inimeste püksirihma pingutamist. Kummalisel kombel on nüüdsete maksu-mis-maksab kasinuse kuulutajate seas palju neid, kes kiitsid varem Friedmani ja Schwartzi monetaristlikku analüüsi, mis seletas 30ndate surutist kontraproduktiivse deflatsioonilise maaniaga. Siin puutume kokku majanduseksperptide kalduvusega unustada kõik peale viimase poliitikatsükli. Peavoolu majandusteadus on liiga sage li olnud unustamisteadus. Iga põlvkond majanduspoliitika tegijaid on valinud ise parameetri, millest juhinduda, ning pööranud ümber eelmise põlvkonna juhised, unustades, kuidas samasugused meetmed

kolm aastakümnet varem ülekäte läksid. Sõdadevahelise aja kullastandard, aastatel 1948–1973 (vähemalt väljaspool Lääne-Saksamaad) implitsiitselt kehtinud täistöehõive standard, 1970.–1980. aastate monetarism, Alan Greenspani juhtimise all kerkinud varade ja aktsiate hinnad, kinnismõtteline takerdumine riigivõla ja SKT suhtesse kuni päris viimase ajani – kõik see on pannud majanduspoliitika edasi-tagasi pendeldama, kuna iga faas on üritanud eelmist korrigeerida ning pöördunud tagasi sarnaste prioriteetide poole eelviimasest ajajärgust. 2010. aastaks sai domineerivaks majanduspoliitiliseks eesmärgiks riigivõla taseme kärpimine (suhtena SKT-sse). Kuid pole põhjust, miks peaks nii sundivat mõju avaldama just üks rahvusliku võlgnevuse tasand, hoolimata sellest, kas tegu on siseriikliku või välisvõlaga, kas selle on põhjustanud lühiajaline tööpuudus või sotsiaalsete investeeringute finantseerimise vajadus. Iga poliitikanihkega on majanduseksperdid kaldunud unustama, kuidas nad kaks põlvkonda varem olid omaks võtnud mõju poolest samasugused parameetrid nagu need, mille nad nüüd uuesti valivad. Õigupoolest me oleme jälle tunnistajaks uue paradigmanihke algusele. Muutus on algamas just praegu. Föderaalreservi juht ja Inglise Pank on oma eesmarke ümber häälestamas nominaalse kasvu ja tööpuuduse lae järgi, minnes tagasi eelviimase tsükli (1948–1973) valikute juurde – majanduspoliitiliste abinõude ratas näib uus üksnes professioni amnesia tõttu.

Muidugi ei ole maailmamajandus lihtsalt kinni igavese taastuleku tsüklites. Toimumas on otsustavad muutused ja

poliitökonoomia kõige suurem väljakutse ajaloo praegusel teelahkmel on neist nii hästi kui võimalik aru saada. Kas pikas perspektiivis on oodata Lääne majanduskasvu jätku pärast aastakümne pikkust tagasilööki või me asume kolme sajandi vältel lahti rullunud S-kujulise kõvera harjal? Kuigi majanduspoliitika tegijad on järginud kahe- või kolmekümne aasta pikkusi tsikleid, seades prioriteediks kord töökohtade loomise, kord võla kahandamise (ja inflatsiooni peatamise), on nad kõik alates 1940. aastatest elanud jätkuva majanduskasvu ootuses. Enne 19. sajandi lõppu see nii veel ei olnud, isegi kui tööstusrevolutsioon näis muutvat jätkuva kasvu väljavaate realistlikuks. Majandusideede ajaloo uurijatel tasub võrrelda kasvu ja arengu teemalist tehnilist kirjandust Teise maailmasõja eelsetel aastatel ja siis jälle USA Majandusnõustajate Kogu ja Euroopa riiklike planeerimisasutuste sekumisi 1940. aastate lõpust alates. Aga me oleme unustanud, kui erakordne see kasvueeldus oli! Hollandlased ja britid võisid ülistada majanduskasvu (nii nagu Daniel Defoe ja Adam Smith), kuid 17. ja paljudes 18. sajandi poliitökonoomiates domineeris rikkuse ja konkurentsivõime, mitte kasvu teema. Õigupoolest tundis Smith suurt muret “statsionaarse seisundi” pärast. Sest ta mõistis, et paigalseisu puhul palgad stagneeruvad ning majanduspoliitilistes kompromissides on raskem kokku leppida. Pärast sajanditepikkust muutliku õnne kõikumist võisid Suurbritannia kasvumäärad jõuda 18. sajandiks ehk ühe protsendini aastas. Pärast Teist maailmasõda oleme harjunud umbes kolme-neljaprosendilise

keskmise kasvuga, mille taustal on esile tõusnud viie- ja kõrgemaprotsendilised spurdid sellistes riikides nagu sõjajärgne Jaapan, Itaalia ja Saksamaa. Tänapäeval iseloomustavad niisugused määrad tõusvaid majandusi piirkondades, mis on olnud kahe või enama sajandi jooksul maha jäänud. Majanduskasv tähendab, et fiskaalkonfliktid ja võitlused jaotuse pärast käivad oodatava ülejäägi, mitte aga rahvamajanduse ebakindla sissetuleku ümber. See tähendab, et nad on tõenäoliselt märksa vähem vihased, sest tasu saavad kõik osapooled, olgugi et erineval määral. Majanduskasv on Rawlsi laadis liberalismi implitsiitne tingimus.

Kuid vahele on tulnud kaks suurt ajaloolist määramatust. Esimene puudutab “globaalsuse” implikatsioone. Kas praegune Lääne kriis on seletatav üksnes Euro-Ameerika taustsüsteemis või on see osa konarlikust üleminekust, kus on mängus ka Aasia taastumine pärast kahe-kolme sajandi pikkust mahajäämust? Niisiis kas me peaksime mõistma Kreeka ja Hispaania nüüdseid raskusi osana euro loost või osana “suure lahknemise” (kui kasutada Kenneth Pomeranzi väljendit) lõpu loost? Kui edenenu kapitalistlikud majandused said mitme aastakümne vältel oma kriise tegelikult Kolmandasse Maailma ekspordida, siis nüüd peavad nad otsima oma perifeeriat Euroopast enesest. Selles on õigupoolest midagi analoogset Esimese maailmasõja põhjustega. Kas Ameerika ja Euroopa elujõu kaunis jätkumine on ühitatav ka nende muutunud osakaaluga globaalses majanduses või nõuab see uue haavatava piirkonna leidmist iseenda piirides, mille saaks samamoodi ohvriks

tuua nagu kunagi oma piiride tagused vaesed alad?

Teine määramatus puudutab paigalseisu ummikut. Kas majanduskasv on eksponentsiaalne trend, mis võib lõputult jätkuda, või oli see vaid kaheaja-aastane vahemäng järkjärgulise tehnoloogilise edenemise märksa staatilisemal platool? Kui meil on piisavalt õnne kulgeda üha tõusval trendil, siis on praegune kriis lihtsalt üks õnnetu hälve, mis on ikkagi märksa vähem katastroofiline 30ndate aastate omast, mil kasv mitte üksnes ei peatunud, vaid pöördus lausa drastiliselt negatiivseks. Aga kui inimkond liigub tõepoolest mööda aastatuhandepikkust S-kujulist kõverat, siis me võib-olla ei hälbigi, vaid pöördume tagasi vanemate mallide poole ning tulevik on märksa süngem, sest kõik poliitilised kohendused on pidanud kasvu enesestmõistetavaks. 1930. aastatel ei olnud demokraatlikul poliitikal pehmelt öeldes kerge. Mis juhtub siis, kui kasvule on määratud kahaneda või muutuda märksa episoodilisemaks? Muidugi ei ole kõverad meile ette kirjutatud; need luuakse igas etapis – kuid nende

võimalikud trajektoorid kirjeldavad alternatiivseid tulevikke.

Poliitökonoomia ei saa nendele küsimustele vastust anda, sest tulemused jäävad – marksismi enesekindluse kiuste – mitmes suhtes sattumuslikuks. Aga poliitökonoomia on tagasi tulnud, sest esitab neid küsimusi. Ta rõhutab, et majandussüsteemide toimimist ei määra mitte üksnes turu loogika, vaid ka mängus olevate huvide poliitiline ja sotsiaalne jõud. Poliitökonoomiat on taas vaja seepärast, et see laseb meil asju selgemini näha. Ta rõhutab tähtsat küsimust “Cui bono?”, mis tema vastaste sõnul väljendab üksnes kadeduse poliitikat. Tegelikult tuleneb see märksa sagedamini õigluse poliitikast. Ja vastus on alati ja võib-olla vältimatultki see, et mõned inimesed lõikavad rohkem kasu kui teised. Kuid poliitökonoomia jätab lahtiseks ka vastusevõimaluse, mis võib rahuldada konservatiive – et diferentsiaalne edu on hind, mida tuleb maksta kõikide edu eest. Poliitika peab siis vastama küsimusele: Kui palju eba võrdsust me saame taluda? Kui palju me peame taluma?

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

CHARLES S. MAIER (1939) on Ameerika ajaloolane, kelle erialaks on Euroopa ajalugu, majandusajalugu, rahvusvahelised suhted ja holokausti retseptioon. Ta õpetab Harvardi ülikoolis ja on kirjutanud raamatud “Recasting Bourgeois Europe” (1975, 1988), “In Search of Stability: Explorations in Historical and Political Economy” (1987), “The Unmasterable Past: History, Holocaust, and German National Identity” (1988), “Dissolution: The Crisis of Communism and the End of East Germany” (1997), “Among Empires: American Ascendancy and its Predecessors” (2006) jm.

MAIER 77

ERIK S. REINERT

EUROOPA LIIDU PERIFEERIA PRIMITIVEERUMINE. TÄHTSATE TEADMISTE KAOTSIMINEK

Sissejuhatus

Euroopa perifeeriat – Kreekast Hispaania ja Balti riikideni – on rängalt tabanud majanduskriisid tööpuuduse ja reaalselkade languse näol. Kriiside vahetud põhjused, “ölekõrred, mis murdsid rahvaste selgroo”, ei ole küll samad. Kriisiriigid võisid olla vastutustundetult kasvatanud eelarvedefitsiite või eluaseme- ja kinnisvaramulle, kuid – nagu ma järgnevas väidan – Euroopa Liidu praeguste sügavamate probleemide üks põhjusi on ka see, et kunagi hästi tuntud majanduslikke tähelepanekuid ja tarkusi geograafia, tehnoloogia ja majandusstruktuuri vastasmõju kohta on eiratud. Seda eiratud teadmist leidub rikkalikult saksakeelses literatuuris, mille esindajatena olen välja valinud kolm majandusteadlast: Heinrich von Thüneni, Friedrich Listi ja Joseph Schumpeteri, kelle eluaeg jääb ajavahe- mikku 1783–1950. Kõik kolm töötasid nn saksa majandusteaduse ajaloolise koolkonna perifeerias ja keskendusid oma töödes majandusnähtuste kvalitatiivsele analüüsile, mis hiljem kadus

valitsevast majandusteooriast ja seetõttu ka poliitikute arusaamadest.

Ma väidan, et Euroopa Liit ehitati alg- selt printsiipidele, mis pärinesid pikkade traditsioonidega, geograafial põhinevast majanduskäsitusest, kuid majandustea- duse formaliseerumise tõttu on see va- rasem teadmine nii majandusteadlaste kui majanduspoliitika tegijate seas kaotsi läinud. Kaotsimineku toimus kahes osalt kattavas etapis: esimene etapp oli pärast Teist maailmasõda, kui Kolmekümneaas- tase sõjast (Veit von Seckendorf) kuni Teise maailmasõjani (Werner Sombart)¹ ulatunud Saksa majandusteooria visati koos Hitleri režiimi pesuveega minema, ning viimase hoobi andis pärast Berliini müüri kokkuvarisemist uusliberaalne “triumfalism”.

Selles kvalitatiivses traditsioonis leidu- vat arusaamist, mis vastandus esilekerki- nud usklassikalisele traditsioonile, kasu-

¹ E. S. Reinert, German Economics as Deve- lopment Economics: From the Thirty Years War to World War II. Rmt-s: Origins of Deve- lopment Economics. Toim. K. S. Jomo, E. S. Reinert. London; New Delhi, 2005, lk 48–68.

Erik S. Reinert, Primitivization of the EU Periphery: The Loss of Relevant Knowledge. Working Papers in Technology Governance and Economic Dynamics, nr 48, <http://hum. ttu.ee/wp/paper48.pdf>. Ilmumas: Informationen zur Raumentwicklung / Informations on Spatial Development (Bonn, Germany: Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumforschung), 2013, nr 1.

tati tegelikus majanduspoliitikas mõnda aega küll edasi, sealhulgas Hispaania aeglasel integreerimisel Euroopa Liitu 1980. aastatel, mis päästis Hispaania tööstussektori ja tugevdas seda. Uusklassikalised printsiibid tungisid majanduspoliitikasse alles pärast Berliini müüri langemist 1989 ja – nagu me väidame – on selle tulemusel olnud väga negatiivsed: šokiteraapia on viinud deindustrialiseerumiseni ja viimaks ka depolatsioonini.

1. Kadunud teadmised: Lühike kõrvalmärkus finantskriisist

Kuigi käesoleva artikli teemaks on tootmisgeograafia, tasuks heita pilk samasugusele tähtsate teadmiste kaotsimineku juhtumile finantssektoris, mis on viinud finantskriisini. Kuni Teise maailmasõja järgse ajani mõisteti finantskriise ja neist tulenevat vajadust finantssektorit kontrollida läbi terve poliitikaspektri vasakult paremale: Marxi “Kapitali” 3. köide saab finantskriisidest selgelt aru, Lenini silmis algab kapitalismi lõpp siis, kui finantskapital hakkab domineerima tööstuskapitali üle. Poliitiliselt konservatiivsetel autoritel, nagu Schumpeter ja Keynes, oli samuti finantskriisidest hea arusaamine, ehkki nende majanduspoliitilised soovituselid lahknesid. Schumpeteri eristus *Güterwelt*’i (kaupade ja teenuste maailma) ja *Rechenpfennige* (finantssektorit asustavate arveldusüksuste) vahel mõjutas Hyman Minsky arusaama finantskriisidest. Minsky nägi nende põhjust kahe majandussfääri vahelises ebaklapis, kui finantssektori innovatiivne võimekus hakkab kaugelt ületama

reaalmajanduse võimekust neid fonde kasumlikult rakendada.

Norra-Ameerika majandusteadlane Thorstein Veblen (1857–1929) eristas *tegevusetu uudishimu* ja *töömeheinstinkti* poolt tekitatud jõukust (uuel viisil loodud rikkust) ning rikkust, mida luuakse *kiskjainstinktiga* (kui omastatakse juba loodud rikkus, lõigates sealt, kuhu teised on külvanud). Vebleni kangelasteks olid innovatiivsed ettevõtjad, nagu Henry Ford, ja ta taunis ärimehi, kes teevad raha “efektiivsuse kõrvaldamise” teel (st luues majanduslikele innovatsioonidele ja muutusele takistusi), ning finantssektori erihuvisid.

Ameerika Ühendriikides mängis evolutsiooniline ja institutsionaalne majandusteadus, mille mõlema rajajaks oli üllataval kombel just Thorstein Veblen, sama rolli mis ajaloolised koolkonnad Euroopas. 1970. aastate finantskriis (mida üldiselt tuntakse naftakriisina) lahenes siis, kui Vebleni õpilane Arthur F. Burns (1904–1987) oli kuni 1979. aastani Föderaalreservi eesotsas. Burns lahendas kriisi, hoides palgad ja nõudluse kõrgel ning tekitades inflatsiooni, mis muutis tegevusetu sularaha bilansis hoidmise väga ebarentaabliks, sundides nii spekulatiivse kapitali tagasi reaal-majandusse. Teisisõnu, Burns viis läbi tänapäeva kasinuspoliitikale vastupidise poliitika. Niisiis, ka finantskriiside mõistmise osas on neoklassikaliste printsiipide õpetamise ja nende reaalpoliitikasse rakendamise vahel (mis algas pärast 1979. aastat) olnud viivitus.

2. Von Thüneni, Listi ja Schumpeteri eiratud teadmised

Edasi heidan ma pilgu kolme saksakeelse majandusteadlase ideedesse, kes otseselt või kaudselt uurisid majandust selle geograafilises ruumis. Need on Heinrich von Thünen (1783–1850), Friedrich List (1789–1846) ja Joseph Schumpeter (1883–1950). Väidan, et Euroopa perifeeria probleemide peamiseks põhjusteks on, et need riigid jäeti oma majandusliku tuumalata, mida von Thünen nimetas *isolirte Staat*² et rikuti Friedrich Listi vabakaubanduse leviku mudeli kolme põhiteesi ning et hüljati kvalitatiivne eristus Schumpeteri laadis ja Malthuse laadis majandustegevuste vahel. Thünen, List ja Schumpeter üheskoos pakuvad kvalitatiivset arusaamist majanduse arengust ajas ja ruumis. Niisugune arusaamine valitses Euroopas kuni 1980. aastate lõpuni, sh majanduspoliitikas, mille abil integreeriti Euroopa Liitu Hispaania. Majanduslikud ideed, mille alusel lõimiti endine idablokk, olid aga Thüneni, Listi ja Schumpeteri tähelepanekutest täiesti võõrandunud.

2.1. Von Thüneni kontsentriiliste ringide mudel

Kui viimase aja majandusteadlased on üritanud geograafiat uuesti arvesse võtta – peamiseks panustajaks sellesse protsessi

² Vt H. von Thünen, *Der isolirte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, oder Untersuchungen über den Einfluß, den die Getreidepreise, der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben.* Hamburg, 1826.

on olnud Paul Krugman –, siis majandusgeograafia üheks varaseimaks arendajaks peetakse von Thünenit. Thünen visandas tsiviliseeritud ühiskonna kaardi, milles kasvava tulususega tegevuste tuuma ehk linna ümbritsevad neli kontsentriilist ringi. Linnasüdamest väljapoole minnes hakkab kapitali ja eesrindlike oskuste kasutus järk-järgult kahanema ning looduse kasutamine järk-järgult suurenema. Linna lähedal toodetakse kõige kiiremini riknevaid saadusi, nagu piimatooted, juur- ja puuviljad; leivavilja kasvatatakse juba kaugemal ning perifeerias käib metsik küttimine. Tänapäeva majandusteadus on Thüneni majandusgeograafilise lähenemisviisi küll taasavastanud, kuid paljud ei märka tema võtmeid, mida rõhutatatakse “Isolirte Staati” esimesel leheküljel: “Mõtlege väga suurest linnast keset viljakat tasandikku.” Kuna von Thünen oli põllumees ja huvitus peamiselt põllumajanduse edendamisest, ei pööra ta kuigi palju tähelepanu vabrikutele linnas, ehkki tema raamatus mainitakse ka neid. Temaaegse tavamõistuse järgi oli linna majandustegevuste kasvava tulususe jaoks tarvis kaitsetariife, et kogu süsteem saaks toimida. Seega polnud von Thünenil vaja argumenteerida selle juurdunud praktika poolt ega vastu. Thünen ei vaielnud ka oma aja aktsepteeritud teadmise, et riigil on tarvis töötlevat tööstust. Von Thüneni välimistes ringides toimuva aluseks oli keskmes paiknev arengumootor – kasvava tulususega linlik töötlev tööstus –, mis vajab vähemalt mõnda aega planeerimist, toetamist ja kaitsmist. Teisisõnu, tuumiklinna olemasolu ja arengutase määrab ühtlasi elatustaseme

ülejäänud riigis, neis välimistes ringides. Thünen paigutas traditsioonilise majandusteaduse arengustaadiumide teooria (*Stufentheorie*) – mida hilisemas saksa-keelses kirjasõnas on hakatud nimetama *Wirtschaftsstil* ideks – kaardile, kus kõige “moodsam” sektor, tööstus, moodustab linnasüdame, ja kõige “mahajäänud” sektor, küttimine ja korilus, paikneb linnast kaugeimas perifeerias. Kui liikuda linnast väljapoole, siis looduse kasutamine tootmistegurina kasvab ning kapitali kasutamine kahaneb. Ainult linnas leidub tõeliselt kasvava tulususega ehk mastaabisäästlikke tegevusi, mis on vabad looduse ebakindlast tsüklilisusest ja mitmesuguse kvaliteediga ressursside (maa, maavarad) leidumisest.

Kui liikuda linnast perifeeria poole, siis inimese loodud konkurentsieelis (mis viib tulude kasvule) järk-järgult kahaneb ja looduslik konkurentsieelis (mis viib tulude kahanemisele) kasvab. Kui liigume ringist ringi väljapoole, kahaneb ka maa võime rahvastikku ülal pidada.

Sidemetevõrgu ja sünergiate tähtsus põllumajanduse arengule, tööstuse läheduse kasulikkus põllumajandusele oli 18. sajandi alguse võib-olla kõige tähtsam uus majandusteaduslik avastus. See kajastus ka tollases ingliskeelses kirjasõnas: “Maaharimist ei soodusta miski tõhusamalt kui manufaktuuride tõus,” ütleb David Hume teoses “History of England” (1767, III kd).

Thüneni mudel kannab kõik arengustaadiumid üle ühte rahvusriiki, ühele tööturule, ühte kooli- ja ülikoolisüsteemi ning ühte sotsiaalkindlustuse süsteemi. Sünergiad, millele David Hume osutab,

tulenevad osaliselt võrdsest ligipääsust põhiinstitutsioonidele ja valitsusteenustele, mis kehtivad nii kõige välisema ringi “küttide” kui ka linnaelanike jaoks. Kohalik linnaturg avaldab riigi põllumajandusele suuremat mõju, kui rahvusvaheline turg iialgi suudaks. Lähedus linnale samal tööturul, mitte välismaal, tagab taludes tööhõive ka teisele ja kolmandale pojale. Linnategevustest lähtuv palgasurve muudab tööjõu kallimaks ka maal, võimaldades tehnoloogilist muutust, mis poleks madalate palgamäärade puhul kunagi kasumlik. Lähedus linnale tagab ligipääsu eesrindlikule tehnoloogiale ja oskusteabele, mida linnata maarahvas iialgi ei saavutaks. Lõppkokkuvõttes pakub Thüneni mudel kasulikku pilti arengust kui linna ja maa sünergiast.

Vabakaubandusšokk, millele allutati Nõukogude blokk pärast 1989. aastat, lõi von Thüneni mudeli põhjalikult uppi, suretades välja töötleva tööstuse, mis oli loodud kõikides maades. Kõige vähem arenenud maade kõige arenenumad sektorid surid välja mitte ainult Euroopa-osas, vaid kogu endises Nõukogude blokis, ja Vastastikuse Majandusabi Nõukogu kaubanduspiirkonnal põhinenud tööjaotus langes ränga deindustrialiseerumise ohvriks. Oskuste- ja kapitalimahukamad tegevused kunagise *isolirte Staat*’i südames surid välja ja asendusid tegevustega, mida tehakse kõige välimistes ringides, kus kasutatakse palju loodust ning vähe kapitali ja oskusi. Krevettide käsitsi koorimine kolis Hollandist odavama tööjõuga riikidesse nagu Poola. Balti riigid sulgesid oma rasketööstuse ja saavutasid tugeva konkurentsieelise niisu-

gustes tegevustes nagu metsaseente korjamine. Kukeseni ei korjata tänapäeval isegi väljaspool Euroopa Liitu – Norras ja Šveitsis – peaaegu mitte kusagil kohapeal. Need tooted kui kõige loodusmahukamad ja kõige vähem kapitalimahukad von Thüneni süsteemi kõige välimises ringis tuuakse kõik sisse Ida-Euroopast. See on ilmikas näide nende maade majanduste primitiivisest.

Euroopa perifeeria on kannatanud nn Vaneki-Reinerti efekti all: kui kaks väga erineva tehnoloogilise arengutasemega riiki integreeruvad, on esimeseks ohvriks vähem arenenud maa kõige arenenum majandusharu. Vaneki-Reinerti efekt kujutab endast üht primitiivisemehhanismi, mis kaasneb vabakaubandusšokkidega ja ennatliku globaliseerumisega. See aitab omakorda kaasa oskustega inimeste kahanevale tööhõivele, palkade langusele ja tootmistegurihinna polariseerumisele ning viib oskustöajõu väljarände. Näiteks tabas see efekt 19. sajandi lõpul pärast Itaalia ühendamist Lõuna-Itaaliat: tööstus suri välja ja selle tulemuseks oli migratsioon. Nüüdisaegsemat näidet pakub Läti: pärast riigi ühinemist Euroopa Liiduga 2004. aastal on lahkunud rohkem kui 20% elanikkonnast.³

Kui neoklassikalisel majandusteadusel puuduvad selle nähtuse mõistmiseks ja kirjeldamiseks tööriistad, siis von Thüneni taustsüsteemis, kus majandustegevused on kvalitatiivselt erinevad, nõudes kas rohkem kapitali ja vähem loodusressursse (majandusprogress) või vastupidi, vähem kapitali ja rohkem loo-

dusressursse (majanduse tagasimineku), saab seda kergesti seletada. Von Thünen pani aluse raamistusele, mis võimaldab uurida majanduse primitiivisust, mis leiab aset siis, kui linnasüdame-tegevuste kadudes jääb kontsentriliste ringide keskpaik õõnsaks.

2.2. Friedrich Listi majandusprintsiibid

Kuigi tänapäeva majandusõpikutes Friedrich Listi enamasti ignoreeritakse, on tema printsiipidest lähtunud mitte üksnes 19. sajandi Mandri-Euroopa industrialiseerimisel. List oli ka üks väga varajane ühendatud Euroopa visionäär, kes inspireeris Euroopa integratsiooni 1950. aastate algusest kuni Hispaania ja Portugali eduka integreerimiseni 1986. Tollal ajas Euroopa Liit listilikku majanduspoliitikat: avada vabakaubandus *sümmeetriliste partnerite* vahel, mille *tööstusstruktuur on elujõuline*. Aeglast integratsiooni ja tariifibarjääride järk-järgulist alandamist viidi läbi tööstusliku sümmeetria säilimist ja tugevdamist silmas pidades. Seega teataval perioodil kehtis Euroopas selge akadeemiline tööjaotus: Friedrich List domineeris praktilise majanduspoliitika vallas, sellal kui neoklassikaline majandusteadus valitses õpikutes. Alates Berliini müüri langemisele järgnenud vabakaubandusšokist ja jätkates kümne uue maa Euroopa Liitu integreerimisega 2004. aastal hüljati aegamisi Listi printsiibid selle õpikuökonomika nimel, mis valitseb Washingtoni konsensusel.

Selle murettekitavaks aspektiks on tõsiasi, et hiljutise Euroopa integrat-

³ Selline oli Läti rahvaloenduse esialgne tulemus.

siooni edulugudeks kiidetud riikidel on tõsiseid probleeme sotsiaalse sidususega: pealtnäha edukad linlikud administratiivkeskused moodustavad terava kontrasti külaelu vaesusele. Koos eesti kolleegi professor Rainer Katteliga oleme püüdnud luua regionaalse ebavõrdsuse jämeda-koelist indeksit. Võttes aluseks 100 m² kesklinnakorteri kuurendi, mõõtsime me kaugust piirkonnani, kus sama raha eest saaks osta terve maja. Norras ulatub selle “kuurendist täisomandini indeksi” piir kusagile 2000 km taha Oslost Vardøsse Põhja-Jäämere ääres. Eestis on see kaugus vähem kui 100 km Tallinnast.

Hoolimata edust kõrgtehnoloogiliste innovatsioonide vallas, on Eesti Euroopas üks halvima sissetulekujaotusega riike, mille demograafiline areng vihjab, et 2050. aastaks on praegune rahvaarv kahanenud poole peale. Selle asemel et neile probleemidele näkku vaadata, on Euroopa praegusele meelsusele kahjuks iseloomulik reaalsusest mööda libiseda ning kujutada Eestit Euroopa täieliku eduloona.

Allpool on Listi kolm võtmeprintsiipi vastandatud standardsele õpikuteadusele.

Listi printsiip	Neoklassikaline vastandprintsiip
Rikkusel, demokraatial ja poliitilisel vabadusel on ühesugused eeldused: kasvava tulusega mitmekesine tööstussektor (mis ajalooliselt tähendab töötlevat tööstust, kuid sisaldab ka teadmismahukat teenindussektorit).	Kõik majandustegevused on kvalitatiivselt sarnased, seega pole tähtis, mida toota. “Konkurentsieelisel” põhinev ideoloogia, mis laseb rahvastel spetsialiseeruda tegevustele, mis nõuavad vähe teadmisi, toimivad täiusliku konkurentsi ja kahaneva tuluse tingimustes ja/või mastaabisäästu ja tehnoloogilise muutuse puududes. Teisisõnu: rahvas võib spetsialiseeruda vaesusele.
Esmalt riik industrialiseerub ja alles seejärel integreerub järk-järgult samal arengutasemel rahvastega.	Vabakaubandus on eesmärk iseeneses, isegi enne, kui on saavutatud vajalik industrialiseerumistase.
Majanduslik heaolu tuleneb sünergiast. Investeeringud infrastruktuuri, haridusse ja teadusse on niisuguse poliitika lahutamatu osa.	“Säärast asja nagu ühiskond ei ole olemas.” (Margaret Thatcher, 1987).

Tabel 1. Listi printsiibid vs neoklassikalised vastandprintsiibid

Praegustest neoklassikalistest majandusprintsiipidest tuleks loobuda Listi vanade printsiipide kasuks. Nii nagu eelpool kirjeldatud von Thüneni tähelepanekuid, ei anna ka Listi printsiipe haarata valitseva majandusparadigma riistadega. Listist arusaamine nõuab arusaamist majandustegevuste kvalitatiivsest erinevusest, mitmekesisusest, innovatsioonidest, sünergiatest ja protsesside ajaloolisest järgnevusest. Need kõik, eriti oma läbipõimunud ja kumulatiivses tervikus, on jäänud standardse majandusteaduse pimetähnikteks. Suutmatust mõista Listi printsiipide tarkust, mis varem edendasid Euroopa ühishuve, on põhjustanud majandusliku ja sotsiaalse võidujooksu allapoole.

WTO esimese peadirektori Renato Ruggiero visioon maailmaturu toimimisest võiks esindada seda uut vaadet, mis on samuti tunginud Euroopa Liidu mõtlemisse. See globaalne visioon keskendub “majanduse piirideta potentsiaalile võrdsustada riikide ja regioonide vahelisi suhteid”. Ruggiero ütleb: “Globaalsel tasandil on Põhja ja Lõuna vahelised vanad lõhed asendunud uute eristustega – tehnoloogiat ja globaliseerumist tervitavate riikide ja mahajääjate vahel...”⁴ Minu silmis põhineb Euroopa Liidu strateegia liiga lihtsakoeliselt sellel abstraktsel ja empiirilisel põhjendamata vaatel, nagu piisaks tehnoloogiast ja innovatsioonist enamiku probleemide lahendamiseks, sõltumata nende kontekstist.

4 R. Ruggiero, *Wither the Trade System Next. Rmt-s: The Uruguay Round and Beyond – Essays in Honour of Arthur Dunkel*. Toim. J. Bhagwati, M. Hirsch. Ann Arbor, 1998, lk 130–131.

Globaalsel tasandil on planeedi kõige rahvarohkemad riigid – Hiina ja India – ajanud enam kui 50 aasta vältel listilikku majanduspoliitikat, kaitstes oma tööstust. Nii on nad saanud globaliseerumisest kasu lõigata, samal ajal kui paljud Latiina-Ameerika, Aafrika ja Aasia väikeriigid deindustrialiseerusid. Ometigi kõneleb Ruggiero ikka veel “globaalse vaesuse väljajuurimise võimalusest järgmise [s.o nüüdsel] aastasaja algul, mis oli alles mõne aastakümne eest utoopiline kujutus, kuid on praegu reaalne võimalus”.

2.3. Schumpeteri innovatsio- nimõiste ja loov hävitus

Joseph Schumpeter sündis sada aastat pärast von Thünenit ja ka lahkus siit ilmast sada aastat pärast teda. Schumpeteri lisamine siia arutlusse loob terve rea seesmiselt järjekindlaid ja üksteist täiendavaid sissevaateid tänapäeva Euroopa probleemidesse. Need visioonid on teravas kontrastis neoklassikalise majandusteadusega – nii ühekaupa kui teooriate grupina.

Schumpeterit tuntakse tänapäeval üha enam tema käsituse järgi “loovast hävitusest”: et majanduse progress saavutatakse lakkamatute innovatsioonide kaudu, mis muudavad vanemad tehnoloogiad aegunuks ja ebarentaabliks. Kuid tänapäeva Euroopa perspektiiv on nihkunud neoklassikalisele vaatekohale, mille järgi kõiki majandustegevusi peetakse kvalitatiivselt sarnasteks. Kui aga lisada Schumpeteri maailmavaade Heinrich von Thünenil ja Friedrich Listil põhinevale teooriale, siis saame hoopis teistsuguse

pildi ja hoopis teistsugused soovitud majanduspoliitika jaoks.

Majandustegevused ei ole sarnased, kuigi neoklassikaline majandusteooria eeldab täpselt vastupidist. Järgnev tabel seletab, milliste mehhanismide abil loovad mõned majandustegevused rohkem rikkust (Schumpeteri laadis tegevused vasakus tulbas), sellal kui teised sunnivad rahvaid vaesusse (Malthuse laadis

majandustegevused paremas tulbas). Schumpeteri laadis tegevused toovad kaasa loova hävituse dünaamilise, ebatäiusliku konkurentsi ning innovatsioone, mis loovad kõrgemat kasumit, kõrgemaid palku, kõrgemat maksutulu ja elatusaset. Malthuse laadis tegevustel need tunnused puuduvad ja seetõttu nad ei paku suuremat heaolu, vaid vaesust, ning suurendavad survet rahvastikule.

Schumpeteri laadis tegevuste tunnused (=“head” eksporditegevused)	Malthuse laadis tegevuste tunnused (=“halvad” eksporditegevused, kui puudub Schumpeteri laadis sektor)
Kasvav tulusus	Kahanev tulusus
Dünaamiline ebatäiuslik konkurents (“renditaotlus”)	“Täiuslik konkurents” (toorainekonkurents)
Stabiilsed hinnad	Äärmuslik hinnakõikumine
Üldiselt oskuslik tööjõud	Üldiselt oskusteta tööjõud
Loob keskklassi	Loob “feodalistliku” klassistruktuuri
Pöördumatud palgad (palkade “jäikus”)	Pööratavad palgad
Tehniline muutus toob tootjatele kõrgemad palgad (“fordistlik palgarežiim”)	Tehniline muutus kaldub tarbija jaoks hinna alandama.
Loob ulatuslikke sünergiaid (ühendusvõrgud, klastrid)	Loob vähe sünergiaid

Tabel 2. Schumpeteri laadis vs Malthuse laadis majandustegevused

Euroopas praegu valitsev arusaam innovatsioonist kaldub rakendama seda terminit neoklassikalises taustsüsteemis koos aluseeldusega, et kõik majandustegevused on kvalitatiivselt sarnased. Järgnev näide seletab, miks see lähenemisviis on vale: oletagem, et ühe Berliini haigla töötajad paigutatakse kahele erinevale “maale”: kirurgid ja muu kõrgelt kvalifitseeritud personal ühele ja haigla põrandapesijad teisele maale. Kui avada “vabakaubandus”, siis selgub, et maal, kus elavad kirurgid, on palgad ja elatustase märksa kõrgemad kui maal, kus elavad põrandapesijad. Eksperimendi tulemuseks on *tegurihinna polariseerumine selle võrdustumise asemel*.

Euroopa Liidu praegune majanduspoliitika kirjutab põrandapesijarahvale lahendusena ette “innovatsiooni”: alustage sellest, et rakendate rohkem kapitali töötaja kohta ja võtate põrandaid pesema ainult doktorikraadiga inimesi. Probleem on aga selles, et põrandapesijad on vaesemad just nimelt seetõttu, et sellesse tegevusse on raske kapitali kasumlikult lisada, ja just seetõttu ei leidugi põrandapesijate seas teaduste doktoreid. Sama käib ka krevettide koorimise ja kukeseente korjamise kohta. Need on – hetkel – tehnoloogilised ummikteed, mis vastavad von Thüneni skeemi välimistele ringidele ja niisugustele majandustegevustele, mida Friedrich Listi meelest tuleks täiendada kõrgtehnoloogiliste tööstustegevustega, et maad rikkamaks muuta. Need ei vasta kriteeriumidele, mida järgivad eespool loendatud Schumpeteri laadis majandustegevused. Seda tegurihinna dilemmat ei ole võimalik mõista praegu Euroopa

Liidus valitsevas mentaalses raamistikus, kuid seda saab mõista Thüneni, Listi ja Schumpeteri taustsüsteemis.

3. Euroopa nurjunud reaktsioon: Lissaboni strateegia kui heade kavatsuste nimekiri

Euroopa on viinud praegusesse segadusse ja kaosesse peavoolu majandusteooria, mis on jätnud unarusse kapitalismi dünaamika võtmeaspektide, sh tehnoloogia ja finantskriiside uurimise. Suutmatus sellest dünaamikast aru saada on viinud “heade kavatsuste türanniani”, mis on sageli põhjustanud katastroofe. Selle asemel et Aafrikat industrialiseerimise teel arendada – mis oli Teise maailmasõja järgne projekt –, on heade kavatsustega antud abi viinud selle mandri traditsioonilise kolonialismi alt sama alandavasse “hoolekandekolonialismi”. Hea kavatsus kaasata Kreeka europrojekti lõppes täieliku katastroofiga, mille põhjustas deindustrialiseerimine paralleelselt finantslõksuga, mis välistas vahetuskursi hädavajaliku paindlikkuse.

Suutmata aru saada kunagi üldtunnustatud tervemõistustlikest majandusprintsüüpidest, rajasid Euroopa poliitikud “ühise Euroopa” alusmüürile, mis normaalset majanduslikku raskusjõudu välja ei kannata. Kavatsused võisid küll üllad olla, aga töid kaasa vastupidise tulemuse: harmoonia asemel pigem majandusliku ja sotsiaalse disharmonia. Euroopa on nüüd takerdunud düsfunktsionaalsesse majandusteooriasse, mis ei suuda pakkuda tööriistu, mille abil kunagi muutustele kaasa aidati, ja mis kisub lõhki riikide ma-

jandusliku ja sotsiaalse lõime. Kui vanasti sai kriise lahendada valuutade devalveerimisega, siis nüüd on see lahendustee blokeeritud. Euroopa on pahaaimamatult omaks võtnud USA mudeli, mis lahendab probleeme valuutade kohandamise asemel inimeste liigutamisega.

Heade kavatsuste ning reaalmaailma majandusdünaamika mõistmatuse õnnetu ühendus kummitab ka Euroopa tehnoloogiapoliitikat. Olles seotud Euroopa Liidu Institute for Prospective Technological Studies (IPTS) projektiga, jõudsin ma selle 2006. aasta raportis järeldusele, et Euroopa Liidu tehnoloogiapoliitika kujutab endast heade kavatsuste nimekirja, mis neoklassikalise taustsüsteemi raamesse jääva analüüsi tõttu ei suuda toime tulla maailmakapitalismi tõelise dünaamikaga: "Lissaboni strateegia näib olevat asetatud neoklassikalise majandusteaduse raamistusele, mis valitses 1990. aastatel, kui turus nähti suurt võrdsustajat ning majandusliku korra ja harmoonia loojat. Globaalse perifeeria paljudes osades on saanud üha selgemaks, et globaliseerumine pigem suurendab kui vähendab vaesust. On piisavalt selge, et niisuguseid trende – heaks näiteks on Ida-Saksamaa – leidub ka Euroopa Liidus. Minu meelest peaks tulevane debatt lähtuma valesilainu analüüsist ning eemalduma neoklassikalisest traditsioonist, mis käsitleb majanduspoliitikat lahuse kontekstist. Mingi majanduspoliitika võib olla ühes olukorras suurepärase ja teises kontraproduktiivne. Tarvis oleks tagasi pöörduda Mandri-Euroopa majandus-traditsiooni poole, mis pani kunagi aluse Reini kapitalismile: ühiskonnale,

kus turg on tööriist, mitte eesmärk iseeneses, ja kus majandusteadust määratletakse majanduse kui reaalse objekti uurimisena selle spetsiifilises kontekstis, mitte aga tuumolemuste ja -tehnikate omaksvõtu kaudu."⁵

Nii *tehnoloogilise* kui *finantsdünaamika* osas on Euroopa Liit elanud lihtsakoelise neoklassikalise majandusteaduse muinasjutumaailmas. Paljud probleemid on olnud juba pikka aega nähtavad.⁶ Finants- ja tehnoloogiapoliitika äpardumiste vahel on tugevaid paralleele. Mõlemas vallas toimuvad arutelud on justkui heade kavatsuste pikad nimekirjad, mis – nagu ilmselt eeldatakse – peaksid paratamatult viima eduni. Mõlema probleemi puhul – finantskriisi ja kahanev suutlikkus rakendada elanikkonda tööle heapalgalistel töökohtadel (mida võiks

⁵ E. S. Reinert, European Integration, Innovations and Uneven Economic Growth: Challenges and Problems of EU 2005. Rmt-s: The Future of the Information Society in Europe: Contributions to the Debate. Toim. R. Compañó, C. Pascu jt. Sevilla, 2006, lk 129. FISTERA (Foresight on Information Society Technologies in the European Research Area) jaoks kirjutatud artikkel, allalaaditav versioon aadressil: <http://hum.ttu.ee/tg/>.

⁶ Euroopa Liidu spetsiifilisi probleeme olen ma käsitlenud kahes eesti kolleegiga kahasse kirjutatud artiklis: E. S. Reinert, R. Kattel, The Qualitative Shift in European Integration: Towards Permanent Wage Pressures and a "Latin-Americanization" of Europe? Praxis Working Paper, nr 17 (Praxis Foundation, Eesti) http://pdc.ceu.hu/archive/00002068/01/WP_17_20043.pdf; E. S. Reinert, R. Kattel, European Eastern Enlargement as Europe's Attempted Economic Suicide? Working Paper nr 14. The Other Canon Foundation – Tallinn University of Technology Working Paper Series, 2007. Allalaaditav aadressilt: <http://hum.ttu.ee/tg/>.

nimetada ka “konkurentsivõimeks”) – on Euroopa põrganud vastu müüri. Samas on aastatepikkune keskendumine “kasvu piiridele” teisenenud paljude eurooplaste jaoks usuks “innovatsiooni piiridesse”, millest kohati näib läbi kumavat peaaegu mingi igatsus tehnoloogilise tagasimineku järele. See aga, mida me SKT-na ja majanduskasvuna mõõdame, on suhteliselt meelevaldne. Kui tulevikus naftat asendav puhas energia ka on algul oma mustast eelkäijast kallim, siis planeedi puhastamine väljendub ikkagi möödapäasmatult majanduskasvuna.

Nagu ütles Lionel Robbins rohkem kui 50 aastat tagasi: neoklassikalise paradigma põhitunnused moodustavad kokku mingi *Harmonielehre*, teooria, mille aluseeldustesse on majandusharmonia juba sisse kirjutatud. Nagu ütleb Thomas Kuhn: “Selles suhtes võib paradigma isegi isoleerida teadlasrühma neist sotsiaalselt tähtsatest probleemidest, mis ei ole taandataavad mõistatuse kujule, sest neid ei saa väljendada paradigmat antud kontseptuaalsete ja instrumentaalsete töövahendite seisukohalt.”⁷ Igasugune pika perspektiiviga lahendus nii Euroopale kui vaestele riikidele peab tuginema *ebaühtlase arengu teooriale* – teooriale, mis pöörab tähelepanu nendele kollektiivset vaadet ähmastavatele majandusteaduse pimetähnidele. Niisugune teooria oli kunagi olemas piisavalt terviklikuna, et luua 500 aasta vältel edukas majanduspoliitika – alates Henry VII poliitikast Inglismaal 1485 kuni Hispaania ja Portugali integreerimiseni Euroopa Liitu 1986 –, kuid

⁷ T. S. Kuhn, Teadusrevolutsioonide struktuur. Tlk R. Lias. Tartu, 2003, lk 58.

nüüd on see praktiliselt igas majandusteaduskonnas välja surnud.

Pinged Euroopa Ühenduses tulenevad samadest majandusjõududest, mis tekitavad vaesust maailma perifeerias. Euroopa Liidu vanade liikmesriikide elanikud tunnevad end reedetuna, sest nende heaolu mureneb, samal ajal kui uute liikmesriikide elanikud tunnevad end reedetuna, sest heaolu ei saabu nii kiiresti, kui oodatud. See täiesti uus ja ootamatu olukord paneb inimesed esitama sama küsimust, mida nad küsisid globaliseerumise kohta: mis on läinud valesti? Vastus peitub von Thüneni, Listi ja Schumpeteri tähelepanekute unustamises.

4. Kokkuvõtteks

Laienev finantskriis surus Euroopa perifeeriale peale kasinuse, mis koos külmutatud vahetuskurssidega kiirendas niigi kaugele jõudnud deindustrialiseerumist. Neis regioonides – alates Kreekast kuni Balti riikideni – reaalpalgad langevad, nii reaalterminites kui ka protsendina SKT-st. Heinrich von Thüneni teoreetilisest skeemist lähtudes saame toimunut kirjeldada kui kontsentriliste ringide keskme õõnsaks muutumist, mis suretab välja tööstustegevused tema süsteemi tuumast, milleks on linn. Friedrich Listi tähelepanekute põhjal võib öelda, et me oleme ignoreerinud majandusintegratsiooni eduka järjekorra eeltingimusi. Mis Schumpeteri puudutab, siis oleme perifeersetes maades kõrvaldanud Schumpeteri laadis tegevused. Listi ja Schumpeteri laadis rikkuse suurenemise protsessid on pööratud ringi ja need kasvatavad nüüd rikkuse asemel

vaesust. Kreekas ja Lätis toimunud protsesside järjestus on samasugune, nagu tunneme globaliseerunud perifeeriast: esmalt deindustrialiseerumine, siis “deagrifikultureerumine” (st põllumajanduse surm) ja viimaks depopulatsioon.

Mida teha? Esimene globaliseerumisajastu lõppes kaitsetariifide tagasitulekuga. “The Rise and Fall of the Free Trade Movement” (Vabakaubandusliikumise tõus ja langus) oli kohane pealkiri raamatule, mille avaldas Cambridge’i majandusteadlane William Cunningham 1905. aastal. Praeguseks on selge: kui maailm pidas enesestmõistetavaks, et vabakaubanduse tekitatav tootmistegurihinna võrdsustumine tähendab reaalpalkade kohanemist ülespoole kõikide jaoks, siis tegelikkuses valitseb tugev surve tegurihindade võrdsustumiseks allapoole, mis kombineerub kasvava tööpuudusega. See peaks mõjuma äratusena nii globaalsele kui ka Euroopa majandusele.

“Iga indiviidi erahuvi, kui see langeb kokku avaliku huviga, on alati üldise õnne kindlaim tagatis,” ütles Pietro Verri.⁸ Adam Smithi järeltulijad – õigupoolest rohkem kui Smith ise – muutsid selle tähelepaneku süsteemiks, kus erahuvid juba definitsiooni poolest ja mis tahes kontekstis mitte üksnes ei lange avaliku huviga kokku, vaid on üldise õnne loomiseks piisavad. Berliini müüri langusele järgnenud triumfalismis paistis, justkui olnuks õigus Smithil. Nüüd on saanud üha selgemaks, et me peame seda vaadet muutma.

Euroopa Nõukogu 2005. aasta kohtu-

⁸ P. Verri, *Meditazioni sulla economia politica*. Genova, 1771, lk 42.

misel kuulutati õigesti: “Euroopa vajab tugevat industriaalset struktuuri kõikjal oma territooriumil.” Euroopa Liit “avastas” ja sõnastas selle mõtte uuesti hiljuti, 2012. aasta sügisel. Sellele industriaalsele nägemusele tuleb lisada teadmismahuka teenindussektori tähtsus, kus ilmnevad samad schumpeterlikud kvaliteedid, mida on traditsiooniliselt seostatud tööstusega. Kuid peavoolu teooria tordile lihtsalt schumpeterliku vaaba lisamine jääks von Thüneni, Listi ja Schumpeteri ühendatud teooriate ebapiisavaks rakenduseks. Vahepeal on Aasia, eriti Hiina, võtnud omaks vana euroopalikku tüüpi industriaalpoliitika.

1841. aastal andis Friedrich List Mandri-Euroopale teooria, kuidas saavutada tasakaalustatud kasv ja industrialiseeruda silmitsi Inglismaa ägeda “konkurentsivõimega”. List väitis, et industrialiseerunud rahvaste sümmeetriline integratsioon, milles jäetakse ellu iga industriaalne struktuur, on kasulikum kõikidele osapooltele: tüüpiline olukord, millest kõik ainult võivad. Tänapäeva Euroopa on loonud olukorra, mis näib paljudele selle elanikele nii vanades kui uutes liikmesriikides pigem olukorrana, millest kõik võivad ainult kaotada. Minu arvates on need probleemid, mis nõuavad mõne majanduspoliitika tööriistakastist hiljuti kõrvaldatud riista tagasi kasutusse toomist koos faktidel põhinevate Mandri-Euroopa majandusteooriatega, mis on need loonud.

Kõrvutades Adam Smithi ja saksa majandusteadlase Johann Heinrich Gottlob von Justi (1717–1771) tööd, andis Joseph Schumpeter kirjelduse majandusteadusest,

mida võiks soovitada Euroopa Liidulegi: “Justi mõistis praktilist argumenti *laissez-faire*’i kasuks sama hästi kui Adam Smith. ... Aga ta mõistis viimasest märksa selgemini kõiki takistusi, mis seisavad selle kavakindla toimimise ees. Samuti tundis ta Smithist suuremat huvi praktilise probleemi vastu, milline peaks olema valitsuse tegevus oma aja ja maa ajutiste raskuste korral, eriti praktiliste raskuste korral, kui tema aja Saksa tööstuse tingimustes erainitsiatiiv nurjub või võiks nurjuda. Tema *laissez-faire* oli *laissez-faire* pluss valvsus, tema eraettevõtlusökonoomia oli loogiliselt automatiseeritud masin, mis arvestas ka rikete ja tõrgetega, mida valitsus peaks olema valmis parandama. Näiteks aktsepteeris ta enesestmõistetavana, et tööjõudu säästvate masinate kasutuselevõtt põhjustab tööpuudust: aga see ei olnud argument tootmise mehhaniseerimise vastu, sest sama enesestmõistetavalt leiab valitsus töötutele sama hea töö. See aga ei ole järjekindlusetus, vaid mõistlikkus. Ja meile, kes me kaldume nõustuma temaga märksa rohkem kui Adam Smithiga, võib tema nägemus majanduspoliitikast paista kui *laissez-faire*, millest mõttetus on välja jäetud.”⁹

Majandusteaduseski valitseb oma tsükli- lillus: 1840. aastateks oli Verri, Justi ja nende kaasaegsete majanduslik tarkus asendunud ricardoliku majandusteadusega, kus mõisteti turgu harmoonia sünnitajana. Vastupidiselt Ricardo ökonomika ennustustele raputas seejärel Euroopat nn sotsiaalküsimus, mis viis revolutsioonideni kõikides suuremates

⁹ J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis*. New York, 1954, lk 172.

Euroopa riikides peale Inglismaa ja Venemaa. Kuid Marxi kommunismitont ärgitas majandusreforme, kui Verein für Sozialpolitik (Sotsiaalpoliitika Ühing) hakkas kavandama majanduslikke ja sotsiaalseid institutsioone, mis panid aluse euroopalikule healuriigile. Gustav Schmoller asus ühingu etteotsa 1872. aasta algul. Kantsler Bismarcki toetus sellele majandusteaduslikule joonele oli sellele edu võti.

Pärast 1848. aasta vapustusi peletas ajakohane, faktidel põhinev, konteksti arvestav, probleemidele orienteeritud majandusteadus – oletustel põhinevate, kontekstivabade ja ülimalt abstraktsete ricardolike teooriate asemel – “kommunismitondi” pakku ja pani aluse demokraatlikele sotsiaalsele turumajandustele. Nagu Keynes targasti ütles: peamine tüliküsimus ei seisa mitte kollektivismi ja *laissez-faire*’i vahel, vaid planeeritud riigitegevuse ning iganenud ja inimloomuvastase sotsialismi vahel.

Euroopa praegust poliitilist situatsiooni niisuguses pikas perspektiivis vaadates tekib tugev *déjà vu* tunne. Jällegi on Euroopa langenud ohvriks ricardoliku majandusteaduse lihtsustustele, teooriale, mis – nagu inglise majandusajaloolased ise olid varmad möönma – oli loodud selleks, et lasta Inglismaal säilitada ülemaailmset tööstusmonopoli ja veenda ülejäänud maailma aktsepteerima oma rolli toormaterjali tarnijatena. Euroopa on hakanud uskuma seda, mis oli kunagi tema enda majandusteooria propaganda-versioon, samal ajal kui Hiina on ära õpinud von Thüneni, Listi ja Schumpeteri mängureeglid.

Paistab, et oleme määratud kordama konflikte, mida meil on varem õnnestunud lahendada. Tagasimineku üheks tähtsaks põhjuseks on see, et Berliini müüri varisemisele järgnenud triumfalism saatis kollektiivsesse unustusse targalt planeeritud riigitegevused, mis puhast turumajandust modifitseerivad. Euroopa näis 1990. aastatel arutlevat umbes nii: kui kommunism kukkus läbi, siis järelkult on turg täiuslik. Selle põhjal lepiti kokku ka 2004. aasta laienemises.

Ülejäänud maailmaga võrreldes ei ole paljud asjad tegelikult nii väga halvasti. Kui võrrelda Euroopa tootlikkust Ameerika Ühendriikide omaga ning korrigeerida andmeid tehtud töötundide hulgaga, siis selgub, et Euroopa tootlikkusel läheb tegelikult hästi. Suurim – ja kiiresti kasvav – probleem on isetekitatus: allapoole surve reaalpalkadele ja “vana Euroopa” heaolusüsteemile koos äärmiselt madalate reaalpalkadega ning tohutu tööpuuduse või madala tööhõivega uutes liikmesmaades. Need probleemid on ühe mündi kaks külge. Uute liikmesriikide seast laialt edulooks kuulutatud Eesti elektroonikatööstus maksis 2004. aastal ligikaudu üheeuroolist tunnipalka, mis on umbes 10% teenistusest, mida saab Pariisi või Frankfurti tänavapühkija. Pinged on liiga tugevad ning mängus osalevate inimeste ja erihuvide hulk on liiga suur, et turg üksi saaks pakkuda õnnelikku lõplahendust. See, millest

õigupoolest puudu jääb, on vanamoeline *Staatsklugheit*, kogemusel põhinev tarkus poliitiliste eliitide seas.

Euroopa praegune olukord nõuab midagi enam kui innovatsioonile keskenduva Lissaboni strateegia heade kavatsuste nimekirii. Tarvis on tagasi tuua majanduslik mõtlemine ja majanduslikud tööriistad, mis 90ndatel hüljati. Sealhulgas tuleb taastada varasem tähelepanu tööhõivele, mis domineeris Teise maailmasõja järgsel perioodil. See tähendab ka seda, et on tarvis kvalitatiivselt märksa sügavamalt ja diferentseeritumalt analüüsida tehnoloogiat ja innovatsioone ning nende majanduslikke tagajärgi palkadele ja tööhõivele nii ettevõtte, kogukonna kui riigi tasandil. Tasakaaluteooria raamistik ei ole adekvaatne ega efektiivne, et seletada nähtusi, mis loovad Euroopat praegu kummitavaid majanduslike erinevusi. Meie olukorda valitsevad kumulatiivse põhjuslikkuse protsessid. Majandusteaduse mandrieuroopalik traditsioon, mis on tänaseks praktiliselt hääbunud, sobib niisuguse ülesandega rinnapistmiseks märksa paremini. Eelkõige tuleb Lissaboni strateegia arutelust kõrvaldada selle üldine ja kontekstivaba iseloom ning paigutada see konteksti, kus praegusi probleeme – mille on põhjustanud 1990. aastate šokiteraapiad ja väljakutsed Aasiast – tunnistatakse Euroopa Liidu majanduspoliitika reaalsete väljakutsetena.

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

RAINER KATTEL

Teine kaanon majandusteaduses

Nüüdseks ligi kahekümne aasta vanune teise kaanoni liikumine (ingl *The Other Canon*) majandusteaduses sai alguse tänu Erik S. Reinerti initsiatiivile ja põimib endas mitmeid väga erinevaid majandusteaduse harusid ja traditsioone. Teine kaanon on pigem ühisenimetaja peavoolu majandusteadusest erinevalt mõtlevatele inimestele kui konkreetsete ideede ja lahenduste kogum. Laias laastus on teine kaanon alternatiiv kanoniseeritud majandusteadusele, mis eeldab ratsionaalset tootjat ja tarbijat, kes lähtuvad kasumi- ja kasuloogikast; peavoolukaanon näeb majandust kui iseseisvat eluvaldkonda, kus nõudluse ja pakkumise tasakaal tekitavad toodetele ja teenustele väärtuse ehk hinna. Selline majandusteadus on prevaleerinud ülikoolides ja ka valitsejate peades viimased aastakümned, selle juured ulatuvad aga Adam Smithi ja David Ricardo töödesse ja tänapäeval tähistatakse seda lühidalt neoklassikalise majandusteadusena. Neoklassikalise majandusteaduse peamiseks tunnusjooneks on kujunenud kvantitatiivne modelleerimine, mis põhineb ülaltoodud lihtsustatud eeldustel. Seda, et neoklassikalise majandusteaduse eeldused on lihtsustatud, ei vaidlusta keegi; küsimus on pigem selles, kas sellistel eeldustel põhinevatel mudelitel, ennustustel ja poliitikasoovitustel on ka reaalse eluga lähem seos või mitte. Just siin asubki teise kaanoni peamine rõhuasetus: teise kaanonisse kuuluvad majandusteaduslikud lähenemisviisid, mis ei eelda, et inimesed käituvad alati ratsionaalselt enda huvisid järgides, vaid et nende valikutes on oluline roll kultuuril, seadustel ja institutsioonidel, ajalool ja loomulikult poliitikal (mis ei tähenda, et inimeste majanduslik käitumine oleks irratsionaalne; pigem leidub mitmeid ja olemuslikult väga erinevaid käitumist mõjutavaid ja seletavaid faktoreid). Seega ei saagi me öelda, et turg kui selline üldse eksisteerib: turg on erinevate kokkulepete (seaduste, poliitikate) alusel toimiv mehhanism, kus selgus ja ratsionaalsus on harvad nähtused ning pigem domineerib pidev muutus ja uuenedmine. Seega ei ole kvantitatiivne modelleerimine kuigi oluline, pigem on teise kaanoni jaoks metodoloogiliselt tähtis majanduses valitsevate keerukate seoste esiletoomine ning praktiliste lahenduste väljapakkumine. Kui peavoolukaanon eelistab teoreetilisel ja metodoloogiliselt puhast argumentatsiooni, siis teine kaanon rõhutab teoreetiliste argumentide mitmekülgset ning praktilist väärtust.

Vahest kõige lihtsamini eristuvad neoklassikaline ja teine kaanon selles osas, kuidas mõistetakse majanduslikku konkurentsi. Neoklassikaline koolkond väidab, et konkurents on vahend piiratud majanduslike ressursside kõige efektiivsemaks jaotamiseks; st mida suurem konkurents, seda ratsionaalsemalt saavad inimesed valida. Teine kaanon väidab, et konkurents sunnib ettevõtjaid leidma lahendusi, mida konkurendid nii lihtsasti jäljendada ei suuda; sageli on selliste lahenduste aluseks tehnoloogia ja tema võimalused. Seetõttu viib teise kaanoni arusaamist mööda konkurents hoopiski olukorrani, kus ettevõtjad pidevalt otsivad uusi lahendusi ja tooteid, et *vältida*

konkurentsi ehk luua tooteid ja teenuseid, mis oleksid monopoolsed, kuna sellisel juhul on ju kasumimarginaalid kõige suuremad. Teine kaanon seega ei eelda piiratud ressursse, sest ettevõtjad loovad pidevalt uusi tooteid, mis tekitavad uue nõudluse ehk ressursi, mida tarbida (näiteks ei ole meil mingisugust praktilist vajadust iPadi järele, ometigi löi see terve uue turuniši, kus esmatulija ehk Apple'i kasumimarginaalid on senini väga kõrged). Ehk lühidalt öeldes arvab neoklassikaline majandusteadlane, et konkurents aitab turul kõige paremini toimida, teise kaanoni esindaja aga vastupidi, et konkurents loob pidevalt uusi ja ebatäiuslikke turge. Siit on ka mõistetav, miks neoklassikalised ja teise kaanoni majandusteadlased väga erinevaid metodoloogilisi lähenemisi kasutavad ning miks nende poliitikasoovitused väga erinevad võivad olla. Kuna neoklassikaline majandusteadus eeldab, et turud enamasti toimivad ja kui ei toimi, tuleb tõrgete eemaldamiseks konkurentsi parandada, mis enamasti tähendab valitsuse sekkumise piiramist või vähendamist, siis teine kaanon näeb valitsuses pigem ühte võtmemängijat turgude loomisel ja edendamisel: kuna pidevalt tuleb uusi tooteid ja teenuseid – ning vanad aeguvad ja kaovad –, siis on valitsusel roll nii tehnoloogia arendajana kui ka konkurentsi edendajana, aga ka aegunud oskuste uuendamisel (näiteks õppekavade näol). Kui peavoolu majandusteadus vastandab turu efektiivsust valitsuse sekkumise ebaefektiivsusele, siis teine kaanon usub pigem seda, et kapitalismis ei saa üks eksisteerida ilma teiseta.

Ajalooliselt on teisel kaanonil pikad juured, mis ulatuvad hilisrenessansi, kui autorid nagu Giovanni Botero (1588) ja Antonio Serra (1613) esitasid esimesena küsimuse, miks on ühed riigid rikkamad kui teised. Nende vastused sellele küsimusele kirjeldasid ühest küljest eri riikide ja majanduste arenguid ja olukordi, teisalt üritasid nad kategoriseerida arengu olulisemaid mõjutajaid, nagu kunstid ja teadused, kaubandussuhted, rahapoliitilised valikud, aga ka valitsejate “kvaliteet” jne. Siit edasi võime jälgida väga pikka ja rikkalikku majandusteaduslikku traditsiooni, mis mõnes mõttes päädib 19. sajandi keskel ja lõpus Saksa kultuuriruumis. Friedrich List ja hilisem nn saksa ajalooline majandusteaduse koolkond ühendasid endas Euroopa mitmepalgelise majandusteaduse traditsioonid, nii itaalia- ja saksakeelsete kultuuriruumide riigikesksema kui briti liberaalse majandusmõtte. Ajalooline koolkond on oma metodoloogilise ja eriti ideoloogilise mitmekesisuse poolest äärmiselt rikkalik. Ja just selline mitmekülgsus viis heaoluriiklike regulatsioonide, haridust, tehnoloogiat ja innovatsiooni toetavate poliitikate arendamiseni. Nii võib öelda, et teise kaanoni kui majandusteadusliku mitmekülgse parimateks viljadeks on olnud pigem reaalsete poliitikate ja probleemidega tegelemine, mis on viinud nii erinevate teoreetiliste kui ka metodoloogiliste seisukohtadeni, nagu neid näiteks esindavad innovatsiooni prohvet Joseph Schumpeter ja John Maynard Keynes, tööpuuduse ja finantsriskide lahtimõtestaja. Teisisõnu oli teine kaanon kuni 1970. aastateni majandusteaduse peavool.

Ka Eesti teaduslool on tihe, ehkki individuaalne seos teise kaanoniga. Arengu-

maade probleemid kerkisid majandusteaduse vaatevälja Teise maailmasõja järgsel perioodil, kui terve rida silmapaistvaid teadlasi hakkas tegelema just vaesemate riikide probleemidega. Selle perioodi tippteadlased on mõjutatud nii Schumpeterist kui Keynesist. Üks nendest tippteadlastest oli ka Kärus sündinud ja Tallinnas õppinud hilisem Columbia Ülikooli professor Ragnar Nurkse (1907–1959).

Praegu võib öelda, et teine kaanon seisab eelkõige selle eest, et majandusteadus oleks oma olemuselt mitmekülgne, et majanduslikke probleeme ei käsitletaks monotoonselt ühest vaatevinklist.

PAUL KRUGMAN

KUIDAS KASINUSE ARGUMENT KOOST LAGUNES

Normaalsetel aegadel oleks aritmeetikaviiga ühes majandusteaduslikus artiklis laiem maailma silmis täielik ebasündmus. Aga niisuguse vea leidmine – õigupoolest eksimuse avastamine arvutustabelis koos mitme muu analüüsiveaga – 2013. aasta aprillis ei saanud kõneaineks mitte üksnes majandusteadlaste seas, vaid koguni lehepealkirjades. Tagasi vaadates võiksime isegi järeldada, et see muutis poliitikakurssi.

Miks? Sest kõnealune artikkel, “Growth in a Time of Debt” Harvardi majandusteadlaste Carmen Reinharti ja Kenneth Rogoffi sulest, oli omandanud majanduspoliitika üle käivas debatis omamoodi proovikivi staatuse. Niipea kui artikkel ringlusse pääses, hakkasid kasinuslased¹ – st eelarvekasinuse ja valitsuskulude kohese kärpimise eestkõnelejad – viitama selle väidetavatele avastustele, et oma positsiooni kaitsta ja enda kriitikutid rünnata. Soovitustele, et kärbetega tuleb oodata, kuni majandus kosub, ehk

¹ Originaalis *austerians* – mäng sõnaga *austerity* (kasinuse) ning Austria majanduskoolkonna nimega, mille järgijad taunivad valitsuste sekkumist kriisi ajal ja pooldavad kulustandardi juurde tagasipöördumist. *Tlk.*

Paul Krugman, *How the Case for Austerity Has Crumbled*. The New York Review of Books, 06.06 2013. © 2013 The New York Review of Books. Esseed peatutakse järgmistel äsja ilmunud raamatutel: Neil Irwin, *The Alchemists: Three Central Bankers and a World on Fire*; Mark Blyth, *Austerity: The History of a Dangerous Idea*; David A. Stockman, *The Great Deformation: The Corruption of Capitalism in America*.

nagu John Maynard Keynes oli kunagi argumenteerinud: “Õige aeg kasinuseks on majandusbuum, mitte -langus”, vastati ikka ja jälle deklaratsioonidega, nagu oleksid Reinhart ja Rogoff näidanud ootamise hukatuslikkust, sest kui valitsusvõlg hakkab ületama 90% SKT-st, kukuvad majandused üle kuristikuserva.

Võib-olla on Reinharti-Rogoffi artiklil olnud avalikule debatile rohkem vahetut mõju kui ühelgi artiklil majandusteaduse ajaloos. Nende 90% väidet mainisid otsustava argumendina kasinuse kasuks tegelased alates Paul Ryanist, endisest asepresidendikandidaadist, kes juhib Esindajatekoja eelarvekomiteed, kuni Olli Rehnini, kes on Euroopa Komisjoni kõrge majandusvolinik, ning The Washington Posti toimetuseni. Paljastus, et väidetav 90% tulenes programmeerimisveast, mõningate andmete eiramisest ning kummalistest statistilistest tehnikatest, seadis niisiis märkimisväärse hulga tähtsaid tegelasi rumalasse olukorda.

Kuid tõeline müsteerium on siiski see, miks Reinharti-Rogoffi artiklit kunagi üldse tõsiselt võeti, rääkimata selle kanoniseerimisest. Juba algusest peale

väljendasid kriitikud artikli metodoloogia ja järelduste pärast sügavat muret, millest oleks pidanud piisama panemaks kõiki natukene järele mõtlema. Pealegi oli Reinhart-Rogoff tegelikult juba teine näide artiklist, millest haarati kinni kui otsustavast tõendist kasinusökonomika kasuks ja mis pärast hoolikamat uurimist koost lagunes. Suuresti samasugune lugu juhtus, kuigi vähem efektselt, kui kasinused olid sisse võetud Alberto Alesina ja Silvia Ardagna artiklist, mis tahtis näidata, et valitsuskulutuste kärpimine avaldab majanduskasvule vähe kahjulikku mõju ning võib kasvule isegi kaasa aidata. Mõistagi oleks see kogemus pidanud kutsuma mõningasele ettevaatlikkusele.

Miks seda ettevaatlikkust siis ei ilmutatud? Vastus, mida dokumenteerivad mõned siin vaadeldavad raamatud ja tahtmatult illustreerivad teised, peitub nii poliitikas kui psühholoogias: argument kasinuse kasuks oli ja on midagi sellist, mida paljud mõjuvõimsad inimesed tahavad uskuda, haarates kinni kõigest, mis sarnaneb õigustusega. Säärasest uskumistahetst kõnelen ma allpool pikemalt. Kõigepealt aga tasuks vaadelda kasinuse lähiajalugu niihästi doktriinina kui ka majanduspoliitilise eksperimendina.

1.

Alguses oli mull. Buumiaastate lialduste kohta on kirjutatud palju-palju raamatuid – õigupoolest liigagi palju. Sest nagu me näeme, tung peatuda buumi jubedatel üksikasjadel, selle asemel et püüda mõista langusepõhja dünaamikat, on majandusteaduses ja majanduspoliitikas korduv probleem. Praegu piisab, kui märkida,

et 2008. aasta alguseks olid nii Ameerika kui Euroopa saanud langusküpsiks. Nad olid sattunud liigselt sõltuvusse ülekuumenenud kinnisvaraturust, nende majapidamised oli liiga sügavalt võlgades, nende finantssektorid olid alakapitaliseeritud ja end liiga laiali laotanud.

Nende kaardimajakete kukutamiseks oli vaja veel ainult mingit ebasoodsat tõuget, ja USA rämpslaenudel põhinevate väärtpaperite kokkukukkumine tegi lõpuks selle töö ära. 2008. aasta sügiseks olid kinnisvaramullid mõlemal pool Atlandi ookeani lõhkenud ning kogu Põhja-Atlandi majandust tabas “lahtivõimendusprotsess” – paljud võlglased püüavad oma võlad ühel ajal ära maksta või on selleks sunnitud.

Miks on see probleem? Vastastikuse sõltuvuse tõttu: minu kulutus on minu sissetulek ja minu kulutus on sinu sissetulek. Kui me mõlemad püüame oma võlga kulutuste kärpimise teel kahandada, siis kukuvad meie mõlema sissetulekud kokku – ja kokkukukkuvad sissetulekud võivad teha meie võlgnevuse tegelikult suuremaks, sest nad tekitavad ka massilise tööpuuduse.

Majandusajaloo uurijad jälgisid 2008. ja 2009. aastal asjade kulgu äratundmisjudinaga, sest tegu oli ilmselgelt samasuguse protsessiga, mis oli kaasa toonud Suure surutise. 2009. aasta algul koostasidki majanduslõulased Barry Eichengreen ja Kevin O’Rourke šokeerivaid graafikuid, mis näitasid, et 2008.–2009. aasta kaubandus- ja tööstustoodangulanguse esimene aasta oli täiesti võrreldav 1929.–1933. aasta suure globaalse languse esimese aastaga.

Kas siis oli hakanud lahti rulluma teine Suur surutis? Hea uudis oli see, et meil oli – või vähemalt nii me arvasime – oma vanaisade ees mitmeid tähtsaid eeliseid, millele toetudes kahjusid piirata. Mõned neist eelistest olid, võiks öelda, struktuur- sed, sisse kirjutatud sellesse, kuidas mood- sad majandused toimivad, ega nõudnud poliitikategijailt erilist sekkumist. Teised olid intellektuaalsed: me olime ju pärast 1930ndaid ometi midagi õppinud, nii et polnud enam tarvidust korrata oma vanaisade majanduspoliitilisi vigu.

Struktuurse poole pealt oli arvatavasti suurim eelis 1930ndate ees see, kuidas maksud ja sotsiaalkindlustusprogram- mid – mis on märksa suuremad kui 1929. aastal – toimivad “automaatsete stabili- saatoritena”. Palgad võisid langeda, kuid üldine sissetulek ei langenud samas pro- portsioonis, sest vähenesid ka kogutavad maksud ja valitsus saatis endiselt välja pensioni-, Medicare'i-, töötuskindlustus- ja palju muid tšekke. Moodsa heaoluriigi olemasolu pani üldiste kulude langusele nii öelda põranda alla ning takistas seeläbi majanduse allakäiguspiraali liiga kaugele jõudmist.

Intellektuaalse poole pealt oli eelis see, et nüüdse majanduspoliitika seadjad tundsid Suure surutise ajalugu kui hoiat- uslugu: mõned, nagu Ben Bernanke, olid oma eelmises elus olnud ka silmapaistvad surutise uurijad. Milton Friedmanilt olid nad õppinud, kui rumal on lasta panga- jooksudel finantssüsteem kokku kukutada ning kui soovitav on paanika aegadel ma- jandus rahaga üle ujutada. John Maynard Keynesilt olid nad õppinud, et surutise tingimustes on valitsuskulutused efektiiv-

ne viis töökohtade loomiseks. Franklin Delano Roosevelti 1937. aasta hukatus- likust pöördest kasinuse poole olid nad õppinud, et rahandus- ja eelarvestiimulite liiga varajane hülgamine võib olla väga ränk viga.

Seega kui Suure surutise saabumisega kaasnesid majanduspoliitikad, mis langust intensiivistasid – intressimäärade tõstmine püüdluses klammerduda kullareserveid külge, kulukärped püüdluses tasakaalus- tada eelarveid –, iseloomustasid 2008. ja 2009. aastat ekspansiivsed rahandus- ja eelarvepoliitikad, eriti USA-s, kus Fö- deraalreserv mitte üksnes ei langetanud intressimäärasid, vaid sekkus turgudesse, et osta kokku kõike alates vekslitest kuni pikaajaliste riigivõlakirjadeni, samal ajal kui Obama administratsioon surus läbi 800 miljardi dollarilise maksukärbete ja kulutuste suurendamise programmi. Euroopa sammud nii dramaatilised ei olnud – aga teisalt võib väita, et tugevam heaoluriik pehendas Euroopas otsese stimuleerimise vajadust.

Ometigi hoiatasid mõned majandus- teadlased (mina nende hulgas) algusest peale, et need rahanduslikud ja eelarve- lised sammud, olgugi teretulnud, on liiga väikesed, kui võtta arvesse majandusšoki ränkust. 2009. aasta lõpuks oli õigupoolest juba selge, et kuigi olukord on sta- biliseerunud, on majanduskriis sügavam, kui poliitikategijad olid tunnistanud, ning osutub tõenäoliselt püsivamaks, kui nad olid ette kujutanud. Seega võinuks ma- janduse seisakust väljaaitamiseks oodata uut stimuleerimisvooru.

Tegelikult toimus hoopis järsk suu- namuutus.

2.

Neil Irwini raamat “The Alchemists” näitab kätte aja ja koha, kus tähtsamad arenenud riigid sooritasid järsu pöörde stimuleerimiselt kasinusele. See aeg oli 2010. aasta veebruari algus ja koht mõnevõrra kummalisel kombel Kanada kauge arktiline asundus Iqaluit, kus G7 rahandusministrid pidasid maha ühe oma regulaarsetest tippkohtumistest. Mõnikord (tihti) pole niisugused tippkohtumised palju enam kui tseremoniaalsed üritused ja selgi korral tseremoniaalsust jätkus: näiteks toore hülgeliha serveerimine lõpudineel (kõik väliskülalised keeldusid). Aga sedapuhku juhtus ka midagi sisulist. Irwin kirjutab: “Eraldatuna kesk Kanada metsikut loodust leppisid maailmamajanduse juhid kollektiivselt kokku, et nende suur väljakutse on nüüd muutunud. Majandus näis olevat paranemas; nüüd oli aeg pöörata tähelepanu muule kui kasvu tagantõukamine. Lõpp stimuleerimisele.”

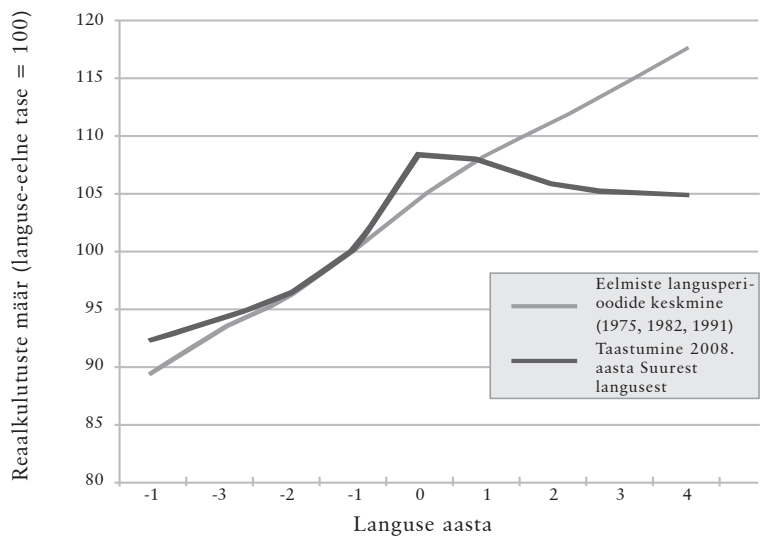
Kui otsustav see majanduspoliitiline pööre oli? Joonis 1, mis on võetud IMF-i kõige hiljutisemast “Maailmamajanduse väljavaadetest”, näitab, kuidas on käitunud valitsuste reaalkulutused selles kriisis, võrreldes eelnenud langustega; 0-aasta tähistab joonisel aastat enne globaalse majanduslanguse algust (praeguse kriisi puhul aasta 2008), ja kulutamist võrreldakse kulude tasemega sellel baasaastal. Laialt levinud usk, nagu me oleksime tunnustajaks ülekäte läinud valitsuskuludele, on, nagu näha, väär – vastupidi, pärast lühikest tõusu 2009. aastal hakkasid valitsuskulutused langema niihästi Euroopas kui ka Ühendriikides ja jäävad

nüüd kõvasti alla normaaltrendi. Pööre kasinuse poole on olnud väga reaalne ja üsnagi suur.

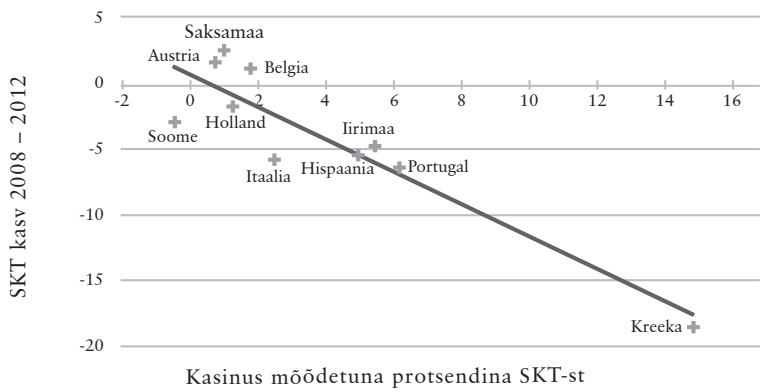
Kõike arvesse võttes oli see väga kummaline poliitikapööre. Standardne õpikumajandusteadus ütleb, et valitsuskulutuste tugev vähendamine kahan-dab üldist nõudlust, mis viib omakorda toodangu ja tööhõive vähenemisele. See võib olla soovitatav, kui majandus hakkab üle kuumenema ja inflatsioon kasvama; teine võimalus on valitsuskulutuste ka-hanemise negatiivseid mõjusid tasakaalustada. Keskpangad (Föderaalreserv, Euroopa Keskpank ja nende vasted mujal) võivad kärpida intressimäärasid, õhutades rohkem eraviisilist kulutamist. Kuid ükski neist tingimustest ei kehtinud 2010. aasta algul ega tõtt-õelda kehti ka nüüd. Tähtsamad arenenud majandused olid ja on sügavas surutises ning inflatsioonisurve pole veel märkigi. Samas on lühiajalised intressimäärad, mis on enam-vähem keskpankade kontrolli all, nullilähedased, mis jätab rahanduspoliitikale vähe ruumi valitsuskulutuste vähendamise tasakaalustamiseks. Seega näib majandusteaduse algkursus ütlevat, et kogu kogetud kasinus on olnud väga enneaegne ja peaks ootama, kuni majandus saab tugevamaks.

Niisiis kerkib küsimus, miks olid majandusliidrid nii varmad õpikut nurka viskama.

Osalt on vastus selles, et paljud neist ei olegi sellesse õpikuvärki kunagi uskunud. Saksa poliitiline ja intellektuaalne *establishment* ei ole keinsiaanlikule majandusteadusele kunagi erilist rakendust leidnud; samuti mitte Ameerika Ühend-

Joonis 1. Arenenud maad: valitsuste reaalkulutused (Allikas: IMF, World Economic Outlook, aprill 2013)

Joonis 2. Kasinus ja kasv (Allikas: IMF Fiscal Monitor, oktoober 2012)

riikide Vabariiklik Partei. Terava majanduskriisi kuumuses – 2008. aasta sügisel ja 2009. aasta talvel – sai neid teisitimõtlevaid häáli veel mõnel määral maha karjuda; asjade rahunedes aga hakkasid nad võimsalt tagasi pressima.

Suurem vastus on see, milleni jõuame hiljem: poliitilised ja psühholoogilised aluspõhjused, miks paljud mõjukad figuurid vihkavad mõtet vaegfinantseerimisest ja hõlpsast rahast. Jällegi, kriisi leevenemine jättis rohkem ruumi niisuguste teetunnetele andumiseks.

Lisaks neile põhiteguritele oli 2010. aasta alguse olukorral veel kaks sattumuslikumat aspekti: uus kriis Kreekas ning pealtnäha rangete ja kõrgekvaliteediliste uurimistööde ilmumine, mis andsid tuge kasinuslaste positsioonile.

Kreeka kriis saabus šokina peaaegu kõigile, kaasa arvatud 2009. aasta oktoobris ametisse astunud uus Kreeka valitsus. Uus juhtkond küll teadis, et nad peavad toime tulema eelarvedefitsiidiga – aga alles tööle asudes avastasid nad, et eelmine valitsus oli oma arvepidamist võltsinud ning nii defitsiit kui ka kuhjunud võlg olid märksa suuremad, kui keegi oli ette kujutanud. Kui uudis investoritele kohale jõudis, leidis Kreeka ja seejärel suur osa Euroopast end uut liiki kriisist – see ei olnud enam nurjunud pankade kriis, vaid puudutas nurjunud valitsusi, mis ei saanud enam maailmaturgudelt laenata.

See on halb märk, mis ei kuuluta head kellelegi, ja Kreeka kriis oli antikeinsiaanidele jumala kingitus. Nad olid hoiatanud vaegfinantseerimise ohtude eest; Kreeka varing paistis näitavat, kui ohtlik

eelarveline priiskamine tegelikult on. Igaüks, kes argumenteerib fiskaalkasinate vastu või, mis veel hullem, uue stimuleerimisvooru poolt, võib tänini oodata, et teda hakatakse süüdistama plaanis muuta Ameerika (või Suurbritannia või mis tahes riik) uueks Kreekaks.

Kui Kreeka pakkus ilmselge tösielulise hoiatusloo, siis Reinhart-Rogoff näis pakkuvat matemaatikat. Nende artikkel paistis näitavat mitte üksnes seda, et võlg pidurdab kasvu, vaid et on olemas ka “lävi”, teatav murdepunkt, kui võlg ületab 90% SKT-st. Nende arvutused andsid mõista, et kui üle selle punkti astuda, jääb majanduskasv toppama. Kreekal muidugi oli võlg juba sellest maagilisest arvust suurem. Aga olulisem oli see, et tähtsamad arenenud riigid, sealhulgas USA, olid kogumas suuri eelarvedefitsiite ning sellele lävele lähenemas. Pange Kreeka kokku Reinharti-Rogoffiga – ning tulemus paistis vaieldamatu argumendina järsu ja kohese kasinuse kasuks.

Aga kas niisugune pööre kasinuse poole majanduses, mis kannatab alles erasektori “lahtivõimendumise” surve all, ei avalda äkki vahetut negatiivset mõju? Ärge muretsege, ütles üks teine märkimisväärselt mõjukas akadeemiline artikkel, Alberto Alesina ja Silvia Ardagna “Large Changes in Fiscal Policy: Taxes versus Spending”.

Mark Blythi raamatu “Austerity: The History of a Dangerous Idea” üks eriti kiiduväärne külg on “ekspanstiivse kasinuse” idee – st väite, nagu viiks kulutuste kärpimine kõrgema toodangutasemeni – tõusu ja languse kirjeldamine. Ta näitab, kuidas see seostub eelkõige ühe Itaalia

majandusteadlaste grupiga (keda ta kutsub “Bocconi poisteks”), kes esitasid seda argumenti reas artiklites, mis aja jooksul muutusid järjest käredamaks ja vähem nüansseerituks, kulmineerudes Alesina ja Ardagna 2009. aasta analüüsiga.

Põhimõtteliselt läksid Alesina ja Ardagna otserünnakule keinsiaanliku väite vastu, et nõrga majanduse korral tekitab kulutuste kärpimine nõrkust juurde. Nii nagu Reinhart-Rogoff, töid nad esile hulga ajaloolisi andmeid oma argumendi tõenduseks. Alesina ja Ardagna järgi on arenenud maades suurtele kulukärbe-tele järgnenud majanduse kasv ja mitte kokkutõmbumine. Selle põhjuseks, nagu nad mõista andsid, on asjaolu, et otsustav eelarvekasinus tekitab erasektoris kindlustunde ja suurenenud kindlustunne teeb küllaga tasa valitsuse väljaminekute vähenemisest põhjustatud pidurduse.

Mark Blyth dokumenteerib, kuidas see idee kulutulena levima hakkas. Alesina ja Ardagna esinesid 2010. aasta aprillis Euroopa Ministrite Nõukogu majandus- ja rahandusajade nõukogus spetsiaalse presentatsiooniga; analüüs leidis kiiresti tee Euroopa Komisjoni ja Euroopa Keskpanga ametlikesse avaldustesse. Näiteks tollane EKP president Jean-Claude Trichet lükkas 2010. aasta juunis kõrvale mured, et kasinus võiks majanduskasvu kahjustada: “Mis majandusse puutub, siis idee, nagu võiksid kasinusmeetmed käivitada stagnatsiooni, on ebakorrektn. ... Praegustes oludes on kõik see, mis võiks tõsta majapidamiste, firmade ja investori-rite kindlust avaliku sektori finantside jätkusuutlikkusse, tegelikult hea kasvu ja töökohtade loomise tugevdamiseks.

Ma usun kindlalt, et praeguses olukorras kindlustunnet süvendavad poliitika- tugevdavad, mitte ei tõkesta majanduse taastumist, sest praegu on võtmeteguriks kindlustunne.”

See on otse Alesinalt-Ardagnalt võetud.

Seega oli 2010. aasta suveks võtnud kuju täielik kasinuse õigeusk, mis sai Euroopa majanduspoliitilistes ringkondades domineerivaks ja mõjukaks ka siinpool Atlandi ookeani. Kuidas on siis nende peaaegu kolme vahepealse aasta jooksul asjad läinud?

3.

Selgeid tõendeid mingi majanduspoliitika mõjude kohta on tavaliselt raske leida. Valitsused muudavad poliitikaid üldiselt vastumeelselt, ja nende poolikute abinõude tagajärgi on raske eristada kõikidest muudest asjadest, mis maailmas aset leivad. Näiteks Obama stiimulitekava oli niihästi ajutine kui ka – USA majanduse suurusega võrreldes – kaunis väikene, ulatumata kunagi enamani kui 2% SKT-st, ja see hakkas avaldama toimet majandusele, mida oli just räsitud suurim finantskriis kolme põlvkonna jooksul. Kui paljut 2009–2011 toimunud heast või halvast saab seletada selle stiimuliga? Keegi ei tea päris täpselt.

Pööre kasinuse poole 2010. aastal oli aga nii drastiline, eriti Euroopa võlgla-riikides, et tavalise ettevaatuse andmete tõlgendamisel võib kõrvale jätta. Kreeka viis sisse kulukärped ja maksutõusu, mis ulatus 15 protsendini SKT-st, Iirimaa ja Portugal löid kaasa umbes 6 protsendiga, ja erinevalt leigetest stimuleerimiskat-

setest olid need kärped ka kestvad ja aasta-aastalt intensiivistuvad. Kuidas on siis kasinus tegelikkuses toiminud?

Vastus on, et tulemused on olnud katastroofilised – täpselt nagu makroökoonoomika õpik ka ennustanuks. Näiteks joonis 2 näitab, mis on juhtunud valikuga Euroopa rahvastest (igauht tähistab ristike). Horisontaaltelg märgib kasinusmeetmeid – kulukärpeid ja maksutõuse – protsendina SKT-st IMF-i hinnangu järgi. Vertikaaltelg näitab reaalkasutus muutuse protsenti. Nagu näha, on ränka kasinusse sunnitud maad kogenud väga tõsist majanduslangust ja see on olnud enam-vähem proportsionaalne kasinuse määraga.

On tehtud mõningaid katseid neid tulemusi olematuks seletada, iseäranis Euroopa Komisjoni poolt. Aga IMF, mis süvenes andmetesse tõsiselt, järeldas, et kasinusel on olnud ulatuslikud negatiivsed tagajärjed; IMF on õigupoolest esinenud peaaegu patukahetsusega nende negatiivsete mõjude alahindamise eest.²

Aga kas kasinusele on alternatiivi? Ja kuidas jääb ülemäärase võlakoorma riskiga?

2010. aasta algul, kui Kreeka katastroof oli kõigil värskest silme ees, paistsid võlaliialduse riskid ilmselged; 2011. aastal, kui oma võla pealt suurt intressi maksuma pidavate rahvaste perre lisanudsid Iirimaa, Hispaania, Portugal ja Itaalia, paistsid need veelgi suuremana. Aga imelik asi juhtus teistes kõrge võla-

tasemega maades, nagu Jaapan, USA ja Suurbritannia: hoolimata suurtest defitsiitidest ja kiiresti kasvavast võlast jäid nende laenukulud väga madalaks. Otsustavaks erinevuseks, nagu osutas Belgia majandusteadlane Paul De Grauwe, paistab olevat see, kas riikidel on omaenda valuuta ja kas nad saavad selles valuutas ka laenu võtta. Niisugustel maadel ei saa raha otsa lõppeda, sest nad võivad seda vajaduse korral juurde trükkida, ning sularahakitsikuse riski puududes saavad arenenud rahvad kanda üpris kõrget võlataset ilma kriisi langemata.

Kolme kasinusaasta järel paistavad kasinulaste lootused ja hirmud seega olevat olnud alusetud. Kasinus ei ole viinud kindlustunde tõusule; defitsiidid ei ole viinud kriisi. Aga kas kasinuliikumine ei põhinenud siis tõsisel majandusteoduslikul uurimistööl? Tegelikult tuli välja, et mitte – kasinulaste osundatud uurimused olid sügavalt vigased.

Esimesena langes kujutlus kasinuse ekspansiivsest mõjust. Juba enne Euroopa kasinuseksperimenti tulemuste selgumist vajus lähema uurimise all kokku Alesina-Ardagna artikkel. Roosevelt Institute'i teadurid osutasid, et ükski väidetavatest näidetest selle kohta, kuidas kasinupoliitika on viinud majanduse ekspansioonile, ei leidnud tegelikult aset majanduslanguse põhjas; IMF-i uurijad leidsid, et Alesina-Ardagna fiskaalpoliitika mõõdikutel on tegelikult toimunud majanduspoliitiliste muudatustega vähe seost. "2011. aasta keskpaigaks," kirjutab Blyth, "hakkas ekspansiivse kasinuse empiiriline ja teoreetiline tugi alt ära libisema." Aeglaselt ja suurema tsere-

² Vt O. Blanchard, D. Leigh, Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers. IMF Working Paper, jaanuar 2013.

moonitsemiseta hiilis kogu idee kasinuse ekspansioonist, kasvule aitavast mõjust avalikkuse areenilt minema.

Reinharti-Rogoffi artikkel pidas vastu kauem, kuigi tõsiseid küsimusi selle kohta hakati esitama juba varakult. 2010. aasta juulis olid Josh Biven ja John Irons Economic Policy Institute'ist tuvastanud selge vea – vahetult Teise maailmasõja järgsete USA andmete väärtõlgenduse – ja ühe tõsise kontseptuaalse probleemi. Reinhart ja Rogoff, märkisid nad, ei toonud mingeid tõendeid, et korrelatsioon kulgeb kõrgest võlamäärast madalale kasvule ja mitte vastupidi, ja muud andmed andsid mõista, et vastupidine suund on märksa tõenäosem. Kuid sel kriitikal oli vähe mõju; võib öelda, et kasinuslaste jaoks oli Reinharti-Rogoffi lugu liiga hea, et seda kontrollida.

2013. aastal ilmnunud vead Reinharti-Rogoffi artiklis tabasid seega šokina. Hoolimata artikli mõjukusest ei olnud Reinhart ja Rogoff oma andmeid laialt kättesaadavaks teinud – ja pealtnäha võrreldavaid andmeid läbitöötanud uurijad ei suutnud nende tulemusi reprodutseerida. Viimaks andsid nad oma arvutustabelid Amhersti Massachusettsi ülikooli doktorandi Thomas Herndoni käsutusse – ja see leidis, et need on tõepoolest kummalised. Neis oli üks kodeerimisviga, kuigi see mõjutas järeldusi üksnes vähe. Tähtsam oli see, et nende andmed ei võtnud arvesse mitme liitlasmaa – Kanada, Uus-Meremaa ja Austraalia – kogemust, kes olid Teisest maailmasõjast väljunud kõrge võlatasemega, kuid sellegipoolest saavutanud tugeva kasvu. Ja nad olid kasutanud and-

mete kaalumiseks kummalist skeemi, milles iga kõrge võlataseme “episood” läks arvesse ühesugusena, ükskõik kas see oli ette tulnud ühel viletsa kasvuga aastal või seitsmeteistkümmel hea kasvuga aastal.

Ka ilma nende vigade ja iseärasusteta valitseb võla ja kasvu vahel ikkagi negatiivne korrelatsioon – aga see võis tulla ja tõenäoliselt tuligi peamiselt sellest, et madal kasv toob kaasa kõrgema võla ja mitte vastupidi. Ja 90 protsendi “lävi” hajus, õonestades hirmujuttusid, mille abil kasinust kaela määriti.

Pole üllatav, et Reinhart ja Rogoff on üritanud oma tööd kaitsta; aga nende vastused on olnud parimal juhul nõrgad ja halvimal juhul möödahiilivad. Tähelepanuväärne on see, et nad kirjutavad endiselt viisil, mis annab mõista, ilma seda otse välja ütlemata, nagu oleks võlatase 90 protsenti SKT-st mingisugune lävi, mille ületamise järel asjad halvaks kisuivad. Tegelikult, isegi kui ignoreerida põhjuslikkuse teemat – kas madal kasv põhjustab kõrge võla või vastupidi –, on võla tõusul 85 protsendilt 95-le ilmnev mõju kaunis väike, mis ei õigusta seda võlapaanikat, millel on olnud majanduspoliitikale nii võimas mõju.

Praegusel hetkel on kasinusökonoomika väga kehvast seisust. Selle ennustused on osutunud täiesti valeks; selle alustpanevad akadeemilised dokumendid on kaotanud oma kanoonilise staatuse, nad on langenud naeruvääristamise alla. Kuid nagu ma märkisin, miski selles (v.a Exceli viga) ei oleks pidanud tulema ülatusena: makroökonoomika baaskursus oleks pidanud igapäev ette valmistama sel-

leks, mis tegelikult juhtuski, ja nüüdseks halva kuulsuse omandanud artiklid olid ilmselgesti algusest peale vigased.

See tõstatab enesestmõistetavalt küsimuse, kuidas kasinusökonomika oli üldse saavutanud säärase võimsa haarde leiidi arvamuse üle?

4.

Kõik armastavad moraliteesid. “Patu palk on surm” on sõnum, mis pakub märksa rohkem rahuldust kui “Shit happens”. Me kõik tahaksime, et sündmustel oleks mõte.

Makroökonomikasse ülekantuna tekitab moraalset mõtte leidmise tung kõigis meis kalduvuse uskuda lugusid, mis süüdistavad languse piinades eelnenud buumi liialdusi – ja võib-olla aitavad võtta neid piinu paratamatusena, osana vältimatust puhastumisprotsessist. Kui Andrew Mellon ütles Herbert Hooverile, et surutisel tuleb lasta kulgeda loomuliku lõpuni, et see süsteemi “mädanikust puhtaks roogiks”, siis andis ta nõu, mis, olgugi majandusteaduslikult halb, kajas psühholoogiliselt vastu paljudes inimestes (ja teeb seda tänini).

Seevastu keinsiaanlik majandusteadus põhineb väitel, et makroökonomika ei ole moralitee – et surutised on olemuselt tehnilised tõrked. Suure surutise süvenedes tegi Keynes oma kuulsal avaldusel: “meil on starteriprobleem” – st majanduslikud hädad sarnanesid auto omadega, millel on väike, kuid kriitiline rike elektrisüsteemis, ja majanduseksperdi ülesanne on mõelda välja, kuidas seda tehnilist riket parandada. Keynesi meistriteos “The General Theory of

Employment, Interest and Money” on tähelepanuväärne – ja revolutsiooniline – selle poolest, et ei ütle peaaegu midagi majandusbuumide aegu toimuva kohta. Keynesi-eelsed majandustsüklite teoreetikud armastasid peatuda jubedatel lugudel liialdustest, mis headel aegadel aset leiavad, kuid ütlesid suhteliselt vähe selle kohta, miks täpselt need toovad kaasa halbu aegu või mida teha, kui nad seda teevad. Keynes pööras prioriteetid ringi; tema fookus on peaaegu üleni sellel, kuidas majandused jäävad surutisse ja mida teha, et nad oleksid vähem surutud.

Ma väidan, et Keynesi lähenemisviis oli ülekaalukalt õige, kuid pole kahtlustki, et see on lähenemisviis, mis paljude inimeste meelest on emotsionaalselt sügavalt ebarahuldav. Ja seega me ei peaks üllatuma, kui paljud tõlgendused meie praegustest hädadest pöörduvad, olgu autorite teades või teadmata, tagasi Keynesi-eelse vaistliku takerdumise juurde buumi liialdustesse, selle asemel et süveneda languspõhja-aegsetesse nurjumistesse.

David Stockmani raamatut “The Great Deformation” tuleks näha just selles valguses. See on erakordselt pikk tiraad mitmesuguste liialduste vastu, mis kõik on Stockmani nägemuses kulmineerunud praeguses kriisis. Ajalugu on Stockmani silmis rida “pillerkaar”: “jätkusuutmatu laenamise pillerkaar”, “madalate intressimäärade pillerkaar”, “destruktiivse finantskorralduse pillerkaar” ning ikka ja jälle “rahatrükkimise pillerkaar”. Sest Stockmani maailmas on kogu majandusliku kurja juureks kullastandardist loobumise pärispatt. Kogu jõukus, mis meil

enda arust on kogunenud pärast 1971. aastat, mil Nixon loobus viimasest sidemest kullaga, ja võib-olla isegi pärast 1933. aastat, kui Roosevelt esmakordselt selle sideme katkestas, on olnud illusioon, mis oligi määratud pisaratega lõppema. Ja igasugune majanduspoliitika, mis tahab praegust languspõhja leevendada, ajab mõistagi asja ainult hullemaks.

Stockmani raamat on iseenesest tähtsusetu. Kui mõned vabariiklaste pihta suunatud nähvatused kõrvale jätta, siis koosneb see peamiselt tavalisest ülespuhutud kullannarrest. Aga tähelepanu, mida see raamat on äratanud, viis, kuidas see on puudutanud paljude inimeste, sealhulgas ka liberaalide hingekeeli, näitab, kui tugevaks on jäänud tung mõista ökonoomikat kui moraliteed isegi kolm põlvkonda pärast seda, kui Keynes üritas näidata, et see ei ole midagi taolist.

Ja mõjuvõimsad ametiisikud pole selle tungi vastu kaugeltki immuunsed. Neil Irwin analüüsib oma raamatus EKP tollase presidendi Jean-Claude Trichet' motiive karmide kasinuspoliitikate levitamisel: "Trichet tervitas vaadet, mis oli eriti levinud Saksamaal ja mille juured on teatavas moralismis. Kreeka oli kulutanud liiga palju ja võtnud liiga palju võlgu. Ta pidi kärpima kulutusi ja kahandama defitsiite. Kui Kreeka ilmutab piisavat vaprust ja poliitilist meelegindlust, siis premeerivad turud teda madalamate laenukuludega. Trichet'l oli kõvasti usku kindlustunde tähtsusse..." Kas nüisuguse eelhoiake korral maksab üldse imestada, et keinsiaanlik majandusteadus nurka visati, samal ajal kui Alesina-Ardagna ja Reinhart-Rogoff otsekohe kanoniseeriti?

Kas kasinustung on nüüsiis üleni psühholoogiline teema? Ei, siin on mängus ka paras annus omakasu. Nagu paljud vaatlejad on märkinud, võib eelarve- ja rahandusstiimulile seljapööramist soovi korral tõlgendada ka kui kreditoride eelistamist töötajatele. Inflatsioon ja madalad intressimäärad on kreditoridele halvad, isegi kui need aitavad kaasa töökohtade loomisele; valitsuskulutuste kärpimine massilise tööpuuduse tingimustes võib süvendada surutist, kuid suurendab võlakirjaomanike kindlust, et nad saavad oma raha täielikult tagasi. Ma ei arva, et ükski Trichet'-taoline figuur oleks teadlikult ja küüniliselt teeninud klassihuve üleüldise heaolu arvel; aga ega ta majandusliku moraalityunde suurepärase kooskõla kreditoride prioriteetidega nende teenimist talle raskemaks ka ei teinud.

Samuti väärib märkimist, et kuigi finantskriisijärgne majanduspoliitika paistab enamiku mõõdupuude järgi mäsandava nurjumisena, pole rikaste käsi kuigi halvasti käinud. Kasumid on jõuliselt taastunud, isegi kui pretsedenditult pikaajaline tööpuudus püsib; aktsiaindeksid mõlemal pool Atlandi ookeani on põrganud üles kriisielsetesse kõrgustesse, samal ajal kui mediaansissetulek kidub. Oleks liialdus öelda, et ülemisse ühte protsenti kuuluvad saavad jätkuvast surutisest kasu, aga kindlasti ei põhjusta see neile ka erilist vaeva, ja küllap on sel omad seosed poliitikategijate valmisolekuga püsida kasinuse kursil.

5.

Kuidas sai see niimoodi juhtuda? Nõnda küsiti tihti neli aastat tagasi; nõnda

küsitakse tihti ka praegu. Ainult et “see” on küsimuses muutunud.

Neli aastat tagasi tundus mõistatuslik, kuidas nii kohutav finantskriis võis juhtuda nii vähese ettehoiatusega. Muude karmide õppetundide hulgas oleme pidanud nägema, kui habras on moodne finantssüsteem, kui rumal on usaldada pankade reguleerimist pankade eneste kätte ja kui ohtlik on oletada, et peened finantskorraldused on igipõlistele riskiprobleemidele lõpu teinud või neid kas või ainult kahandanudki.

Ometigi ma väidaksin – kõlaga see pealegi ennastõigustavalt (ma hoiatasin küll kinnisvaramulli eest, kuid ei osanud aimatagi, kui kaugemale selle lõhkemisel tekkev kollaps võib levida) –, et suutmatu kriisi ette näha on olnud suhteliselt väikene patt. Majandused on keerulised, üha muutuvad üksused; on arusaadav, miks ainult vähesed majanduseksperdid mõistsid, mil määral on lühiajaliste laenude andmine ja rämpshüpotekide taoliste varade väärtpaberistamine tekitanud uuesti vanu riske, mida deposiidikindlustus ja pangaregulatsioonid olid mõeldud kontrollima.

Väidan, et järgmisena toimunu – see, kuidas poliitikategijad keerasid selja praktiliselt kõigele, mida majandusteadlased olid surutistega ümberkäimise kohta õppinud, ja see, kuidas eliidi arvamus haaras kinni kõigest, mida sai kasinuse

õigustamiseks ära kasutada – oli palju suurem patt. 2008. aasta finantskriis oli üllatus ja toimus väga kiiresti; nüüd aga oleme juba aastaid takerdunud aeglase kasvu ja masendavalt kõrge tööpuuduse režiimi. Ja kõik need aastad on poliitikategijad teooria ja ajaloo õppetunde ignoreerinud.

See on kole lugu, eriti nende tohutute kannatuste pärast, mida need majanduspoliitilised vead on põhjustanud. See teeb ka sügavat muret neile, kellele meeldiks uskuda, et teadmine võib maailma positiivselt muuta. Kui poliitikategijad ja üldine eliidi arvamus on majandusanalüüsi üldse kasutanud, siis ainult nii, nagu joodik öeldakse kasutatavat laternaposti: toetuse, mitte valgustuse leidmiseks. Artikleid ja teadlasi, kes ütlesid eliidile seda, mida see kuulda tahtis, kiideti, hoolimata ohtratest tõenditest, et nad on eksinud; kriitikuid ignoreeriti, ükskõik kui sageli neil ka õigus polnud.

Reinharti-Rogoffi fiasko on tekitanud kriitikute seas mõningat lootust, et loogika ja tõendid hakkavad viimaks ka kellelegi korda minema. Kuid praegu on veel liiga vara ütelda, kas kasinusökonomika haare majanduspoliitikale nende paljastuste valguses ka oluliselt lõdveneb. Praegu tundub viimaste aastate peamine sõnum olevat lihtsalt see, et arusaamisest tuleb vähe head.

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

PAUL KRUGMAN (1953) töötab Princetoni ülikoolis ja on olnud selle sajandi algusest The New York Timesi loetuim vasakpoolne (liberaalne) kolumnist ja blogija. Ta oli George W. Bushi valitsuse poliitika, eriti Iraagi-avantüüri ägedamaid kriitikud. Majandusgeograafiliste ja kaubandusteoreetiliste uurimuste eest pälvis ta 2008. aastal Nobeli majanduspreemia. Kriisi algusest peale on ta seisnud keinsiaanlike stimuleerimismeetmete eest ja kritiseerinud Vabariikliku Partei obstruktsionismi, aga ka ühisraha eurot, ning tõrjunud eelarvedefitsiidi- ja inflatsioonihirme. Eesti keeles on Paul Krugman tuntud esseedega “Kuidas küll majandusteadlased nii puusse panid” (Vikerkaar, 2009, nr 12), “Kas Euroopa on päästetav?” (2011, nr 1/2) ning koos Richard Layardiga kirjutatud “Majandusliku mõistlikkuse manifestiga” (2012, nr 7/8). Meediatähelepanu pälvis Krugman mullu suvel, kui oli 6. juunil 2012 oma blogis naeruvääristanud artikleid, mis kuulutasid Eesti kriisijärgse üle seitsmeprotsendilise majanduskasvu “kasinuse triumfiks” (<http://krugman.blogs.nytimes.com/2012/06/06/estonian-rhapsdoy/>), ja kui sellele postitusele reageeris Twitteris T. H. Ilves. Paraku kipuvad Krugmani pihta suunatud nooled tabama bumerangina kommenteerijaid endid. (Nt T. H. Ilves: “Krugmanil puudub Kinderstube”, vt http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/06/20/the_tallinnintellect_estonia_president; või Mihhail Lotman: “tegu on kas mitte eriti targa või mitte eriti ausa inimesega”, <http://www.lotman.ee/1/post/2012/06/sutsuv-president.html>). Tõsi, Eesti majanduse võimalused pole Krugmanit süvitsi huvitanud, tema kriitika märklauaks oligi vaid Eesti toomine muule maailmale eeskujuks hoolimata sellest, et meie SKT jääb ikka veel maha kriisieelsest tasemest ja tööpuudus on kõrge. Tuleb tunnistada, et Krugmani konkreetsed majanduspoliitilised soovitusel, olgu nad kui õiged tahes, ei oma Eesti jaoks peaaegu mingit otsesemat tähendust, sest Eestil kui oma rahata ja erandlikult kõrge inflatsiooniga väikesel avatud majandusel ei ole võimalik kasutada turgutushoobasid, nagu devalveerimine, rahatrükk ja stimuleerimine. Eesti loobus oma rahanduspoliitikast (küllap teadmiste puuduse, spekulatiivsete rünnakute ja korrupsiooni kartuse ning moeideoloogiate koosmõjul) kohe algusest peale, juba enne eurot. Ka on meie võimalused majanduslanguses eelarvedefitsiiti finantseerida olnud väga piiratud (mida Foreign Policy intervjuus tunnistas ka Ilves). Eestil ei ole seega palju häid valikuvõimalusi olnudki. See aga ei tähenda, et halva mängu juurde peaks tingimata head nägu tegema ja kiitma kaasa nende Euroopa riikide halbadele otsustele, kellel valikuvõimalus on.

M.V.

JOHN MAYNARD KEYNES

MEIE LASTELASTE MAJANDUSLIKUD VÕIMALUSED

1.

Me kannatame just praegu majanduspessimismi ränga rünnaku all. Sageli võib kuulda, et 19. sajandit iseloomustanud tohutu majandusprogressi ajajärk on möödas; et elatustaseme kiire tõus hakkab nüüd aeglustuma – vähemalt Suurbritannias; et lähima kümne aasta jooksul on tõenäolisem jõukuse langus kui tõus.

Minu arvates on see äärmiselt ekslik tõlgendus meiega toimuvast. Me ei kannata mitte vanadusreuma, vaid liigkiiretest muutustest tingitud kasvuvalude all, majandusperioodide vaheldumisega kaasneva valulise kohanemise käes. Tehnilise efektiivsuse kasv on olnud kiirem meie võimest tulla toime tööjõu absorbeerimise probleemiga; elatustaseme paranemine on olnud natuke liiga kiire; maailma pangandus- ja rahandussüsteem ei ole lasknud intressimääradel langeda nii kiiresti, kui tasakaal nõuaks. Ja sellegipoolest puudutab tulenev kahju ja segadus mitte enam kui 7,5% rahvamajanduse sissetulekust; me laseme ühest naelast raisku poolteist šillingit, nii et pihku jääb ainult 18 šillingit ja 6 penni, kuigi võiksime mõistlikumalt kättes kasutada tervet naela; aga ikkagi

on ka see 18 šillingit ja 6 penni väärt sama palju kui terve nael viie-kuue aasta eest. Me unustame, et 1929. aastal oli Suurbritannia tööstustoodang suurem kui kunagi varem ja et väliskaubanduse netoülejääk, mida saab kasutada uuteks välisinvesteeringuteks pärast kogu impordi eest tasumist, oli eelmisel aastal suurem kui üheski teises riigis, näiteks 50% suurem Ameerika Ühendriikide vastavast ülejäägist. Või oletagem – võrdluse mõttes –, et me langetame oma palgad poole peale, keeldume tasumast nelja viiendikku oma riigivõlast ja talletame oma rikkuse ülejäägi viljatusse kulda, selle asemel et see kuueprotsendilise või kõrgema intressiga välja laenata – kõik selleks, et sarnaneda praegu palju kades-tatud Prantsusmaaga. Aga kas see oleks siis mõni edasimineku?

Valitsev maailmasurutis, ebanormaalne töötus puuduse all kannatavas maailmas ja hukatuslikud vead, mida me oleme teinud, ei lase meil märgata pealispinna all toimuvat, leida üles asjade suundumuse õiget tõlgendust. Sest ma ennustan, et maailmas praegu nii palju kära tekitavad kaks vastandlikku pessimismi osutuvad vääraks veel meie eluajal – revolutsioonäärade pessimism, kelle meelest on asjad

John Maynard Keynes, *Economic Possibilities for Our Grandchildren*. Rmt-s: J. M. Keynes, *Essays in Persuasion*. London: Macmillan, 1931, lk 358–373.

108 KEYNES

nii halvasti, et meid suudab päästa ainult vägivaldne pööre, ja reaktsionääride pessimism, kes peavad meie majanduse ja ühiskonnaelu tasakaalu nii hapraks, et ei tohi riskida mingite eksperimentidega.

Käesoleva essee eesmärk pole siiski vaadelda olevikku ega lähitulevikku, vaid heita endalt lähivaadete koorem ja lennelda tulevikku. Mida oleks mõistlik oodata meie majanduselu tasemelt saja aasta pärast? Millised on meie lastelaste majanduslikud võimalused?

Kõige varasemast ajast, mille kohta meil ülestähendusi leidub – nii umbes 2000. aastast enne Kristust –, kuni 18. sajandi alguseni ei toimunud maakera tsiviliseeritud keskustes elava keskmise inimese elatusasemes mingeid väga suuri muutusi. Kindlasti oli tõuse ja langusi. Katkunuhtlusi, näljahädasid ja sõdu. Kuldsid vaheperioode. Aga ei mingit edasiviivat järsku muutust. Mõned perioodid võisid olla 50% paremad kui teised – kõige enam 100% paremad – nende nelja tuhande aasta jooksul, mis lõppesid (ütlemele) 1700. aastaga.

Aeglane progressitempo või progressi puudumine tulenes kahest põhjustest – tähtsate tehniliste edusammude silmatorkavast puudumisest ja kapitali võimetusest akumul eeruda.

Tähtsate tehniliste leiutiste puudumine eelajaloolisest ajast võrdlemisi moodsa ajani on tõeliselt märkimisväärne. Pea-aegu kõike vähegi olulist, mis maailmal moodsa aja alguses olemas oli, tundis inimene juba ajaloo koidikul. Keel, tuli, samad koduloomad mis tänapäeval, nisu, oder, viina- ja oliivi puud, ader, ratas, ae-

rud, puri, nahk, linane ja villane kangas, tellised ja keraamika, kuld ja hõbe, vask, tina ja plii – raud lisandus nimekirja enne aastat 1000 eKr –, pangandus, riigivalitsemiskunst, matemaatika, astronoomia ja religioon. Pole ülestähendusi selle kohta, millal me need asjad esmakordselt omandasime.

Mingil ajajärgul enne ajaloo koidikut, võib-olla isegi mõnel soodsamal perioodil enne viimast jääaega, pidi olema aset leidnud tänapäevaga võrreldav progressi ja leiutiste periood. Ent suuremas osas ülestähendatud ajaloost midagi sellist pole olnud.

Moodne aeg algas mu arvates kapitali akumul eerumise ga, mis sai hoo sisse 16. sajandil. Usun – põhjustel, millega ma käesolevat arutlust ei koorma –, et selle töid algselt kaasa hindade tõus ja sellest tulenevad kasumid, mille põhjustasid hispaanlaste poolt Uuest Maailmast Vannasse toodud kulla- ja hõbeda-aarded. Liitintressi abil akumul eerimise vägi, mis oli mitmeteks põlvkondadeks suikunud, ärkas tollal ellu ja kogus uut jõudu. Ja kahesaja aasta liitintress on nii vägev, et paneb kujutlusvõime proovile!

Selle illustreerimiseks tooksin ühe summa, mille olen välja arvutanud. Suurbritannia välisinvesteeringute väärtust hinnatakse praegu umbes 4 miljardile naelale. See toob meile aastas umbes 6,5% tulu. Poole sellest me toome koju, et seda siin nautida, teise poole, nimelt 3,25%, jätame välismaale liitintressiga akumul eeruma. Midagi sellist on nüüdseks toimunud oma 250 aastat.

Sest ma viin Briti välisinvesteeringute alguse tagasi varanduseni, mille Francis

Drake 1580. aastal Hispaanialt varastas. Sel aastal pöördus tema Golden Hind Inglismaale tagasi võrratu röövsaagiga. Ekspeditsiooni rahastanud sündikaadis oli arvestatav osanik kuninganna Elizabeth. Oma osast maksis ta ära kogu Inglismaa välisvõla, viis riigieelarve tasakaalu ja talle jäi kätte veel umbes 40 tuhat naela. Selle investeeris ta Levandi Kompaniisse, mis tõusis õitsvale järjele. Levandi Kompanii kasumitest asutati Ida-India Kompanii ja selle suurettevõtte kasumid panid aluse Inglismaa edasistele välisinvesteeringutele. Nüüd aga tuleb välja, et 40 tuhat naela, mis akumulēerub 3,25% liitintressiga, vastabki ligilähedaselt Inglismaa välisinvesteeringute tegelikule mahule eri aegadel ja ulatuks praegu 4 miljardi naelani, mis, nagu ma juba mainisin, ongi meie tänaste välisinvesteeringute tegelik suurus. Nii on igast naelast, mille Drake 1580. aastal koju tõi, saanud tänaseks sada tuhat naela. Niisugune on siis liitintressi vägi!

16. sajandil algas ja pärast 18. sajandit jõudis kumulatiivse kasvuni teaduse ja tehniliste leiutiste ajastu, mis on 19. sajandi algusest saadik täie hooga jätkunud – kivisüsi, aur, elekter, bensiin, teras, kautšuk, puuvill, keemiatööstus, automatiseerimine ja masstootmise meetodid, raadio, trükikunst, Newton, Darwin ja Einstein ning tuhanded muud asjad ja inimesed, liiga kuulsad ja tuntud, et neid siin üles lugeda.

Mis on tulemus? Vaatamata maailma tohutult kasvanud rahvastikule, keda on tarvis varustada majade ja masinatega, on Euroopa ja Ameerika Ühendriikide keskmine elatustase tõusnud minu hinnangul

umbes neli korda. Kapitali kasv ületab rohkem kui sajakordselt kasvu mis tahes varasemal ajastul. Ja nüüdsest peale ei tarvitse enam oodata nii suurt rahvastiku juurdekasvu.

Kui kapital kasvab umbes 2% aastas, suureneks maailma kapitalivarustus kahekümne aastaga poole võrra ning saja aastaga seitse ja pool korda. Mõtelge selle peale materiaalses asjades – majades, transpordis ja muus säärases.

Samal ajal on tehnilised edusammud tööstuses ja transpordis kulgenud viimase kümne aasta jooksul kiiremas tempos kui kunagi varem ajaloos. Ameerika Ühendriikides oli tööstustoodangu maht inimese kohta 1925. aastal 40% suurem kui 1919. aastal. Euroopas hoiavad meid tagasi ajutised takistused, aga sellegipoolest võib julgesti öelda, et tehniline efektiivsus suureneb aastas ühtekokku üle 1%. On märke, et revolutsioonilised tehnilised muutused, mis seni on mõjutanud peamiselt tööstust, hakkavad varsti tungima põllumajandusse. Me võime olla toiduainete tootmises sama suure efektiivsusekasvu künnisel, mis on juba tabanud mäetööstust, töötlevat tööstust ja transporti. Juba mõne aasta pärast – pean silmas: veel meie eluajal – kulutavad inimesed kõikideks põllumajanduslikeks, mäetööstuslikeks ja töötlevateks toiminguteks kõigest veerandi nendest jõupingutustest, millega me oleme harjunud praegu.

Käesoleval hetkel teeb nende muutuste kiirus meile kahju ja toob kaasa keerukaid probleeme, mida lahendada. Maad, mis ei ole progressi esirinnas, kannatavad suhteliselt vähem. Meid on tabanud uus haigus, mille nime pole mõned lugejad

kuulnudki, kuid millest nad hakkavad tulevastel aastatel palju kuulma – nimelt *tehnoloogiline tööpuudus*. See on tööpuudus, mida põhjustab tööjõu kokkuhoiu vahendite avastamine kiiremini kui tööjõule uute rakenduste leidmine.

Aga see on ajutine kohanemiskasvus. Pikas perspektiivis tähendab see lihtsalt seda, et *inimkond on lahendamas oma majandusprobleemi*. Ma ennustaksin, et saja aasta pärast on elatustase eesrindlikes riikides neli kuni kaheksa korda kõrgem kui täna. Selles pole isegi meie nüüdsete teadmiste valguses midagi üllatavat. Ja poleks rumal mõlgutada veelgi suurema progressi võimalikkuse üle.

2.

Oletagem, puhtalt kaalumaks säärast võimalust, et saja aasta pärast oleme kõik majanduslikus mõttes keskmiselt kaheksa korda paremal järjel kui täna. Kahtlemata poleks selles midagi üllatavat.

Tõsi, inimeste vajadused võivad näida täitmatud. Aga need jagunevad kahte liiki – vajadused, mis on absoluutsed selles mõttes, et me tunneme neid sõltumata oma kaasnimeste olukorrast; ja vajadused, mis on suhtelised selles mõttes, et me tunneme neid üksnes siis, kui nende rahuldamine tõstab meid teistest kõrgemale, annab meile kaaslastest üleoleku tunde. Teist liiki vajadused, mis rahuldavad üleolekusoovi, võivadki osutada rahuldamatuks, sest mida kõrgem on üldine tase, seda kõrgemad nad ka on. Aga absoluutsete vajadustega pole päris nii – varsti võib kätte jõuda punkt, võib-olla palju kiiremini, kui me arugi saame, kus need vajadused saavad rahuldatud

selles mõttes, et me hakkame eelistama oma ülejäänud energia pühendamist mittemajanduslikele eesmärkidele.

Mingem nüüd minu järelduse juurde, mis hakkab teile arvatavasti paistma seda hämmastavam, mida rohkem te selle üle mõtlete.

Teen järelduse, et suurte sõdade ja rahvastiku olulise kasvu puududes võib *majandusprobleem* saada lahendatud või selle lahenumine jõuda käeulatusse saja aasta jooksul. See tähendab, et majandusprobleem ei ole – kui vaadata tulevikku – *inimsoo alaline probleem*.

Miks, võite küsida, on see nii hämmastav? See on hämmastav, kuna me näeme – kui vaadata tulevikku asemel minevikku –, et majandusprobleem, võitlus eluspüsimise eest, on seni alati olnud inimsoo esmane, kõige pakilisem probleem – ja mitte ainult inimliigi, vaid kogu bioloogilise maailma seas, kõige algelisemate eluvormide algusest peale.

Seega on loodus meid arendanud välja – koos kõigi meie tungide ja sügavaimate instinktidega – just nimelt selleks, et lahendada majandusprobleem. Kui majandusprobleem saab lahendatud, jääb inimkond ilma oma traditsioonilisest eesmärgist.

Kas see tuleks meile kasuks? Kui üldse uskuda elu tõelistesse väärtustesse, siis see väljavaade avab vähemalt kasusaaamise võimaluse. Aga samas mõtlen ma hirmuga, kuidas peavad sellega kohanduma tavainimese harjumused ja instinktid, mis on temasse lugematute inimpõlvede jooksul sisse kasvatatud ja mille hülgamist võidakse talt mõnekümne aasta pärast nõuda.

Moodsas kõnepruugis öeldes: kas ei tuleks oodata üleüldist “närvivapustust”? Meil on juba natukene kogemusi sellega, mida ma silmas pean – seda sorti nÄrvivapustus on juba üpris tavaline Inglismaal ja Ameerika Ühendriikides jõukate klasside abielunaiSte seas; paljud neist õnnetutest naistest on oma rikkuse tõttu jäänud ilma traditsiooniliste ülesannete ja tegevuste küllusest; ja majandusliku hädavajaduse kannusest vabanenuna ei tarvitse nad tunda piisavalt lõbu söögitegemisest ja koristamisest ja nõelumisest, kuid on samas üpris võimetud leidma ka mingit lõbusamat tegevust.

Nende jaoks, kes peavad oma igapäevase leiva palehigis välja teenima, on vaba aeg igatsetud maiuspala – kuni nad selle kätte saavad.

Rahvalik hauakiri, mille üks vana passijanaine olevat iseendale kirjutanud, kõlab nii:

*Ärge leinake, sõbrad, ärge nutke mind
eal,
sest nüüd tööd ma ei tee enam ilma
peal.*

See oligi tema jaoks paradiis. Nagu teisedki, kes unistavad vabast ajast, kujutles ta, kui mõnus oleks seda veeta lihtsalt pealtkuulajana – sest luuletuses olid veel sellised read:

*Kauneist lauludest heliseb taevasina,
aga laulavad teised ja mitte mina.*

Ometi on elu talutav üksnes nende pärast, kes meile laulavad, ja kui vähesed meist oskavad laulda!

112 KEYNES

Niisiis esimest korda pärast inimese loomist peab ta seisma silmitsi oma tõelise, oma alalise probleemiga – kuidas kasutada oma vabadust pakilistest majanduslikest muredest, kuidas sisustada vaba aega, mille teadus ja liitintress on talle välja võidelnud, kuidas elada targalt ja meeldivalt ja hästi?

Usinad sihikindlad rahategijad võivad kanda meid kõiki endaga majandusliku külluse rüppe. Aga üksnes need, kes suudavad elus hoida ja suurema täiuseni kultiveerida elamise kunsti ennast ega pea end elatusvahendite eest müüma, on võimelised seda küllust nautima, kui see saabub.

Aga ma arvan, et ei leidu sellist maad ega rahvast, kes võiks oodata vaba aja ja külluse ajastu saabumist ilma hirmu tundmata. Sest meid on liiga kaua õpetatud pingutama ja mitte nautima. See on hirmuäratav probleem tavalise inimese jaoks, kellel pole erilisi andeid, millega tegeleda, eriti kui tal pole enam juuri maapinnas või tavades või traditsioonilise ühiskonna armastatud kommetes. Otsustades mis tahes maailmanurga tänaste jõukate klasside käitumise ja saavutuste põhjal, on see väljavaade väga masendav! Sest nemad on meie nii-öelda eelsalk – kes käib luurel meie kõigi töötatud maal ja lööb sinna oma laagri üles. Sest mulle näib, et enamik neist – need, kellel on sõltumatu sissetulek, kuid puuduvad ühendused või kohustused või sidemed – on hävitavalt läbi kukkunud püüdluses lahendada enda ees seisvat probleemi.

Olen kindel, et pisut kogenumana hakkame kasutama vastleitud loomuliku küllust üpris teistmoodi kui tänased

rikkad ja kaardistame endale eluplaani üpris teistmoodi kui nemad.

Veel mitmete tulevaste aegade vältel jääb vana Aadam meis nii tugevaks, et igaiüks peab enda rahulolu nimel tegema mingisugust tööd. Me hakkame tegema rohkem asju ise kui tänapäeva rikkad tavaliselt, tundes oma väikestest kohustustest, ülesannetest ja rutiinidest ainult rõõmu. Aga lisaks sellele me püüame või peale määrida õhukese kihi leiba – jaotada seda tööd, mis veel alles on jäänud, võimalikult paljude vahel. Kolmetunnised vahetused ehk viieteistkümneminutised töönädal võib selle probleemi küllaltki kaugele edasi lükata. Sest kolm tundi päevas on üpris piisav, et rahuldada vana Aadamat enamikus meist!

Muutusi tuleb oodata ka teistes valdkondades. Kui rikkuse kogumine minetab oma suure sotsiaalse tähtsuse, toimuvad väga olulised muutused moraalkoodeksis. Meil on võimalik vabaneda paljudest pseudomoraalsetest põhimõtetest, mis on meid kakssada aastat painanud ja mille abil me oleme upitanud mõned kõige ebameeldivamad inimomadused suurimate vooruste positsioonile. Me saame endale lubada julgust hinnata rahahimu selle tõelises väärtuses. Armastus raha kui omandi vastu – erinevalt armastusest raha kui naudingute ja eluvajaduste rahuldamise vahendi vastu – tunnistatakse selleks, mis ta on – mõnevõrra vastikuks morbiidsuseks, üheks neist poolkriminaalsetest, poolpatoloogilistest kalduvustest, mis usaldatakse judina saatel vaimuhaiguse spetsialistide hoolde. Mitmesugused sotsiaalsed kombid ja majanduslikud tavad, mis puudutavad rikkuse ning majandusli-

ke tasude ja karistuste jaotust ning mida me praegu, nii vastikud ja ebaõiglased kui need ka ei oleks, iga hinna eest säilitame, sest need on tohutult kasulikud kapitali akumulatsiooni soodustamiseks, võib viimaks vabalt kõrvale heita.

Loomulikult jääb alati inimesi, kes pimesi, pingsa ja rahuldamatu eesmärgikindlusega rikkust taga ajavad – kui nad just ei leia endale mõnd sobivat asendust. Aga meil, ülejäänutel, pole enam mingit kohustust neile aplodeerida ja neid innustada. Sest me hakkame hoolikamalt, kui see tänapäeval ohutu oleks, uurima säärase “eesmärgikindluse” – mida Loodus on peaaegu kõigile meist mingil määral jaganud – tõelist iseloomu. Sest eesmärgikindlus tähendab seda, et me hoolime rohkem oma tegude tulemustest kauges tulevikus kui nende enda kvaliteedist või vahetutest mõjudest meie keskkonnale. “Eesmärgikindel” inimene püüab alati kindlustada oma tegudele võltsi ja petlikku surematust, lükates neist saadava kasu ajas üha kaugemale edasi. Ta ei armasta oma kassi, vaid kassi poegi, ega õigupoolest ka mitte kassi poegi, vaid kassipoegade poegi jne jne kuni kasluse otsani. Moos pole tema jaoks moos, kui see pole homne, vaid tänane keedis. Sel viisil oma moosi üha tulevikku lükates püüab ta kindlustada selle keetmise aktile surematust.

Lubage mul meenutada Lewis Carrolli “Sylvie ja Bruno” professorit:

““See on kõigest rätsep, *sir*, teie pisikese arvega,” ütles alandlik hääl ukse tagant.

“Olgu peale, *temaga* ajan ma asja kiiresti joonde,” ütles professor lastele,

“oodake pisut. Kui palju see sel aastal välja teeb, mu sõber?” Ajal, kui ta rääkis, oli rätsep sisse tulnud.

“Teate, see on nüüd nii palju aastaid kahekordistunud,” vastas rätsep pisut pahuralt, “ja ma mõtlen, et sooviksin nüüd raha kätte saada. Seda on kaks tuhat naela, uskuge!”

“Oh, see pole midagi!” viskas professor muretult, katsudes oma taskut, nagu oleks vähemalt *niipaljukes* tal alati kaasas. “Aga kas te ei sooviks oodata veel ühe aasta, et saada *neli* tuhat? Ainult mõtelge, kui rikkaks te saaksite! Lausa *kuningaks*, kui ainult soovite!”

“Ei tea, kas ma tahaksin nüüd just kuningaks saada,” sõnas mees mõtlikult. “Aga see oleks alles vägev rahahulk küll! Olgu, ma arvan, et ootan veel...”

“Muidugimõista!” ütles professor. “*Teil* on juba nutti, nagu näha. Kena päeva, hea sõber!”

“Kas te kunagi peategi talle selle neli tuhat naela ära maksma?” küsis Sylvie, kui üks lahkuva võlausaldaja järel sulgus.

“*Mitte kunagi*, mu laps!” vastas professor rõhuga. “Ta jätkab selle kahekordistamist kuni oma surmani. Sest, eks ole – *alati* tasub oodata veel üks aasta, et saada kaks korda rohkem raha!””

Võib-olla ei ole juhus, et see rahvatõug, kes on teinud kõige rohkem selle heaks, et surematusetöötus saaks meie religioonide tuumaks ja olemuseks, on teinud ka kõige rohkem liitintressi põhimõtte heaks ning armastab eriliselt seda inimkonna kõige eesmärgikindlamat institutsiooni.

114 KEYNES

Seetõttu ma näen, kuidas me pöördume vabalt tagasi religiooni ja traditsioonilise vooruslikkuse mõne kõige kindlama ja vaieldamatuma põhimõtte juurde – et ahnus on pahe, et liiakasuvõtmine on väärtetu ja rahaarmastus väärib põlgust ning kõige kindlamalt käivad vooruse ja terve mõistuse teed need, kes mõtleavad kõige vähem homse peale. Me hakkame jälle hindama eesmärki vahendist kõrgemalt ja eelistama head kasulikule. Me hakkame austama neid, kes oskavad meile õpetada, kuidas veeta tunnikest ja päeva vooruslikult ja hästi, neid armsaid inimesi, kes oskavad asjadest otsest rõõmu tunda, lillekesi väljal, kes ei tee tööd ega ketra.

Aga ettevaatust! Aeg kõige selle jaoks ei ole veel käes. Veel vähemalt sada aastat me peame teesklema enda ja kõikide teiste ees, et valge on must ja must on valge, sest must on kasulik, aga valge mitte. Ahnus ja liiakasuvõtmine ja kaalutlemine peavad veel mõnda aega meie jumalateks jääma. Sest üksnes nemad suudavad meid juhatada välja majandusliku hädavajaduse tunnelist päevavalguse kätte.

Seega ma ootan mitte väga kauges tulevikus suurimat muutust, mis ületab kõik inimeste materiaalses elukeskkonnas üldse kunagi aset leidnud muutused. Aga muidugi toimub see kõik järk-järgult, mitte nagu katastroof. Õigupoolest on see juba alanud. Asjad liiguvad lihtsalt sennapoole, et lisandub üha rohkem klasse ja inimrühmi, kelle jaoks majandusliku hädavajaduse probleemid praktiliselt kaovad. Otsustavat erinevust hakatakse tundma siis, kui selline seisukord on saanud nii üldiseks, et inimese kohus oma

ligimese ees olemuslikult muutub. Sest mõistlik on jääda majanduslikult eesmärgipäraselt meelestatuks teiste suhtes ka pärast seda, kui see on lakanud olemast mõistlik iseenda suhtes.

Kiiruse, millega me saavutame oma majandusliku õndsuse sihtmärgi, määravad neli tingimust – meie võime kontrollida rahvaarvu, meie otsusekindlus vältida sõdu ja sisetülisid, meie valmidus jätta teaduse hooleks nende asjade suunamine, mis kuuluvad tõepoolest teadusele, ja akumulatsiooni määr, mille paneb paika meie tootmise ja tarbimise vaheline marginaal; viimane tingimus saab endaga hõlpsasti ka ise hakkama,

kui esimesed kolm on täidetud.

Vahepeal aga ei teeks paha hakata oma saatuse jaoks vaikselt ettevalmistusi tegeema, innustades ja katsetades elamise kunste samavõrd nagu eesmärgipäraseid tegevusi.

Aga eelkõige ei tohiks majandusprobleemi üle tähtsustada ega ohverdada selle oletatavatele paratamatustele suurema ja püsivama tähtsusega asju. Sellega tegelegu spetsialistid – nagu hambaraviga. Kui majandusteadlastel õnnestuks saavutada see, et neist hakataks mõtlema kui tagasihoidlikest, kompetentsetest inimestest, kelle töö on samasugune nagu hambaarstidel, siis oleks see vast suurepärane!
(1930)

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

JOHN MAYNARD KEYNES (1883–1946) oli üks 20. sajandi suurvaime, kes majandusteaduse kõrval andis panuse ka tõenäosusteooriasse ja Teise maailmasõja järgsete ühiskondlike ja rahvusvaheliste institutsioonide kujundamisse. Ta kuulus Cambridge'i ülikooli “apostlite vennaskonda” ja vabameelset esteetilist elustiili harrastanud vaimuinimeste Bloomsbury rühma (Virginia Woolf, E. M. Forster, Lytton Strachey). Keynesi tähtsaimad teosed on “The Economic Consequences of the Peace” (1919), mis kritiseeris Versailles’ lepinguga Saksamaale pealesurutud reparatsioonitingimusi, “A Treatise of Probability” (1921), “A Treatise on Money” (1930) ning peateoseks peetav “The General Theory of Employment, Interest and Money” (1936). 2008. aastal ilmus essele “Meie lastelaste majanduslikud võimalused” pühendatud kogumik “Revisiting Keynes’ “Economic Possibilities for our Grandchildren”” (toim. Lorenzo Pecchi ja Gustavo Piga), milles Keynesi ennustustele vaatavad tagasi mitmed tänapäeva tuntumad majandusteadlased, nagu Joseph E. Stiglitz, Robert Solow, Gary Becker, William Baumol jt. Eesti keeles vt veel Elmar Järvesoo “Tagasivaadet John Maynard Keynesile” ja J. M. Keynesi “Ootuste osa toodangu ja tööhõive määramisel” (ptk Keynesi peateosest, tlk Alari Purju; Akadeemia, 1995, nr 1).

JOHN QUIGGIN

KULDAJASTU

Minust sai majandusteadlane 1970. aastate algul, ajal, mil revolutsiooniline muutus näis veel peatse võimalusena ja kõikjal ringlesid utoopilised ideed, mille ilmekaks näiteks oli situatsionistide 1968. aasta loosung: “Olge realistid, nõudke võimatut!” Et eelistasin jääda võimalikkuse piirsesse, mõjutas mind tugevasti essee “Meie lastelaste majanduslikud võimalused”, mille oli 1930. aastal kirjutanud John Maynard Keynes, suur majandusteadlane, kelle ideed olid tollases majanduspoliitikas veel valitsevad.

Nii nagu Keynesi muudki tööd, vajas ka see essee suuresti unustusse neil vabaturuliberalismi kümnenditel, mis viisid 2007. aasta finantskriisini ja järgnenud surutisse, millega enamik arenenud maailmast veel praegugi heitleb. Ja nii nagu on tõusnud huvi Keynesi muudegi mõtete vastu, on ka see essee viimastel aastatel uuesti avastatud – esmajoones tänu Keynesi biograafile Robert Skidelskyle ja tema pojale Edwardile.¹

Skidelskyd on ärratanud uuesti ellu ka Keynesi eestkõne vabale ajale – ajale,

¹ Vt R. Skidelsky, E. Skidelsky, *How Much is Enough?: Money and the Good Life*. New York, 2012. *Tlk.*

John Quiggin, *The Golden Age*. Artikkel ilmus algselt ideede- ja kultuuri-digiajakirjas *Aeon Magazine*, nr 27, september 2012 (www.aeonmagazine.com). Jälgige neid twitteris: @aeonmag.

mida me võime kasutada oma äranägemise järgi ja mis erineb tegevuseta olekust. Nende argumendid, nagu nad osutavad, lähtuvad traditsioonist, mis ulatub tagasi antiikaega. Aga Keynes lisas sinna midagi üpris uut: idee, et vaba aeg võib saada võimaluseks kõikidele ja mitte üksnes aristokraatlikule vähemusele.

Kirjutades sügava majandussurutise aegu, väitis Keynes, et tehnika progress avab tee helgesse tulevikku: pikas perspektiivis võib inimkond puuduse probleemi lahendada ja vabaneda vajadusest eluspüsimiseks tööd teha. Siit järeldub omakorda, et meil tekib vabadus hüljata “mitmed sotsiaalsed kombed ja majanduslikud tavad, mis mõjutavad rikkuse ning majanduslike tasude ja karistuste jaotust, mida me praegu iga hinna eest säilitame, olgu need iseenesest kui tahes vastikud ja ebaõiglased, sest need on tohutult kasulikud kapitali akumulatsiooni soodustamiseks”.

Keynes lähtus vanast traditsioonist, aga ta andis sellele uue pöörde. Idee utoopilisest kuldajastust, mil küllus asendab nappuse ning maailma ei valitse enam raha, on meid alati saatnud. Uus oli aga Keynesi mõte, et tehnika progress võib

muuta selle utopia pelgast visioonist reaalsuseks.

*

Traditsiooniliselt on kuldajastu asunud minevikus. Kristlikus maailmas oli see Eedeni aed enne pattulangemist, kui Aadam neeti endale palehigis leiba teenima ja Eeva valuga lapsi ilmale tooma. Tegelikult kuldajastu teostatavuse kohta käivate arutluste puudumine ei ole üllatav. Nagu Keynes oma essees märkis: “Kõige varasemast ajast, mille kohta meil ülestähendusi leidub – nii umbes 2000. aastast enne Kristust –, kuni 18. sajandi alguseni ei toimunud maakera tsiviliseeritud keskustes elava keskmise inimese elatustasemes mingeid väga suuri muutusi.” Suur enamik inimesi elas raskest tööst eluspüümisest piiril ja oli seda alati teinud. Mitte mingisugune teostatav poliitiline muutus ei paistnud seda reaalsust muutvat.

Alles tööstusrevolutsiooni ja sellele eelnenud valgustuse ajal hakkas idee tulevases, inimtegevuse tulemusena realiseeruvast kuldajastust paistma võimalikuna. 18. sajandi lõpuks olid sissetulekud tõusnud punktini, kus radikaalsed mõtlejad, nagu William Godwin, võisid ette panna, et rikkuse õiglase jaotumise korral võiks hästi elada igaüks.

Niisugune ohtlik spekulatsioon viis nappuse vältimatuse esimese ja siiani kõige märkimisväärsema põhjenduseni, Malthuse “Esseeni rahvastiku printsiibist”,² mille ta kirjutas spetsiaal-

selt Godwini seisukoha kummutamiseks. Malthus väitis, et isegi kui tehnoloogiline innovatsioon ja rikkuse ümberjaotamine masside elatustaset parandaksid, tooks see kaasa pelgalt suurema hulga laste ellujäämise. Rahvastiku eksponentsiaalne kasv jõuaks vältimatult ette elatusvahendite lineaarsest kasvust. Lühikese aja pärast oleksid vaesed uuesti vaesed.

Oma väite esialgses versioonis tunnistas Malthus ainult kaht piirangut rahvastiku kasvule – viletsust ja pahet. Viletsus tähendas vaesust ja nälga. Pahet tähendas kontratseptsiooni, millele Malthus, erinevalt oma uusmalthusiaanlikest järglastest, resoluutselt vastu seisis. Kuigi ta mõõnis hiljem kolmanda võimalusena “moraalset vaashoitust” (st sugulist karskust), oli ta täiesti kindel, et sellest tema argumendi kõigutamiseks ei piisa. Seega järeldas ta, et parim, millele inimkond loota võib, on väike kõrgklass (näiteks vaimulikud), kellel on vaba aega, et kultuuri säilitada, arendada ja edasi kanda.

19. sajandi alguse tingimused näisid Malthuse väidet toetavat. Tööstusrevolutsioon oli kaasa toonud töö intensiivistumise, millel paralleelid inimkonna ajaloos peaaegu et puuduvad. Tarastamise ja rahvastiku kasvu tõttu maalt ära aetud endistest talupoegadest ja põllutööstest moodustus esimene tööstusproletariaat. Vabrikud, kus nad töötasid, tõrjusid vanade oskustööde ja kodutöönduse esindajad, nagu kangaspuudel käsitsi kudujad, vaesusse ja seejärel unustusse.

Kui tööpäeva pikkus ei sõltunud enam aastaajast ega päeva pikkusest, jõudis see kõikide aegade tippu, nii et aasta jooksul tehtud töötundide arv ulatus hinnangu-

² Eesti k-s: Akadeemia, 2011, nr 12, lk 2177–2191; 2012, nr 1, lk 156–177 (tlk Ene-Reet Soovik).

liselt üle 3200 – töönalal kestis üle 60 tunni, ilma puhkepäevade või puhkusega. Mõnevõrra tõusis ka materiaalne tarbimine, kuid mitte piisavalt, et tasakaalustada töö kestuse ja intensiivsuse kasvu.

Enamik Malthuse aja ökonomistide olid temaga ühte meelt. Kõik standardsed mudelid viisid stabiilsesse seisundisse, kus rahvastiku enamus hingitses ellujäämise piiril. Ainus tähtis erand oli Karl Marx, kelle meelest viletsuse kasv ei pidanud pädima püsiseisundiga ellujäämise piiril, vaid kriisi ja revolutsiooniga.

*

19. sajandi lõpuks olid lood muutunud. Ühelt poolt kummutas Malthuse ennustused praktika. Tehnika progressi tulemusel sai kasvav keskklass hakata nautima elatustaseme paranemist. Ja ka nende perekonnad jäid väiksemaks, olgu siis moraalse vaoshoituse või kontratseptsiooni tagajärjel. Suhteliselt uudne progressiidee – et inimajadel on loomulik tendents paraneda, mitte halveneda – muutus kiiresti “tavateadvuse” osaks.

Töölisklass oli mõjuvamaidki põhjusti paremat loota. Pärast aastakümnete pikkust võitlust hakkasid töölised tagasi võitma kaotatud maad, ja võitsid seda siis juurdegi. Factory Act keelas laste töö kasutamise Suurbritannias ning 1870. aastaks said kõik Inglismaa ja Walesi lapsed õiguse vähemalt algharidusele. Seaduste ja ametiühingute tegevusega piirati tööpäeva. Kaheksatunnise tööpäeva, normi, mis on 150 aastat hiljemgi veel vaidluse all, saavutasid Melbourne'i müürsepad esmakordselt 1855, kuid üldisemalt ei kehtestatud seda isegi mitte Austraalias

kuni 20. sajandi alguseni. Nädalalõpp, kui laupäevast sai teine vaba päev puhkepäeva kõrval, saabus veelgi hiljem, enamikus arenenud maades 20. sajandi keskpaiku.

Idee, et tehnika progressi ja poliitilise reformi kombinatsioon võib tuua kaasa tõelise utoopia, muutus veetlevaks alternatiiviks hauataguse elu “õhulossidele”. Edward Bellamy romaan “Looking Backward” (1888), 19. sajandi kapitalismi kriitika, mis on kirjutatud 2000. aasta kujuteldavast perspektiivist, on sedalaadi kirjanduse tüüpiline näide. Oscar Wilde'i “Inimese hing sotsialismi ajal” (1891) oli võib-olla kõige veetlevam. Isegi vanade utoopiate karmil kriitikul Marxil esines sääraseid momente, eriti “Saksa ideoloogias” (1846). Marx ja Engels nägid seal ette ühiskonda, kus töö ei sõltu rahaliste stiimulite piitsast: “Nimelt niipea kui ilmub tööjaotus, on igaühel oma kindel ainus tegevussfäär, mis on talle peale sunnitud ja millest ta ei pääse: ta on kütt, kalamees või karjane või siis kriitiline kriitik ja peab selleks jääma, kui ta ei taha elatusvahenditest ilma jääda, sel ajal kui kommunistlikus ühiskonnas, kus ükski pole piiratud üheainsa tegevussfääriga, vaid võib end välja arendada mis tahes tööharus, reguleerib ühiskond kogu tootmist ja annab just sellega mulle võimaluse teha täna üht ja homme teist, hommikul jahil käia, pärast lõunat kala püüda, õhtul karjakasvatusega tegelda, pärast õhtusööki kriitikale anduda, nagu mul parajasti tuju on, ilma et minust peaks seetõttu kütt, kalamees, karjane või kriitik saama.”

Kuid ühelgi neist kirjameestest ei ol-

nud oma majanduskasvu teooriat. Seda ei leidunud ka klassikalise majandusteaduse literatuuris. Keynesi majanduslike võimaluste käsitus oli üks esimesi, mis pakkus välja üksikasjaliku põhjenduse elatustaseme paranemise määramatule jätkumisele tehnika progressi ja kapitali akumulatsiooni tulemusel.

Tema sõnul oleks tehnoloogilise progressi tempo 2% aastas piisav, et suurendada meie tootmisvõimsus sajandiga peaaegu kaheksakordseks. Toodangu kahekordistumine inimese kohta oleks kooskõlas töönädala vähenemisega 15 tunnile või isegi alla selle. See oluks Keynesi arvates piisav, et teha õnnelikuks “vana Aadam” meis, kellel on vaja tööd teha, et rahul olla.

*

Keynesil endal lapselapsi polnud, aga ta oli minu vanavanemate kaasaegne. Ta esseed esmakordselt lugedes tundus mulle, et tema visiooni realiseerumiseks minu eluajal on häid šansse. Sotsiaaldemokraatlik heoluriik, mida toetas keinsiaanlik makromajanduslik juhtimine, oli juba mitmed majanduselu teravad nurgad ära silunud. Pidev oht, et me võime töötuse, haiguse või vanaduse tõttu vaesusse langeda, oli arenenud riikides enamiku inimeste elust kadunud. Noortel ei olnud sellest enam mälestustki mitte.

Paistis, et on igati alust oodata edasiminekut Keynesi visiooni poole. Töönädal lühenes. Mugav pensionileminek 65-aastaselt või varem oli muutunud normaalseks ootuseks. Pika ja kaunis üldise ülikoolihariduse idee sai üha laiemalt aktsepteeritavaks, isegi kui ligipääs

kõrgharidusele polnud veel kaugeltki universaalne. Veelgi üldisemalt: tööturul, kus vabade töökohtade arv ületas sageli tööotsijate arvu, tundus reageerimine majanduslikele “tasudele ja karistustele” üha vähem pakiline. Kui üks töö ei pakkunud rahuldust või tüütas ära, võis lihtsalt ära tulla, võtta natukeseks aja maha ja leida uue töökoha.

Neis soodsates tingimustes muutusid materialismivastased hoiakud, mis olid Keynesi ajal piirdunud Bloomsbury eliidiga, laialdaseks, eriti noorte seas. Peaaegu kõik hülgasid 1950. aastate entusiastliku tarbijalikkuse ning uue trendi sümboliks said teksad, mis olid varem olnud lihttöölise odav ja vastupidav igapäevarietus. Arusaam “looduskeskkonnast” kui üldisemast probleemist, võrreldes spetsiifiliste kohalike muredega, nagu õhusaaste ja rahvusparkide säilimine, on samuti 1960. aastate saadus, mille teetähisteks oli Rachel Carsoni “Hääletu kevad” (1962; eesti k-s 1968) ja esimene Maa päev 1970. aastal. Idee, et me võime edasi minna üha kasvava materiaalse tarbimise teel, ei pakkunud enam rahuldust, vaid paistis hoopis katastroofi retseptina.

*

Seega tundus “Meie lastelaste majanduslikud võimalused” esmalugemisel prohetlik. Ometigi olen ma umbes 40 aastat hiljem ise vanaisa, aasta 2030 läheneb kiiresti ja Keynesi visioon näib kaugemal reaalsusest kui kunagi varem. Möödapääsmatu progress lühema töönädala poole on vähemalt ingliskeelses maailmas peatunud. Paljude töötajate jaoks on see lausa ümber pöördunud.

Kuni viimase ajani oli olukord Euroopas veel hoopis teistsugune. Aastas tehtavad töötunnid Saksamaal kahanesid 1950. aasta 2387-lt 2010. aastaks 1408-le ja Prantsusmaal samal perioodil 2241-lt 1552-le. Kuid isegi seal ja juba enne kasinuse tõusu leidus märke pöörakust. *Loi Aubry*'d, seadust, mis oli kahandanud normaalse töönädala Prantsusmaal 35 tunnile, on korduvalt lahjendatud. Töökohta jagamise poliitika Saksamaal oli küll väga edukas globaalse finantskriisi mõju leevendamisel, kuid see ei paista olevat avaldanud erilist mõju Saksamaa hinnangutele, et teistel maadel oleks soovitav teha rohkem ja raskemat tööd.

Ja kaugel sellest, et oma tähtsust kaotada, on võitlus kapitali akumulierimise nimel ning tarbimise säilitamise või suurendamise eest intensiivsem kui kunagi varem. Kärbumise asemel on turuväärtused tunginud järjest sügavamale igasse meie elu aspekti. Neil aastakümnetel, mis viisid meid globaalsesse finantskriisi, kasvas spekulatiivsete turgude suurus, ületades igasuguse kujuteldava piiri. Ahnust ja liiakasuvõtmist, nagu seda nimetas Keynes, kummardatakse erakordselt laialt. Kauplema hakati finantsinstrumentidega, mille nimiväärtus ulatus triljonitesse ning mis töid määratud rikkust mõnele (peamiselt kauplemise osalejatele) ning hävingut ja viletsust teistele (kes enamasti asusid tegevuspaigast väga kaugel).

Iseäranis 1990. aastatel paistis, et see rikkus ongi mõeldud krabamiseks ükskõik kellele, kes on ainult valmis pühenduma finantsilisele rikastumisele laiemate elueesmärkide arvel. Nüüd, kus

mull on lõhkenud, on nii leibkondadele kui valitsustele jäetud jätkusuutmatu võla koorem kindlustanud turuplatsijumalate esmatähtsuse säilimise, kuigi nende kummardamine ei ole sama entusiastlik kui enne.

Millest see pööre tuli ja kas on mingitki võimalust, et Keynesi visioon realiseerub?

Esimesele küsimusele vastata on lihtne. 1970. aastate majanduslikud mullitused tegid lõpu 60ndate utopismile ning selle tagajärjeks oli kapitalismi karmiilmelise versiooni taastõus, mida nimetatakse kord neoliberalismiks, kord thatcherismiks, kord Washingtoni konsensuseks. Mina olen kasutanud selle ideedekogumi kirjeldamiseks neutraalsemat terminit "turuliberalism".

Turuliberalismi keskne teoreetiline seisukoht on efektiivsete (finants)turgude hüpotees. Oma tugevas vormis on sellel suur tähtsus majanduspoliitikale, sest hüpoteesi järgi on finantsvaradele, nagu aktsiad, võlakirjad ja nende mitmesugused tuletised, turul määratud hind parim võimalik hinnang nende varade väärtusele.

Turuliberalismi ideoloogias ühendatakse efektiivsete turgude hüpotees väitega, et parim viis kõikidele jõukuse toomiseks on lasta rikastel veelgi rikkamaks saada. Turuliberalismi eestkõnelejad ütlevad selle väite küll harva sõnaselgelt välja ja seetõttu tuntakse seda rohkem pilkliku nimetuse järgi kui "allanõrgumishüpoteesi".

Efektiivsete turgude hüpotees ja allanõrgumishüpotees üheskoos juhtisid meid Keynesi kujuteldule vastassuunas.

Kui need hüpoteesid vastavad tõele, siis ei ole spekulatiivsetel finantsturgudel kokkuaietud megavarandused mitte üksnes õigustatud – nad on ka lausa hädavajalikud selleks, et meie, ülejäänud, võiksime saavutada ja säilitada sündsia elatustaseme. Tehnoloogilist progressi genereerivaid investeeinguid tehakse selle vaateviisi järgi üksnes siis, kui neid suunavad finantsturud, mida ajendab soov ajada kokku kujuteldamatuid varandusi.

Niikaua kui valitseb turuliberalism, pole põhjust loota edasiminekut ühiskonna poole, mida ajendaks vähemal määral raha. Globaalne finantskriis ja järgnenud pikk majandusseisak on turuliberalismi ideid fataalselt diskrediteerinud. Ometigi juhivad turuliberalismi ajal väljakujunenud refleksid ja eeldused jätkuvalt poliitikute ja arvamusedliidrite mõtlemist. Raamatus “Zombie Economics” (2010) kirjeldan ma, kuidas need surnud või õigemini ebasurnud ideed on hauast tõusnud, et veel rohkem hävingut külvata. Eriti pärast huvi taastõusu Keynesi makromajandusliku teooria vastu haarasid juurdunud erihuvid ja turuliberalismi ajastu ideed taas kontrolli enda kätte, surudes peale hukatusliku “kasinuspoliitika” ja veelgi rohkem “struktuurseid vabaturureforme”. Sotsiaaldemokraatlikel parteidel pole siiani õnnestunud mingit tõsist vastupanu osutada. Rahva viha kriisi üle on kanaliseerunud parempoolsetesse traibalistlikesse liikumistesse, nagu Teepartei USA-s ja Kuldne Koidik Kreekas.

See kogemus näitab, et kui keinsiaanlik sotsiaaldemokraatia peaks tagasi saama

domineeriva positsiooni, mis talle kuulus Keynesi enda elupäevade lõpust kuni 1970. aastateni, siis peab ta pakkuma midagi enam kui mõni tehnokraatlik hoob majanduse stabiliseerimiseks. Meil on tarvis visiooni tõeliselt paremast ühiskonnast. Sel põhjusel on õige aeg uuesti süveneda Keynesi visiooni tulevikust, mil majanduslik nappus, tõeline või tajutav, ei valitse enam elu üle nii nagu tänapäeval.

*

Alustuseks tuleks teadvustada Keynesi mõtlemise puudujääke. Esiteks, Keynes käsitles ainult arenenud maailma, eeldades vaikimisi, nagu saaks kolonialistlikku maailmakorda lõpmatuseni säilitada. Otsustades tema enda tööde järgi, sh ühe varajase kirjutise põhjal India majandusest, nägi Keynes ette elatustaseme järkjärgulist tõusu koloniaalse eestkoste alustes vaestes maades. Idee, et nappusejärgne ühiskond Euroopas ja selle asundusvõsudes võiks eksisteerida koos massilise vaesusega mujal, näib tänapäeval enesele vasturääkiv, aga 1930. aastal paistis, et Euroopa impeeriumidele on määratud veel kaua püsida. Kõigest aasta varem oli India Rahvuskongress kuulutanud oma eesmärgiks iseseisvuse, ja terve aasta jäi veel Westminsteri statuudi vastuvõtmiseni, mis andis asundusdominioonidele seadusandliku sõltumatus.

Kui rakendada Keynesi mõttekäiku maailmale tervikuna, on selge, et nappuse lõpp on tema oletatust kaugemal. Aga kui palju kaugemal? Täpsemini: kui palju tehnoloogilist progressi on vaja, et igaüks saaks nautida 1930. aasta (Keynesi

artikli kirjutamise aegse) Suurbritannia keskmist elatustaset, kuid tehes nädalas ainult 15 tundi tööd? 1990. aastaks, s.o 60 aastat pärast Keynesi esseed, oli maailma kui terviku keskmine sissetulek just jõudnud 1930. aasta Suurbritannia tasemele. Seega näib, nagu me peaksime lisama tema ajaskaalale veel 60 aastat ehk kaks põlvkonda. Teisalt aga, kuna arengumaad võtavad enamasti üle juba olemasoleva tehnoloogia, siis on üksikisiku sissetuleku keskmine kasvutempo maailmas umbes kolm protsenti Keynesi pakutud kahe asemel. Sel juhul nõuaks kaheksakordne kasv ainult 70 aastat. Kogu maailma arvessevõtmine lükkaks nappuse oodatava lõpu edasi seega ainult 30 aastat, 2060. aasta peale – mis jääb meie laste oodatava eluea piiresse.

Jaotumise probleem, mis oli 1930. aastate Suurbritannias juba niigi terav, on maailmas tervikuna märksa hullem. Umbes miljard inimest elab viletsuses ja veel miljardid on mis tahes mõistliku mõõdupuu järgi vaesed. Ometigi on esmakordselt ajaloos meie tootmisvõimsus selline, et keegi ei tarvitseks vaene olla. Õigupoolest on mis tahes mõistliku ajaloolise mõõdupuu järgi praegu rohkem inimesi rikkad kui vaesed.

Võib-olla veelgi hämmastavam on see, et rohkem inimesi on ülekaalulised kui alatoidetud. Ja seda mitte pelgalt elementaarse toitumuse põhjal. Hetkel toodab maailm piisavalt liha, et võimaldada igaühele keskmise jaapanlase toidusedeliga võrreldav dieet. Seda hulka saaks tõsta, kui asendada viljaga toidetavate veiste liha kana- ja sealihaga, mis kahandaks ka süsiniku emissiooni. Veel 50 aastat tehnoloogilist progressi ja kas või tagasihoidlik jõupingutus, et aidata vaeseimad kiire kasvu teele, mida mööda käib juba Aasia – ja vaesus võiks saada likvideeritud. Suur enamus maailma rahvastikust võiks nautida elatustaset, mis on materiaalses mõttes võrreldav tänase globaalse keskclassi omaga.

Teine küsimus, mida Keynes puudutab ainult möödaminnes, on majapidamistööd. Meessoost õpetlasena, kes sündis teenritega varustatud majja, ei teinud ta peaaegu kindlasti ise mingeid kodutöid. See paistab ka tema arutlusest välja. Püüdes ette aimata probleeme, mis võivad harjumatuult rohke vaba ajaga ühiskonnas esile kerkida, mainib Keynes “jõukate klasside abielunaisi”, kes “majandusliku hädavajaduse kannusest vabanenuna ei tarvitse tunda piisavalt lõbu söögitegemisest ja koristamisest ja nõelumisest, kuid on samas üpris võimetud leidma mingit lõbusamat tegevust”. Neid traditsioonilisi ülesandeid ei olnud tehnoloogiline progress mõistagi veel kõrvaldanud. Pigem palgati nende jaoks teisi, keda esindab Keynesi tsiteeritud hauakirja passijanaine, kes loodab paradisis igavesti teha mitte kui midagi.

Osa majapidamistöid on mõnusad ja pakuvad rahuldust, aga suur osa on nüri rügamine. Nappusejärgse ühiskonna keskne nõue on, et keegi ei peaks viimastele palju aega kulutama.

Kodumasinad, mis tulid laiemalt kasutusele 1950. aastatel (pesumasinad, tolmuimejad, nõudepesumasinad jne), kõrvaldasid palju kodutöid, millest suur osa oli nüri rügamine. Umbes järgmise 40 aasta tehnoloogiline progress oli seevastu

piiratud. Võib väita, et tolle perioodi ainus oluline uuendus oli mikrolaineahi. Seetõttu võtavad juba ainuüksi kodutööd enda alla kogu Keynesi pakutava 15 tundi nädalas. Ajakasutuse uuringud näitavad, et Ühendkuningriigi keskmine naine kulutab majapidamistöodele kolm tundi päevas (arvestamata laste eest hoolitsemist, millest hiljem) ja keskmine mees umbes kaks tundi. Mõlemad arvud on aja jooksul kahanenud, kuid ainult aeglaselt.

Enamikule majapidamistöodele leidub turualternatiive. Söögitegemist võib asendada väljas söömine, pesupesemise ja triikimise saab anda pesumaja hoolde ja tube koristama saab palgata (madalapalgalisi) töölisi. Kui inimestele makstakse teiste inimeste majapidamistöode tegemise eest, siis oleme Keynesi puuduse-järgsest maailmast mõistagi alles kaugel. Pealegi, mis esmapilgul ehk vähem märgatav – niisugune olukord nõuab neilt, kes tahavad kasutada turualternatiive, et nad kulktsid ise rohkem aega palgatööle.

Kuid majapidamistöodele kulutatav aeg on sellegipoolest vähenemas, ja on üksjagu põhjust arvata, et see väheneb punktini, kus enamik majapidamistöid tehakse omal valikul, mitte hädavajaduse sunnil. Interneti ja mobiiltelefonide saabumine on lihtsustanud mitmeid majapidamiskohustusi, alates pangatehingutest ja arvetest maksmisest kuni müüjatega suhtlemiseni. *Online*-maailm on muutmas sisseostude tegemist hädavajadusest vabalt valitavaks lisategevuseks, mida harrastavad ainult need, kes seda naudivad. See võimaldab järgida sündsast elu nõudeid, ilma et peaks tegema olulisel

määral tegemist tarbimiskultuuriga, mida esindavad ostukeskused.

Veelgi tähtsam lünk Keynesi essees puudutab laste kasvatamiseks tehtavat pingutust. Keynes oli ise lastetu ja pärines sotsiaalsest klassist, kus laste eest hoolitsemine oli antud “alltöövõtjate” hoolde niisugusel määral, millele pole paralleele ei varasemast ega hilisemast ajast. Lapsed anti imikuna üle ammedele, hiljem hoolitsesid nende eest lapsehoidjad ja guvernandid ning kaheksa-aastaselt või isegi varem saadeti nad internaatkoolidesse. Tänapäeva lastevanemate perspektiivist on niisugust maailma raske ette kujutada. Isegi kui turutöö vajadus peaks täielikult kaduma, ei hakka väikeste laste vanematel olema just palju aega, et tunda muret, kuidas oma vabu tunde veeta.

Kuid kaugel sellest, et nõrgestada Keynesi argumenti rahast ajendatud ühiskonna vastu, illustreerivad laste eest hoolitsemise probleemid pigem seda, kuidas meie praegune majanduskord ei suuda pakkuda head elu isegi neile gruppidele, kellele läheb majanduslikus mõttes suhteliselt hästi. Töökohastruktuurid, mis tänapäeval määratlevad eduka karjääri, nõuavad kõige rohkem tööd “parimas eas” töötajatelt 25. ja 50. eluaasta vahel, ajal, mil laste eest hoolitsemise nõuded on kõige suuremad.

Töö on jagunenud ebavõrdselt ja väärdunult ka teistes valdkondades. Kuid vähemalt ingliskeelsetes maades ei ole see kaasa toonud niivõrd vaba aja suurenemist kui pikemat aega pensionärina, töötuna või kuidagi teisiti sunniviisiliselt tööjõu hulgast välja arvatuna. Tulemuseks on vaba aja ebavõrdsus, mis käib käsikäes

sissetulekute kasvava ebavõrdsusega. Eriti USA-s võib täheldada perekondade polariseerumist. Ühel pool on majanduslikult edukate kahe sissetulekuga paaride klass, kus mõlemad partnerid käivad täisajaga ja kauem tööl. Teisel pool on nullsissetulekuga klass, kus üks või kaks täiskasvanut sõltuvad kas sotsiaalhoolekande toetusest või ajutistest ja ebakindlatest madalalpalgalistest töötetst.

Kui töö jaotuks võrdsemalt, niihästi leibkondade vahel kui ka läbi aja, käiks meie kõigi käsi paremini. Aga selle saavutamine näib võimatu, kui hea elu kättevõitmisel ei kahane oluliselt turutöö tähtsus ega vähene töötundide koguarv.

Esimeseks sammuks võiks olla tagasi- ja sotsiaaldemokraatliku agenda juurde, mis seostus sõjajärgse keinsiaanlusega. Kuigi see turuliberalismi domineerimise kümnendil suurel määral sööti jäeti, on heaoluriigi võtmeinstitutsioonid jäänud populaarseks ja vastupidavaks, nagu näitab üldrahvalik vastuseis kasinuse nimel tehtavatele kärbetele.

Sotsiaaldemokraatliku agenda võtmelementide hulgas on garanteeritud miinimumsissetulek, heldem vanemahpuhkus ning suuremad toetused tervisele, haridusele ja muudele sotsiaalteenustele. Selle järkjärguline ellurakendamine ei viiks meid lähemale Keynesi kujutletud utoopiale – need teenused nõuaksid ju muuhulgas õpetajate, arstide, õdede ja teiste töötajate tööd. Aga see looks ühiskonna, milles isegi need, kes ei tööta, olgu siis omal valikul või võimetuse tõttu, saaksid nautida sündsast, ehkki tagasihoidlikku elustiili, ja kus tehnoloogilise progressi hüved oleksid rakendatud

elukvaliteedi parandamise teenistusse, selle asemel et pakkuda rohkem materiaalseid kaupu ja teenuseid. Niisuguste prioriteetidega ühiskond teeks enamiku investeeringutest vastavalt oma sotsiaalsete vajaduste hinnangule, mitte hinna ja kasumi turusignaali järgi. See omakorda kahandaks vajadust suure ja kõrgelt tasustatud finantssektori järele, seda isegi erainvesteeringute vallas.

*

Jääb üle küsimus, kuidas jõuda taaselustunud sotsiaaldemokraatiast niisuguse utoopiani, mida kujutas ette Keynes. Oleks absurdne hakata siin ülemineku- programmi detailselt lahti kirjutama, kuid kasulik oleks mõelda niisuguse ühiskonna ühe keskse elemendi – garanteeritud miinimumsissetuleku peale.

Ühes mõttes ei tähendaks garanteeritud miinimumsissetulek suurt enamat kui kõikides moodsates heaoluriikides (USA, nagu alati, jääb siin silmapaistvaks erandiks) juba praegu pakutavate hüvede ümbernimetamist. Enamikus moodsatest heaoluriikidest on igapäev õigus sissetulekutoetusele, mis peaks olema piisav, et vältida vaesusse langemist. Neil, kes ei saa vanuse või puude tõttu tööd teha, on niisugusele toetusele automaatne õigus, samal ajal kui töötatöölised saavad kas kindlustushüvitist, mis on seotud varasema palgaga, või mingisugust elementaarset abi, mille tingimuseks on töökoha otsimine.

Puudusejärgses ühiskonnas on igaühele garanteeritud sissetulek, mis tagab vaesusest märksa kõrgema elatustaseme, ja selline garantii kehtiks tingimusteta.

Samm teatavatele tingimustele allutatud vaesuselähedase abiraha juurest äraelamist võimaldavale garanteeritud miinimumsissetulekule nõuaks tootlikkuse tõusu, nii et väiksem hulk töötajaid saaks toota adekvaatse sissetuleku kõikidele, samuti mõningaid kaunis radikaalseid muutusi ühiskondlikes hoiakutes.

See, et tehnoloogiline progress võib genereerida vajaliku juurdekasvu tootlikkuses, näib üpris selge, niisiis on eelkõige tarvis muuta töösse suhtumist, mis teeks garanteeritud miinimumsissetuleku sotsiaalselt jätkusuutlikuks. Esiteks peaks turukaupade ja -teenuste tootmine muutuma piisavalt meeldivaks, et need, kes seda teevad, ei paneks pahaks toetada teisi, kes eelistavad seda mitte teha. Teiseks ei tohiks garanteeritud miinimumsissetuleku võimalus muutuda lõksuks, mis viib meeleheidet tekitava jõudeeluni.

Mõnda sammu selle eesmärgi poole võime ette kujutada. Esiteks tuleks miinimumsissetuleku saajatel lubada valida töökoha otsimise alternatiivina vabatahtlik töö. Paljudes maades on abiraha saajatele kehtestatud töökohustuse skeem. Tarvis oleks ainult seda, et nende skeemide karistuslik ja sunniviisiline iseloom asenduks positiivsete stiimulitega. Järgmine samm oleks lubada keskenduda kultuurilistele või sportlikele ettevõtmistele, ükskõik kas nende puhul saavutatakse säärane tase, mis praegu tõmbab ligi (mõnikord ka pillavat) avalikku ja turu toetust.

Üks Austraalia näide võiks seda mõtet illustreerida. Meie praeguses majandusstruktuuris võib head sissetulekut teenida nii see, kes valmistab ja müüb surfilaudu,

kui ka see, kes on küllalt hea, et liituda professionaalsete surfarite ringkonnaga. Aga inimene, kes tahab lihtsalt ja ainult surfata, mõistetakse hukka – ja praeguste sotsiaalsete suhete juures ka õigusega – kui ühiskonnal parasiteerija. Kui aga vajadus teha pikki päevi ebameeldivatel töökohtadel väheneb, võiksime olla varmamad toetama surfareid vastutasuks nende mitteturulise panuse eest ühiskonda, nagu näiteks kuuluvus surfarite vetelpäästeklubisse. Viimaks tekib inimestel vabadus valida, kuidas kõige paremini panustada “vastavalt oma võimetele” ja saada ühiskonnalt piisavalt, et rahuldada vähemalt oma põhivajadused.

Meil on olemas tehnoloogiline võimekus, et asuda sellele teele ning jõuda eesmärgile veel oma lastelaste eluea jooksul. See jääks küll paar põlvkonda maha Keynesi optimistlikust prognoosist, kuid on ikkagi lootus, millega seista vastu praegustele künismi ja meeleheite hoovustele.

*

See toob meid viimase, tõeliselt suure küsimuse juurde. Eeldades, et Keynesi utoopia on teostatav, kas me seda üldse tahame? Või kas me jäämegi eelistama raha kokkuajamist, et osta rohkem ja paremaid asju?

2008. aastal andsid 16 majandusteadlast panuse huvitavasse kogumikku pealkirjaga “Revisiting Keynes”, mille koostasid Lorenzo Pecchi ja Gustavo Piga. Paljud neist väitsid, et Keynesi utoopia on osutunud valeks. Kogemus olevat näidanud, et inimesed tahavad alati rohkem tarbida ja on valmis selle nimel rohkem

tööd tegema. Paljudes arutlustes sisaldus mõte, et USA majandus 2008. aasta seisuga esindabki tulevikuteed. Mõneaastase tagantjäreletarkusega näib see oletus igas suhtes sama kahtlane nagu vaateviis, millega väitles Keynes 1930. aastal: et surutis jätkub määramatult.

USA tarbimiskulutuste pidev kasv finantskriisini viinud aastakümnetel sõltus laenamisest. Ja laenu tagasiteenimise vajadus tingis mõistagi valmisoleku teha pikki tööpäevi. Nüüd, pärast miljoneid pankrotte, on suur osa elanikkonnast laenuturgudelt välja lülitatud. Üldiselt on leibkonnad mõistnud säästude kogumise vajadust.

Mis veelgi tähtsam, demonstratiivse tarbimise kultuur, mis jõudis oma liialdustes 1990. aastatel ja 2000ndate alguses pretsedenditutesse kõrgustesse, on taandumas. Selle muutuse kõige hämmastavamaks embleemiks on see, millist lõppu on leidmas ameeriklaste armuafäär autodega. 20. sajandi vältel sümboliseeris auto ameerika kultuuris tarbimiskulutuste abil saavutatavat vabadust. Aasta-aastalt, ainult lühikeste seisakutega majanduslanguste ja -aeglustumiste ajal, söideti üha rohkemate autodega üha kaugemale, kulutades üha rohkem bensiini. Kuid paistab, et lõputu kasv on nüüdseks otsa saanud. Mootorikütuste tarbimine tipnes USA-s 2005. aastal, juba enne majanduskriisi saabumist. Ka läbisõidetavate kauguste tipp on ületatud ja ameeriklased ostavad vähem ja väiksemaid autosid. Oma rolli on mänginud majanduslikud tegurid, nagu kõrgemad kütusehinnad. Kuid pistelised andmed viitavad, et mängus on

midagi enamat. Autojuhtimist tajutakse üha enam pigem ebameeldiva koormana kui vabaduse väljendusena. Eriti noored on oma vanematest vähem innukad autot juhtima ja hankima.

Niisugused nihked toovad kaasa suuremaid muutusi. Ilma autodeta ja nendega iga päev tööle sõitmiseta kaotavad äärelinnade suured majad oma atraktiivsuse. Pärast aastatepikkust pidevat kasvu näib uute majade suurus kahanevat. Väiksemad majad tähendavad ka vähem asju, millega neid täita, ning eraviisilisel tarbimisel põhineva privateerunud elustiili väiksemat veetlust.

Väljapääs “majandusliku hädavajaduse tunnelist”, kui kasutada Keynesi väljendit, on meie ees veel lahti. Kuid see nõuab radikaalseid muutusi majandusstruktuurides, mis innustavad raha tagaajamist, ja hoiakutes, mida on kujundanud tarbimiskultuur. Pärast aastakümneid finantssektori vedamisel toimunud kapitalismi on isegi raske meenutada, et niisugused muutused üldse kunagi võimalikud paistsid.

Ometigi on nüüdseks selge, et turuliberalism on nurjunud ka omaenese kriteeriumide järgi. Ta lubas, et turud teevad meid vabaks ja igaüks saab pikas perspektiivis kasu. Reaalselt koges enamik arenenud maade leibkondi turuliberalismi aastatel väiksemat sissetulekute kasvu kui 1945. aasta järgsetel keinsiaanliku sotsiaaldemokraatia aastakümnetel. Vahetum tähtsus on aga sellel, et kui ülemine üks protsent kõrvale jätta, siis ei olda 2008. aasta kriisist ikka veel taastunud ja ees terendavad isegi hullemad ajad. Ja hoolimata keinsiaanlikke

makromajanduslikke poliitikaid tabanud vastulöögi esialgses edust, on kasinus praegu nurjumas niihästi poliitiliste kui ka majanduslike kriteeriumide järgi.

Rahva ülekeev viha on põhjustanud kasinuse eestkõnelejatele rea valimiskaotusi. Aga erinevalt parempoolsest

traibalismist, mis on olnud osa sellest vastureaktsioonist, ei saa progressiivne poliitika lõppude lõpuks tugineda vihale. Ta peab pakkuma parema elu lootust. Selleks tuleb tagasi võita utoopilised visioonid, nagu Keynesil.

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

JOHN QUIGGIN (1956) on majandusprofessor Queenslandi ülikoolis Austraalias, kelle kitsamateks uurimisaladeks on põllumajanduse- ja ressursiökonomika ja kes on kirjutanud palju ka kliimamuutustest. John Quiggin teeb järjekindlalt kaastööd mõjukale ühiskondlik-poliitilisele blogile Crooked Timber (www.crookedtimber.com), 2010. aastal avaldas ta populaarse raamatu “Zombie Economics”, mis kirjeldab turuliberaalsete ideede – efektiivsed turud, allanõrgumiseefekt, privatiseerimine jt – sündi, elu, surma ja zombina elluäratamist.

KUNSTILUGU

REBEKA PÖLDSAM

Jaanus Samma nõgesekõrvetused ja punased vaibad

Jaanus Samma on õppinud graafikat, kuid töötab kõikide kaasaegse kunsti meediumidega installatsioonist ja videost ehete ja kudumite kujunduseni. Lisaks kunstnikutööle on Samma kujundanud ning koostanud kümneid näitusi ja kunstiraamatuid. 2000. aastatel kunstisfääri tõusnud Jaanus Samma loomingus leidub palju *camp*'ilikult ambivalentset mängu meeserootika ja rahvusvahelise geisümbolika, näiteks purskkaevud, kahurid ja delfiinid. Samal ajal punub Samma peene huumoriga kavalaid intriige, olles kindlasti üks tundlikumaid ja oskuslikumaid metafooride loojaid ja osavamaid fantasööre praegusel kunstiväljal. Hiljuti pälvis Samma Köler Prize'i peapreemia ja publikupreemia teose "Oper "Esimees"" eest, mis kombineeris muusika, teatrilooži installatsiooni, fotoseeria ja audiotöö, ning varasema audiokogumiku "Lood" (2011) eest. Žürii tõstis kunstniku loomingus esile keerukate teemade nutikat kunstilist lahendust.

Installatsiooniga "Oper "Esimees"" sarnast punaste vaipadega salongimiljööd võis Samma loomingus esmakordselt näha 2008. aasta isikunäitusel "Sõda" Vaal galeriis. Galerii muudeti totaalseks installatsiooniks, salongiks sõjakangelastele, delfiinidele, kahurile ja kaunile sõjamehele. Samma "Sõda" oli läbinisti estetiseeritud ning seda võiks vaadata pehme meheli-

kuse võitlusena "tugevate" väärtustega: kunstnik viitab preindustriaalsetele sõdadele, kus sõjameestel olid uhked parukad, valged liibuvad püksid ja uhke kuub ning neid ümbritsesid vallutatavate lõunamaade palmid ja punased vaibad. Samal ajal kummardati neid vaprate *ratio* esindajatena. Samasugust ajaloolise meheliikkuse vaatlemist kunstiajaloo on viljelenud taanlane Henrik Olesen alates 1990. aastatest seerias "Some Faggy Gestures" (2009), kuhu on kogutud ajaloolised maalid lugupeetud ajaloolistest valitsejatest, sõjameestest ja pühakutest, keda võiks tänapäeva esteetiliste koodide alusel, pehme meheliikkuse klišeest lähtuvalt, geideks pidada.

Eesti geiajalooa hakkas Jaanus Samma tegelema koostööprojektis Alo Paistikuga "Applied Arts For A Gay Club" (2010), mis spekulereib arhailiste talumehetööde erootilisuse üle, asetades need geisubkultuuri konteksti. "AAFAGC" anti välja bukletina, kus on intervjuud Eesti ja välismaa ärimeestega, kes brändivad oma kaupu geidest tarbijaskonnale, ning essee talutööde kujutamisest folklooris. Bukleti lõpus on õpetus, kuidas teha rehetoast geiklubi, ning DVD kuue klubilikku meeleolu loova videoga, mis kujutavad metsseajahti, kündmist, niitmist, saagimist, kalapüüki ja lehmalipsi. Vastukaaluna kommertslikule AAFAGC-projektile ajavad kõige tundlikumat liini Samma allegooriad nõgestega installatsioonides "Tasakaal" (2009) ja "Läbimine" (2012), kus umbrohused iluaiaid ähvardavad

JAANUS SAMMA

—

Fortis cadere, cedere non potest.

*Pael, hõbe, klaas, samet, muld presidendi lossi aiast (teostas Pilleriin Jürisoo).
2009.*

JAANUS SAMMA ja ALO PAISTIK

—
*AAFAGC. Fotoakrüül.
40×60 cm. 2009–2011.*

JAANUS SAMMA ja ALO PAISTIK

*AAFAGC. Fotoakrüül. Alumise foto autor Ly Lestberg.
40×60 cm. 2009–2011.*

JAANUS SAMMA ja ALO PAISTIK

AAFAGC. Fotoakrüül. 60×40 cm. 2009–2011.

JAANUS SAMMA ja ALO PAISTIK

AAFAGC. Fotoakrüül. 60×40 cm. 2009–2011.

JAANUS SAMMA

—
*Ooper "Esimees".
Pigmentfoto.
23×35 cm. 2013.*

JAANUS SAMMA

—
Ooper "Esimees".
Pigmentfoto.
23×35 cm. 2013.

JAANUS SAMMA

—
*Orden.
Installatsioon.
2008.*

publikut kõrvetada. Sarnast tulisust võis veel kohata 2010. aasta Kirke Kangro kuraatorinäitusel “Kättemaks” esitletud koomiksis, kus üks mees mürgitab armukadeduse pärast teise mehe. Koomiks oli eksponeeritud kõrvuti medaljoniga, mis kujutas nõelaga läbistatud arseenipadjakest, mis koomiksi-meeste armuloo lihtsakoelise lõpu emotsioone kunstlikult veel kord rõhutab ning lisab ekstravagantset pidulikkust.

Kõige mastaapsem ja nõtkem Samma senisest loomingust on tema äsja auhinnatud loominguline doktoritöö “Esimees”. Samma “Ooper “Esimees”” käsitleb poliitiliselt tundlikku geiajalugu pahviks lööva kunstilise lahendusega. Selline kunstikeel on ebatavaline ka poliitiliselt n-ö vähem laetud kunstis, rääkimata geikunstist, millelt kiputakse eeldama ühehäälseid poliitilisi seisukohavõtte autofiktsionaalses või dokumentaalses žanris, hoolimata sellest et tänu peaaegu 55 aastat kestnud ja Läänest Ida-Euroopassegi levivale seksuaalvähemuste aktivismile saavad *queer*-kunstipraktikad üha enam üldinimlikkuse käsitlusteks, mis hõlmavad järjest enamaid inimesi nende omapäradega ning muutuvad kohati üpris abstraktsionistlikuks.

“Ooper “Esimees”” sai alguse Samma audiokogumikust “Lood” (2011), kus keskealised Eesti geimehed kõnelevad hirmust ja normatiividest nõukogude perioodil. “Lood” on teadaolevalt esimene kord, kui süstemaatiliselt uuritakse geide isikliku elu ajalugu Eestis. Intervjuudest selgub, et nagu mujalgi internetieelses maailmas, kohtusid ka Eesti geid avalikus ruumis. New Yorgis on üks selline

cruising-ala ehk seksi otsimise piirkond Christopher Street, kus 1969. aastal toimusid geiaktivismi nurgakiviks peetud Stonewalli rahutused, millest on välja kasvanud üleilmne Pride-marsside traditsioon. Eestis aga käidi lantimas näiteks Tallinnas Vabaduse väljakul ja Harjumäel, Klooga rannas, avalikes WC-des, kus kahte kabiini ühendasid suured augud, ning dissidentlikule kultuurile omaselt kohtuti kodudes. Intervjuudest tuleb välja, et homoseksuaalsuse keelatus põhjustas juhusuhteid, sest stabiilsete suhete hoidmine oli keerukas, kuna vahelejätmise võimalus hirmutas ja häbistas. Paljud geid abiellusid ning varjasid oma homoseksuaalsust, kuid varjamise, “kapis olemise” pinget tekitas paljudes ka alkoholismi. Jaanus Samma “Esimees” käsitleb “Lugudest” korduvalt läbi jooksnud legendi kunagi kolhoosiesimehe ametit pidanud Esimehest, kes tõesti võeti nõukogude ajal homoseksuaalse seksi eest vastutusele. Vangist naasnuna sai Esimees tuntuks kui ülelinna liiderdaja ja salongipidaja nii Tallinnas kui Tartus ning, nagu selgub ka Samma ooperist, suri ta 1990. aastal kiremõrva läbi.

Tuntud geikunsti ajaloolane Gavin Butt on 2005. aastal välja andnud raamatu “Between You and Me”, mis analüüsib USA kunstiskeene geide kogukonda 1948–1963, toetudes nii kunstiteoste analüüsidest kui laiema ajaloolise konteksti kujutamisel eelkõige legendidele ja kuulujuttudele, mis ümbritsesid sel perioodil nii kunstnikke kui ka teisi kultuuritegijaid. Me ei tea kunagi, millised kuulujutud või mil määral vastavad tõele, kuid paraku varjatud ajalugude puhul on

suuline pärimus tavaliselt ainus allikas, millele toetuda. Esimehest on teada, et vähemalt osaliselt vastavad legendid tõele, sest kunstnik on leidnud arhiivist sadade lehekülgede paksuse Esimehe toimiku, kus ilmneb Nõukogude Liidu seadusandluse enese perversioon ja huvi intiimsete detailide vastu, mis, julgen arvata, tekitas inimestes-käsitäitjates kimbatust, kuidas seda infot käsitleda. Näiteks on toimikusse kantud imestunud mõtiskelu Esimehe suguti suurusest ja võimalusest harrastada sodoomiat. Nõukogude Eesti kriminaalkodeksis oli §118, mille alusel võis sodomiitidest mehi saata sunnitööle ning karistada kuni kaheaastase vabadusekaotusega. Selle paragrahviga võeti ühtlasi vahele dissidente, kuid kinnipidamiseks pidi võim teadma kuulujutte meestest, kes võiksid olla homoseksuaalid. Lihtsalt niisama eelkirjeldatud ülevaatusi meestele ilmselt ei tehtud ning naiste seksuaalsust seadused niisugusel moel ei reguleerinud. Antud juhtumi puhul on kuulujutud seega mitmel põhjusel adekvaatne teabeallikas.

Samma aga on Esimehe lugu jutustades oma teose oskuslikult komponeerinud barokiajastul õitsenud ooperi vormis, mis tavaliselt lõpeb traagiliselt, kätkeb

suuri, kuid tihti siiski pealiskaudseid ja hullumeelseid armastuslugusid ootamatute pööretega ning karjuvalt pentsikuid detaile. Sel moel jäävad Esimehe elu tänapäeval teadaolevad kõige grotesksemad detailid vaid igaihe fantaasiaks ning valgust heidetakse ainult olulisematele sündmustele ja tagajärgedele, mida omakorda tasakaalustab uhke pimedusse avanev “Loož” Johanna Kivimäe muusikaga. “Loož” ei ole peaaegu üldse vaatajat kritiseeriv ega ründav metafoor sellest, kuidas meil on privileeg end ühe päris inimese ja ajaloo tragöödiast distantseerida ning seda lugu nautida pigem frivoolsete detailide üle lustides kui kaasa tundes. “Loož” on ilu iseeneses, puhas nauding väikeste ohtudega, mida kuulutab metsasarv, ning silme ees võib veel hoida vaimukaid pilte Esimehest uhkel laval. Aga kui need kaks võimalikku interpretatsiooni ühendada, saab selgeks, kuivõrd järjepidevalt Samma looming areneb ning kuidas tema loomingut jätkuvalt iseloomustab kujund suvistest teravastavalt kõrvetavatest nõgestest, mille sügelus enamasti kiirelt möödub. Kui paljude kunstnike loomingut saab kokku võtta mõne kavala kujundiga?

VAATENURK

ALARI ALLIK **Igavese ahelluuletaja tagasi- tulek**

*KALJU KRUUSA. 灵血茶 (ING·VERI·TEE).
Oma luulet ja tuttavat. Säutsipau, Tal-
linna, 2013. 112 lk.*

Kalju Kruusa uus luuleraamat, mis on suures ulatuses ka tõlkekogu, paneb mõtlema kirjanduse ruumile, kus autorid on alati suhtes üksteisega ja kirjutavad oma teoseid muuhulgas püüdest kellegagi sarnaneda või kellestki eristuda. “(ing-veri-tee)” muudab selle eristumise ja samastumise võrgustiku nähtavaks, tuues kogusse sisse suurel hulgal tekste, millega suhestudes Kruusa on viimastel aastatel oma luuletusi kirjutanud. See tuletab meelde, et paljud autorid leiavadki tihtipeale oma keele ja stiili just tõlkimise kaudu. Tõlgitakse ikka eelkõige neid autoreid, keda armastatakse ja kelle eeskujutahetakse järgida. Igasse tõlkesse kirjutatakse sisse iseenest ja samas hakkab tõlgitav autor ennast tasahilju sisse kirjutama tõlkijast kirjaniku teostesse. Igas üksikus mõttekäigus, igas üksikus kujundis kummitab terve hulk varasemaid autoreid, kes sarnaseid asju on mõelnud või öelnud. Levinud arvamusel, et autor peab kummituste kiuste jääma iseendaks ja leidma oma selgelt eristuva ja originaalse hääle, on hetkel palju pooldajaid. Samas on Kaug-Idas levinud ka seisukoht, et kummitustelgi võib kõneleda lasta,

võib rääkida suurtelt meistritelt laenatud hääle ja sõnadega. Sellisel juhul käitub kirjanik nagu meedium, kes ei väljenda mitte ainult oma isiklikku maailmanägemist, vaid laseb ka kirjandusel endal esile tulla ja end väljendada. Eristumise asemel püüab selline autor hoopis samastuda oma eelkäijatega.

Kogus “Pilvedgi mindgi liigutavadgi” kirjutab Kalju Kruusa oma keele leidmise kohta muuhulgas nii: “On luuletaji / kes esmalt kirjutavad / igaveste meistrite koo-
pii / kuni komistavad / oma keelele” (lk 33). Veel möödunud sajandil hoidis nii mõnigi Jaapani kirjanik oma toas väikest altarit, kus oli pilt õpetajast, kes oli teda käekõrval kirjandusmaailma juhatanud ning jaganud täpseid juhiseid selle kohta, mida ja kuidas kirjutada. Usuti, et surnu ei lahku päriselt kunagi. Autorid jäävad kummitama inimkonda mitmeteks põlvvedeks. Ikka ja jälle kõnetavad ta sõnad kedagi, kes haarab neist kinni, arendab midagi edasi või laidab midagi kriitilise pilguga maha. Seda aimates kirjutab Kalju Kruusa: “kas äkki peaks lennuki peale minnes / igaks juhuks / mälupulga kaasa vytma / seda hammaste vahel hoidma / ja viimasel hetkel pooleks hammustama” (“(ing-veri-tee)”, lk 21). Siin lööb välja soov ilmuda oma tulevastele lugejatele kindlal moel, kummitada neid enda valitud kujul, sest pole teada, mida see kriitilise pilguga “keegi” kõikidest nendest tekstidest välja loeb. Samas unistab autor oma tekstide sõltumatust

eksisteerimisest: “mulle meeldib meeliskleda / enda kirjutatud luuletustest / siis kui neil ei ole mind enam vaja” (lk 93). Kõige tüütum oleks see, kui loetut jäädakski siduma füüsiliselt eksisteerinud isikuga, kui kõik luulele antavad hinnangud lähtuksid ihukriitikute märkustest, mis on tehtud sõprusest ja armastusest ühe piiratud elusolendi eksistentsi vastu. Kui oleme surnud, ootab meid kõiki ees “enese tühistumine” ja “luule isikust puhastumine” (lk 93). Tekstid jäävad kummitama neid, kes sedasorti mõtteid ja tundeid armastavad – nad otsivad endale ise uusi kaaslasi. Need tekstisisiselt sõlmitud suhted oleksid justkui ehedamad ja tekst ärkakski justkui tõeliselt ellu peale autori surma. Autor on ju alati suurem kui üks elu, üks eksistents. Tema olemasolu voolab üle ühe keha piiride, ta hõivab erinevaid inimesi, vallutab erinevaid ajastuid ja erinevaid geograafilisi punkte. Kogu annab mõista, et autori surma on võimalik kogeda juba eluajal. On võimalik kirjutada kummitusena, kes saab sõnade ja fraaside kaudu libiseda erinevatesse kehadesse ja ilmutada ennast küll korealase, küll hiinlase, küll jaapanlasena. See ongi ilmselt luule tee. Seesama südameetu süda (vt lk 99), mis tuksub iga kirjutaja rinnus, teeb ühest küljest iga kirjutaja oma füüsilises kehas väga üksikuks olendiks, kes õhtuhämäruses oma kurva käekäigu üle mõtleb, aga teisest küljest ühendab teda laiemate ringluste ja kooslustega, mis teostuvad kirjanduse ruumis ja seovad teda kõikide eelkäijate ja kaasteelistega. Nii leiab ta alati sõpru lugejates, kes võibolla ei mõista küll täielikult “me südameasju” (vt

Shu Ting, lk 29) füüsilise olendina, aga samas saavad aru sellest viirastusest, kes teksti sisse aheldatuna alati kodukäijana lugejate tubasid külastama jääb.

“(ing-veri-tee)” tundubki mulle koguna, kus tõlkeluule ja omaluule on esitatud sellisel moel, et autorite füüsilised ja kultuurilised erinevused lahustuvad luule laiemas lainetamises. Olulise võtme teose mõistmiseks annab kätte kogu pealkiri, mis on kaanel esitatud kahes kirjasüsteemis. Hiina märgid “hing” 灵, “veri” 血 ja “tee” 茶 on kujutatud vastavalt sinise, punase ja rohelisena. Pealkirja eestikeelne osa “(ing-veri-tee)” on kirjutatud nii, et selle sees kasutatakse Jaapanis peamiselt laensõnade ja vöörapäraste nimede eristamiseks mõeldud punkte. Üks nendest punktidest on tehtud kaanel punaseks, teine roheliseks. Need oleksid justkui kaks ümarat ringi, mida pidi hinged liiguvad – nimetagem neid vereringeks ja teeringeks (selgitan seda veidi hiljem). Hingele osutab sinine sulg eestikeelse pealkirja ees. See sulg polegi siin õigupoolest sulg. Ta muutub siin pigem piktogrammiks, mis tähistab sedasama ringi või kaart, mida pidi (h)ing liigub. Sulud võivad olla ka kohtuvad elukaared, mille kohta Kalju Kruusa kirjutab: “SINA JA MINA, sigri ja migri / me oleme sylvms / ennast kokku sidunud / kummagi elukaarega” (lk 62). Kaks sulgu on nagu kaks kallast – siinpoonsus ja sealpoonsus, ida ja lääts, mina ja sina – mis kirjanduses oma dualismi ületavad. Teine on alati igal pool: “sa oled igal pool / selgelt iga ilmakaar / on suga pühitsetud” (lk 61). Samas on sinine sulg ka taevakaar. Meie kõigi kohal on sinine

taevas ja kõiki kaldaid ühendab sinine meri. Jaapani luuletaja Yoshino Hiroshi kirjutab: “ühe inimese südametaeva värv ulatub niisama / mõne teise südamemereni”, ja me kõik ujume “minu mereni ulatavas teise inimese taevas” (lk 64). Kohe lisab Hiina luuletaja Xu Zhimo: “Me kohtume öise mere pääl, / sul on sinu, mul on minu tee.” Korea luuletaja Yun Tongju lõpetab: “Meri on sinine, / sinine on taevas / ... meri muigab / ja taevas on tasa” (lk 65).

Peeter Helme ütles Vikerraadio saatel “Uus raamat” (22.02.2013), et kogu puhul ongi kõige silmatorkavam, kuidas autor astub dialoogi teiste autoritega, kes on talle tähtsad ja on teda mõjutanud. Kindlasti võib teost vaadata autorite- ja kultuuridevahelise dialoogina. Näiteks võib dialoogina vaadelda üleminekuid, kus üks autor vastaks justkui teise tõstatatud küsimusele. Leheküljel 83 muretseb Kruusa, et “kroonid lähevad / kroonilised vylad jäävad”, millele järgneb kohe Murō Saisei luuletus “Rusuvad mõtted mulle on tuttavad”. Samas on eeltoodud mere ja taeva luuletustest näha, et asi läheb lihtsast dialoogist sügavamale. Pigem tuleb esile see, mida Bahtin on nimetanud sõna enda sisemiseks dialoogilisuseks – iga sõna lausudes olen ma alati suhtes teistega, kes neidsamu sõnu on varem kasutanud. Kruusa kogus on tunda ühel häälel rääkimist, mis on omane näiteks Jaapani seosvärse (*renga*) kirjutavatele autoritele, kelle eesmärk on kirjutamisel luua ühist pinda (või “maad”, nagu seda *renga*-teoorias nimetatakse), et iga üksik kujund pääseks mõjule. Kruusa on asetanud luuletajad üksteise kõrvale

teadlikult nii, et nende ühine hääle tuleks esile, et kirjutajad hakkaksid üksteist toetama, justkui oleks luuletuste teema juba enne kindlaks määratud. Autori enda hääle seguneb väga orgaaniliselt Kaug-Ida luuletajate häältega ja kohati arutatakse asjade seisu üle maailmas üsna ühehäälselt ja üksmeelselt. Kui käsitada tervet kogu ühe suure seosväršina, siis on see tervikuna kirjutatud ühe ja sama ahelluuletaja poolt, keda mainitakse kogu kõige esimeses tekstis, mis on kirjutatud Tökyōs: “üle hulga aja tundsin luuletamise tunnet. / sain tunda millises seisundis ahelluuletaja / enamasti viibib” (lk 5). Ahelluuletaja (juhul kui me ei mõista teda grafomaanliku kirjutamissõltlasena) viib enamasti minatuse seisundis, kus asja enda väljendamine on olulisem kui isenda piiratud minasuse väljendamine.

Kui üks autor tahab osa saada ahelluuletamise kunstist, kui ta tahab lasta ahelluuletajal enda kaudu ilmuda, peab ta oma isikliku vereringe lülitama suuremasse teeringesse, mille kaudu tekstid moodustavad laiemaid mustreid. Tuleb oma kereesse pumbata kõvasti teed ja keha vedeldada sellisel moel, et see hakkab juba üle serva ajama. Siin on täpne juhis selle praktika kohta Kruusalt endalt: “teen termosesse teed / lonksan kosutavat vedelikku / ja ise veena vedelen / jälle voodis ... loodus krutib elavalt nuppu” (lk 59). Enda olemisel aga ei tohi liiga kaua tõmmata lasta, muidu muutub see kangeks mürgiks: “olin ... saanud nii hellaks ja hapraks / ja mu tee nii tummiseks kangeks tugevaks / et ei tea kas juua kannatabki” (lk 63). Kassi vaadates mõtleb Kruusa, et teejoomine on oma-

ne ainult inimestele: “tundsini kassidele isegi kaasa / et vaesekesed teejoomise / rüümudest ilma jäänud on” (lk 42). Samas tekib tunne, et see on rituaal, mis pole kättesaadav isegi kõikidele inimestele, vaid nendele, kes oskavad ennast tõe poolest tees lahustada, et saada osaks eelmainitud elumere (või teemere) lainetamisest. Kassil pole teed vajagi, sest tema oskab niisama ka olemisega kaasa loksuda. Tee on pärit kaugetelt maadelt, aga samas ka väga intiimne ja lähedane ollus, mis ühendab neid, kes mõistavad seda nautida. Kõik kogus mainitud luuletajad on kindlasti suured teesõbrad, kelle soontes voolab samasugune peen roheline kraam, mis globaalse kaubanduse ajastul on kättesaadav ka meil. Samas mainitakse ka kohalikke haruldasemaid variatsioone, nagu “karvaotsa tee”, mille tarvitamiseks peab teejoomises juba üsna vilunud olema (kui sa just pole kass, kes oma karvu lakub).

Teeringesse lülitunud autorid kirjutavad kokku ühte ja sama Raamatut, mis on “teise vormiga elu” (lk 66). See raamat sisaldab kõikide inimeste “elutuhinat” (lk 68) ning enda ja teise vahekorda selles pole võimalik lihtsalt lahti harutada. Maailm on tihedalt üksteisega seotud inimeste võrgustik, kus pole võimalik selgelt näha, kus üks indiviid lõpeb, kus teine algab. Yoshino Hiroshi kirjutab ja Kruusa tõlgib: “elu / paistab olevat loodud nii / et ei olda terviklik ainult iseenesest / ... maailm on / teiste kogusumma” (lk 59). See teiste kogusumma on aga samas päris raske taak, sest tuleb kanda ka kõigi ühist kannatust. Nagu ütleb Shu Ting, ei kaeba ta oma “isikliku õnnetuse pärast”

(lk 29), vaid “rahva vintsutuste pärast / taeva puhtuse / ja tee õigsuse pärast” (lk 30). Han Dong räägib külaelust: “kogen siin igavesti midagi tõelisest kurbusest / põllumehe kombel kes oma saaki kibedasti taga nutab” (lk 33).

Kalju Kruusa tajubki teatud hetkedel, et meid kõiki ei ühendagi mingi õilis tee, vaid okse, mida värssideks vormitakse: “Kas tasub ridadeks / raiuda ... / seda okset / kus sees / ma ise istun / ja istuvad paljud teised” (lk 86). Halbadel päevadel saab kõikide kirjanike ilusast sinisest kirjandusmerest hoopis kollakaspruunikas oksemeri: “see sama okse / meis kõigis.” Kirjandus võib ka olla lihtsalt pask: “nii et elame näeme / kuuleme / loeme / maitseme / ja haistame paska” (lk 89). Kui tee voolamine on positiivne, siis okse, kõdi, lödi, sodi, soga ja sopp seostuvad negatiivsete voolustega. Kuid kummalisel kombel on ka nendel samasugune ühendav jõud. Seesama sodi loksuju igal pool. See on samuti meie ühine kannatus. Ja tolmuimeja (vt lk 82) peavad pühapäeval kamorkust välja tirima kõik maailma luuletajad olenemata soost ja vanusest.

Okse, löga ja muud orgaanilised olused võivad üleneda teeks, kui ennast luuletamise ja teejoomise kaudu kõvasti puhastada, aga teeringesse saab panustada ainult selline luuletaja, kes on end tõe poolest oma saba ja sarvedega mängu pannud. Siin muutubki tähtsaks vereringe, mis seob meid oma perekonnaga, oma päritoluga. Kui teeringe on globaalne nähtus, siis vereringe seob meid kohalike oludega, Eesti mulla ja Eesti hädadega. Vereringes on Kalju Kruusa eelkõige

eesti mees, kellel on eesti mehe mured – eks proovi kulka toel peret elatada ja pangalaenu maksta, kui meediakanalid on täis uudiseid euroliidu lagunemisest. Tal on tütar Meeli, kes tahab juua küüslaugurikast piima (lk 107), ja naine Elli, kes kahtlustab üleaisa löömist, kui näeb kodus võõrast juuksekuumi (lk 105). Ta on ajanud juured nii kõvasti kohalikku mulda, et need ulatuvad tagasi kiviaega, kus “töö oli töö / ja raha oli raha” (lk 104). Oma vereringes on Kalju Kruusal omapärane suhe eesti keelega, mis erineb stilistiliselt selgesti ka tõlgitud autorite keelest.

Isikliku elu sees on aga taas kord palju punkte (nagu “(ing-veri-tee)” pealkirjas), mille kaudu vereringe lülitub kogu lugeja jaoks otse teeringesse. Rahakitskusest rääkimine tuleb meelde, kuidas Tōkyō avalikes saunades ligunevad vees ühejeenilised alumiiniummündid (lk 11) ja kuidas Korea luuletaja Pak Mogwōl mõtleb, et “vaskmüntki on raha, aga ei ole ka...” (lk 48). Lapsega seoses tuleb paratamatult puutuda kokku kakaga ja puhastada seebiga “tita mähkmete / kaka-seid kohti” (lk 106). Tanikawa Shuntarō luuletusest aga selgub, et kaka ühendab kõiki inimesi: “kõige ilusamagi inimese / kaka haiseb / kõige tähtsamgi inimene / kakab” (lk 103). Kokkusaamine roojaga on vältimatu (lk 81). Kui teejoomine teeb inimesest inimese, sest kassid teed ei joo, siis kakamine ühendab meid eluslooduse suure orgaanilise ringlusega. Kakamine ühendab meid prussakate, elevantide ja kõikide muud olenditega, kes söövad-joovad ja väetavad seejärel muru, millest võrsuvad kaunid taimed. Kuna raamatuid

õgitakse silmadega, siis satuvad needki seedekulglasse, aga Kruusa ütleb, et “raamat on kirjanduse / seedimatu osa / ... raamat on kirjanduse kivi / süda ja seemned” (lk 69). Mis viib meid tagasi siinse loo alguse juurde – kirjandus elab ka oma elu, mis ei sõltu ühe autorina tuntud füüsilise olendi käekäigust. Autor saab kirjutades kivi kaelast ära, aga see kivi jääb pikaks ajaks ringlusesse. Igas pinnases, millesse seda kivi surutakse, kasvatab ta uusi võrseid, uusi lugejaid, uusi maailmu.

Lõpetuseks võiks öelda, et Kalju Kruusa käitub ühest küljest meediumina, kelle kaudu teised autorid saavad oma jutud hinge pealt ära rääkida. Kauged kirjanikud laenavad tema keha ja vaimu, et väljendada end eesti keeles. Teisest küljest aga laenab Kruusa nende hoogu ja intensiivsust ka enda tekstide kirjutamiseks. Mõnikord ongi teiste tekstid vaid ääremärkused tema enda luulele, mille isiklik hääl ja kohalik vereringe tuleb selgelt esile.

Siin joonistubki välja ahelluuletaja organism, mis sünnitab kivikõvasid raamatuid ajast aega. Kõikide autorite soontes, kes on astunud teeringesse, voolab seesama roheline vedelik, seesama DNA. Teeringe autorid ei pea kinni oma isiksuse piiratud kohalikust manifestatsioonist, vaid moodustavad palju laiemaid olemise ringe. Samas jäävad nad ka kirjandusmeres lahustudes selgelt iseendiks. Kalju Kruusa suure teesõbrana on selle kogu kujundaja, koostaja, tõlkija ja autorina käinud tee teed, et lasta igavesel ahelluuletajal taas kord tagasi tulla meid kõiki kummitama.

MARGUS OTT

Kruusa hõng

KALJU KRUUSA. 灵血茶 (ING-VERI-TEE).
Oma luulet ja tuttavat. Säutsipau, Tallinna, 2013. 112 lk.

1.

Kalju Kruusa uues luulekogus on mitut laadi nihutusi ja kokkupõiminguid. Esiteks *vormiliselt* ja keeleliselt.

(a) Selles luulekogus on koos nii *tõlkeluule* (jaapani, hiina ja korea keelest) kui ka *omaluule* (ning ühes kohas ka omaluule rööptõlge jaapani keelde). Tõlkeid on jaapani, hiina ja korea keelest. Kogu esimeses pooles on igaüks neist (just nimetatud järjekorras) blokina vaheldumisi omaluule blokkidega. Kogu teises pooles on asi kirjum ning oma- ja tõlkeluule ning tõlkeluule kolm allikat on rohkem segamini. Üldjoontes omaluule osa kasvab kogu lõpu suunas.

Piir tõlkimise ja isekirjutamise vahel on teadupärast hägus, ja eriti kehtib see luule puhul, kus luuletuse tõlkimine ja luuletusest inspireerumine moodustavad kontiini. Kruusa kogus aga on nad siiski metoodiliselt lahus hoitud selle poolest, et tõlkeluules ei rakenda autor neid keelelisi nihutusi, mida ta omaluule puhul sageli pruugib. Sellegipoolest sulavad mõlemad täiesti loomulikult moel kogu tervikusse, nii et vahel läheb meelest ära, kumba liiki äsja loetud tekst kuulus. Tõlkeluuletustel on originaali autori nimi alati juures, nii et selle abil on lihtne meelde tuletada. Temaatilisi blokke moodustavad sageli oma- ja tõlkeluule koos. Nagu alapealkirigi ütleb, pole need tõlgitud luuletused

mitte “teiste omad” ehk “võõrad”, vaid “tuttavad” ehk selles mõttes “omad” (nagu “omad inimesed”).

(b) “Tuttava luule” valik tingib selle, et üks lai nihete ja põimingute valdkond ongi seotud *Idaga*. Kui alustada ortograafiast, siis näiteks hiina märkide kasutamise luuletuses (nt lk 38–40, 42). Vahel matkib see jaapani kirja põhimõtet, kus sõnatüvi on kirjutatud hiina märkidega ning mitmesugused muutelõpud ja partiklid silpkirjas (ehk eesti keele puhul siis alfabeedis). Näiteks “透雕 (ažuur) set 云纹 (pilvekirja)” (lk 38), “乌龙茶 (ronkmusta lohe tee)d” (lk 40), kus morfeemid *-set* ja *-d* modifitseerivad hiina märkidega kirjutatud tüve ning on muuhulgas loetavad nii hiina- kui ka eestikeelses häälduses (*tòudiāo*’set / ažuurset; *wūlóngchá*’d / teed). Osa Hiinat põimitakse niimoodi otse eesti keelde ja luulesse. Idamõjulised, ent mitte otse laenulised on ka sümbolid aasta, kuu ja päeva kohta luuletuse kirjutamise daatumis (leidlik on aasta sümbol kahe ühtepõimitud O-na, mis on nagu katkestuslikku kestust kehas-tavad lülid).

Nihkumine Ida ja Lääne vahel esineb ka temaatiliselt: “loogikaga seisan lääne poole / tundega ida suunas / kumbagi korraga” (lk 39),¹ või siis idast läände lendamise motiivina (lk 40–41).

¹ See tsaat on pärit luuletusest “esmakordses linnas juba esimesel ringkäigul”. Kommentaariks tasub mainida, et suur osa Hiina linnu on ehitatud korrapärase põhja-lõuna ja ida-lääne suunalise teedevõrgustikuga, nii et neis saab vabalt ilmakaarte järgi orienteeruda ning sageli on tänavasiltide peale kirjutatud, kummale poole jääb põhi ja kummale poole lõuna (või ida ja lää). Luuletaja hakkas õigel tänaval liikuma vales suunas.

Võib-olla võib siia ritta panna ka haidkulaadse minimalistliku vormi ülekande kohalikkku kuube, milleks on “runorida”. Kruusa joonealuse seletuse järgi koosneb runorida “ühest “Kalevala”-möödulisest värsist (neljajalgsest trohheusest), väljendades mis tahes suvalist sedastust läänemeresoomlasele omases keelerütmis, jättes sisse ainult sõnumi seisukohalt vajaliku ja välja kogu muu tarbetu”. Kogus on üks runorida pealkirjaga “bussis”: “näe Bukowski näoga naine” (lk 80).

(c) Üks Kruusa olulisi nihutusi ja taaspõiminguid on *uudissõnad*, mis aga pole ei aaviklikud välmingud ega vesklikud tuletised – mis mõlemad rabavad oma uudsusena –, vaid poeetilise mõtte täpseks väljenduseks ise väljahüpanud sõnad, mis rabavad oma mõistetavusega (ehkki mõistus teab, et pole säärast sõna enne näinud). Näiteks sellised sõnad nagu “kurvenesin” (lk 16), “tänavaldsele inimesele” (“täna peal olevale inimesele”, lk 19), “püsimus” (lk 66), “kirjutanukene” (lk 68), “muhtand” (lk 99). Oma ümbruses on need sõnad aga täiesti arusaadavad. Need lisavad tekstile värvingut, annavad hõngu.

(d) Nihutuste erijuhtum on *ortograafilised* nihked. Näiteks kõnekeelne morfoloogia nagu sõnas “telefonit” (lk 85) või kirjaviisi nagu sõnas “pambus” (lk 40) või siis sellised vormid nagu “maks-matta” (lk 92) ja “väravatta” (lk 54). See ühest küljest nihutab (sissejuurdund ortograafiaharjumusi), aga teisest küljest põimib, loob loomulikkusemulje (*-mata* sufiks hääldebuki pigem topeltklusiiliga). Hoopis omaette grupp on sellised sõnad nagu “vajalikk” (lk 21), “surelikk” (lk

21), “poodnikk” (lk 77), mis esindavad pigem hüperkorrektsiooni (ühtlustades astmevahelduslike sõnade ortograafiat).

Ortograafiliste nihete seas on ka $c = ts$ (“syrmicen”, lk 16) ning eeskätt Kruusa idiograafiline vaste $y = \delta$ (ainult omaluuletustes). Viimast võib pidada nihkeks nihke suhtes, sest tavalisem nihe $\ddot{O}$ -i ortograafiaga võrreldes on $y = \ddot{i}$ nagu soome keeles (Masing, Sommer jmt).

(e) Üht morfoloogilist nihutust võib maitse järgi võtta kas *arhaismi* või fennimina: enamik omaluuletusi on kirjutatud “Pääskülässä” (Kruusale on iseloomulik luuletuste täpne lokaliseerimine ajas ja ruumis). Või ka “Nõmmella” ja “bussissa” (lk 80). Mine tea, võib-olla on veel teisigi varjatuid keele ajalisi sügavusi loodivaid ja üleskaevavaid nihutusi, mida ma ei oska märgata.

(f) Üks nihutav (ja taaspõimiv) vormiline asjaolu on siirded, kui näiteks luuletuse viimane rida kantakse üle teisele leheküljele (nt lk 19, 26, 31, vt ka 20) või kui ühel juhul piltluuletuse samm piltlikult öeldes saetakse pooleks kahele leheküljele (lk 72–73). Niimoodi mõte ei lange päriselt kokku (ei samastu ega tühistu), vaid nihkub ja loob uusi ühendusi, põiminguid.

Selle aspekti kokkuvõtteks võib öelda, et Kalju Kruusa valdab rikkalikku varmut vormilise nihutamise võtteid ning tal on mitmes kohas leidlikku keelemängu. Samas ma ei ütleks, et see iseenesest oleks luulekogus põhiline. Põhiline on pigem üldine tundlikkus keele suhtes, millega käib kaasas tundlikkus asjade suhtes (nii oma- kui tõlkeluules on mitu luuletust väikeste asjade kohta, eksplitsiitselt nt

“Tühiasjade väarikus”, lk 10, “Tühised”, lk 9 jt). See toob meid temaatika juurde.

2.

Temaatiliselt on see 112-leheküljeline kogu tublisti mahukama teose vääriline, ilma et seejuures jääks “virvendamismuljet”, st teemadest ja motiividest ei lennata niisama vilksamisi üle, vaid igatühe kohta on mitu toekat asja. Kogu on ka terviku tasandil hästi läbi komponeeritud, nii et eri aegadel ja eri ajenditel kirjutatud luuletused kõrvuti või lähestikku asetatuna panevad resoneerima oma teatavaid punkte, võimendavad neid, luues niimoodi mitme peale koos ja kogu terviku sees suurema muusika kui lihtsalt üksikpillide-luuletuste tekitatud heli. See on väga mitmekesine muusika, mille üksikud osad ei tühista üksteist ega vedele ka tui-malt üksteise kõrval, vaid moodustavad ühe mitmekesise akordi, mis ülendab meeli (ilmestades nii *huayan*’i budismi, mille järgi “asjad ei takista üksteist”, *shishiwu’ai*).

Üks korduvaid motiive on igapäeva, *väikeste asjade* poesia (mida just Idas osatakse hästi hinnata, kus kulg või budameel väljendub igas viimases kui olendis, ja kus iga viimne kui olend võib jõuda olemistäiuseni – või olemise vaibumise-ni, sõltuvalt retoorikast). Näiteks “prei-li Smilla lumetaju” (lk 15) või “tolmu-imejaga” (lk 82). Nendes on alati mingi poeetiline pintslitõmme, mis selle sageli raskepärase eksistentsi kergeks teeb. Isegi fundamentaalse kurbusegi, vähemasti lu-gejal (kontsentreerudes luuletuses ““Kuid kas on mu kallist k e r g e meelsust?””,

lk 15–16). See igapäev ulatub väikestest asjadest (nt kraavikaevamine, lk 56–57 – või õigemini mitte ise kaevamine nagu Anti Saarel, vaid kaevamise vaatlemine, näiteks Sõulis) tundeliste suursündmus-teni (armastus, kiivustatus, lapse sünd). Niimoodi need tuuakse kokku, pannakse kommunikeerima, kasvatades nõnda meele-tunde hõlmavust.

Üks motiiv on *ühiselut*unnetuslik ja see võib olla teinekord väga terav (vt lk 17, 79, 80, 82, 88–90, 91, 96–97, 104, või siis piltluuletus lk 72–73). Kuid teravuse fookuskaugus on teinekord vägagi süga-val. Näiteks kui ökoloogilisi probleeme lõimitakse (kolmveerandirooniliselt) bu-distliku teemaga (lk 84). Või Han Dongi tõlkeluuletus “kõva kolin” (lk 98), mis on paigutatud ühe ühiskonnakriitilise bloki järele ja kus kolin markeerib toimunud muutust (lõikelaud purustab veeklaasi), aga nii varasem olukord (lõikelaud üleval, klaas all) kui ka hilisem (killunenus) on rahun ja justkui täiuslikkuses (“lõikelaud on nagu paigale naelutatud / klaasikil-lud on samuti / rahulikud”). Selline n-ö budameele universaalsus ei nürista ühis-elu lõikavat tera, vaid pigem vahestab. Osaliselt eelnevaga kattuv on refleksioon luuletamisest ja luuletajaks-olemisest (lk 20–21, 76–77, 97, 98–99, manifestilaad-selt lk 86–88).

Luuletaja positsioonilt kaasneb “tühias-jadega” seoses kahesugust liikumist. Ühest küljest *yin*’ilik tagasitõmbumine, hajumi-ne, läbistuvusse *taandumine* (“mitte enese pylistumise pärast / vaid täiesti vastupidi / enese tühistumise pärast / luule isikust puhastamise pärast”, “mu elav isik äh-mastub / tekstide tulevikulise selginemise

pärast”, lk 93), teisest küljest aga *yang*’ilik *pealetungimine*, luuletaja-teadlikkus ja isegi agressioon (nt lk 20–21, 80, 86–88, 89–90, 91). Kuigi esimene on mingis mõttes põhiline (Laozi kirjeldab kulgemist tervikuna pigem *yin*’ilikes terminites), ei lase teine aspekt luulel muutuda plödik, hermeetiliseks või nabaimetlejalikuks (vrd lk 102), millised ohud kaasneksid liigse *yin*’iga, vaid püsib üpris kenasti dünaamilises tasakaalus, liikudes n-ö läbistuvama ja kõrvutuvama vahel, olles korraga sulanduv ja eristuv.

Ehkki Kruusa ütleb, et “puänt pole oluline / point on pyhiline”, on mitmes luuletuses tugev *puänt*, mis eelneva ümber mõtestab (nt lk 38, 39, 82, 96, või üleni puändiline “kalamehe nahas” lk 84–85). Aga võib-olla peetakse siin kummalgi juhul silmas väga erinevaid puänte. Puänt, mida Kruusa tõrjub, on ehk selline, mis rakendab ülejäänud tekstiosa enda teenistusse kui pelga ettevalmistuse; aga “puänt”, mida ta ise rakendab ja mis on ühtlasi “point”, on selline, mis ise rakendub ülejäänud teenistusse, nihestades eelnenut ja sundides seda uues valguses üle lugema, uuel moel põimima. Esimesel juhul on algus justkui mäejalam ning puänt justkui mäetipp, aga teisel juhul osutub arvatud mäetipp hoopis oruks, tagurpidi-mäeks või hoopis *teiseks* maastikuks.

3.

Põhimõtteliselt võiks terve arvustuse kirjutada ainuüksi kolme asja pinnalt: luulekogu pealkiri, kirjastuse ja autori nimi. Pealkiri “*灵血茶* (ing-veri-tee)” on kakskeelne. Eestikeelses osas kõlab (sul-

gudes) esiteks sõna “ingveritee”. Ingver toimib paljudes maades umbes nagu meil küüslauk:² terav, ergutav, tervislik. Tee jällegi on toniseeriv jook. Nii et ingver ja tee on sellised peaaegu-sünonüümid, nagu neid sageli esineb eesti rahvalaulude (või ka hiina kirjanduse) paralleelismides. Hiinakeelne pealkiri *灵血茶* ehk *ling-xuè-chá* ei ole omaette sõna, vaid on kokku pandud kolmest märgist, mis tähendavad vastavalt “hing”, “veri” ja “tee”. Need seostuvad tähenduse poolest eestikeelse pealkirjaga, mis on tegelikult täppidega kolmeks liigendatud: mitte lihtsalt “ingveritee”, vaid ing-veri-tee. Selle interferentsi kaudu omandab eestikeelse pealkirja esimene komponent “ing” tähenduse “hing” (*h* jääbki sageli kõnekeeles hääldamata). Eriti huvitav on see, et “ing/hing” kõlab ka häälduslikult kokku hiina sõnaga *ling*.

Niisiis omandab “ingveri” tähenduse “hingeveri” või “hing-veri” või “hingeline veri” jne. Samas kui “tee” esineb luulekogus korduvalt motiivina, pole seal justkui kaht ülejäänud pealkirjas nimetatud komponenti, hinge ja verd. Seetõttu tundub mulle, et need viimased tuleks selle raamatu kontekstis ümber mõtestada. Harielikult seostub hing õrnuse, romantilisuse, hingestatuse, elukauguse, “luulelisuse” ja muude selliste õhkav-asjadega; veri jällegi vastupidi millegi maalähedase, elulise, proosalise, jõhkraga. Ma ei näe, et kumbki tähendusväli Kalju Kruusa luulekogus eriti vastu kõlaks.

² Küüslauk on meil tänu netiajakirjale Niniku saanud tihedalt luulega seotuks. Kalju Kruusa on olnud üks selle väljaande eestvedajaid ja taganttõukajaid.

Seega võiks nii hinge kui verd ehk käsitada pigem Hiina kultuuriruumi tähenduses. Kui rangelt võtta, siis pealkiri ongi hiinakeelne ja eestikeelne versioon on esitatud sulgudes, nii et seda võiks pidada esimese suhtes tuletuslikuks. See annaks alust mõelda niimoodi, et hing ja veri pole jaotatud mööda läänelikke telgi “taevane-maineline”, “hingeline-kehaline”, “luuleline-proosaline”, vaid et nende mõtestamisel tuleb kasutada pigem hiinalikke tähendustelgi. (1) “Veri” käib Hiinas sage- li koos mõistega *qi*, mis on üks raskemini tõlgitavaid mõisteid. Vanade filosoofiatekstide tõlgetes on selle vastena eesti keeles kasutatud sõna “hingus”. Veri on “jämedam” ja hingus on “peenem”. Mõlemad kannavad inimese elujõudu ning on selle erinevad aspektid. (2) “Hing” käib sageli koos teise hinge-mõistega, *hún* (魂), mis kokku moodustavadki ühe tänapäeva hiina sõnadest hinge kohta (neid on veel mitmeid teisi), *líng hún*. Võib muuhulgas mainida, et see *líng* esineb ka näiteks Nobeli preemia laureadi Gao Xingjiani ühe teose “Hingemägi” (“Lingshan”) pealkirjas. Märgi 灵 lihtsustamata kuju on 靈, milles on vihmapütsad nõia kohal (nõid on vihmategija). Nii et sõna *líng* ‘hing’ ei loo vastandusseoseid kehaga, vaid pigem kvaasisünonüümseid suhteid teiste hinge-sõnadega ning iseenesest tähendab kiirust, nõtkust, taibukust. Kõrvuti “verega” võiks teda võtta “hinguse” ehk *qi* 氣 (kvaasi)sünonüümmina, nii et tema esindaks “peenemat” ehk läbistuvamat ning veri “jämedamat” ehk kõrvutuva- mat. Kujundina võiksid nad siis esindada erinevaid läbistuvuse tasandeid, nõnda nagu luuletaja taandub luuletustest, lii-

kudes kõrvutuvast (argikõne, tähtsad ja “tähised” asjad – vt lk 9) läbistuvamasse (väiksemate, peenemate, “tühiste” asjade poole). Sealjuures on tekst seda selgem, mida ähmasem on elav isik (vt juba eelviidatud lk 93), st luuletus selgineb proportsionaalselt luuletaja ähmastumisega.

Sellel on üldisem tähendus: Kalju Kruusa ei liigu *vastandusi* pidi, vaid kvaasisünonüüme pidi (selle alla võiks liigitada ka tava- ja nihutatud vormi paari, olgugi üks neist latentne), kasutades seejuures pigem *polaarsus*-tüüpi paarilisi (teljel “peenem-jämedam”, “läbistuvam-kõrvutuva- m”, “hing-veri”, “tühine-tähine”). Need nihked ja taaslõimingud loovad teksti pinget, intensiivsust, hõngu.

Kalju Kruusa annab, nagu öeldud, elu väikestele asjadele (nüanssidele, viivudele), nagu kruusale, olemata samas “lödi kodi ... mollusk limusk” (lk 82), vaid püües õhus rippuva kaljuna. Seda väljendab ka kirjatuse nimi “Säutsipau”, mis vastab esilehel trükitud “小字报-le”, mis tähendab “Väikeste märkidega plakatit”. See tekitab kohe vastandusseose “Suurte märkidega plakatiga” 大字报-ga (mida võiks siis sama muganduslikult transliteerida kui “tatsipau”), mis tähendab käsitsi kirjutatud ja avalikku kohta üles riputatud afišse, millega juba vanal ajal Hiinas avaldati protesti poliitilise olukorra vastu või promoti mingit ideed. Eriti kuulsaks said need Kultuurirevolutsiooni ajal, kui nendes rünnati n-ö kodanlikke kontrerevolutsionääre. Kalju Kruusa *kalju* pole aga tuimalt lasuv mandrum, idee, mida saaks kuulutada või peaks kuulutama “suurte märkidega”, vaid see on õhus rippuv kalju, mis avaldub *kruusana*, n-ö

väikeste märkidena, õhustades väikesi asju (ja ühtlasi pihustades väiklasi asju). See pole tatsuv ega matsuv, vaid pigem säutsuv ja särtsuv. See on küll protest, aga võimupretensioonita, jäädes otsustavalt “väikseks” (Deleuze’i ja Guattari “väikese kirjanduse” mõttes).

Mis omaks sai, läks verre, mis seeditamata jäi, paberduis: “raamat on kirjanduse / seedimatu osa” (lk 69). Ma ennustan, et globaliseerumise jätkudes ja Ida omades ka siin kamaral saab Kalju Kruusa väljastatu aina aktuaalsemaks.

MARIANN TIHANE **Päikesevilu ja**

TÕNIS VILU. OH SEDA PÄIKEST. Värske Rõhk, Tartu, 2012. (Värske raamat; 12). 92 lk.

“Oh seda päikest” on kindlasti küps debüüt, selles pole kahtlust. Kahelda saab ainult selles, mida ikkagi mõeldakse, kui öeldakse, et üks esmailmuja on küps. Tuli ja ilmus, tegi oma ilmutamisega algust ja seda nii, et ongi kohe mingis olulises või lõplikus mõttes valmis? Selle kohta ei saa ehk öelda midagi lõplikku, aga seda tundmust ei saa ka eitada, jah – “Oh seda päikest” on kindlasti küps debüüt.

Ääri-veeri asjale liginedes võiks küpsus esmalt tähendada, et Vilu ei peaks muretsema, kui talle öeldakse, et ta on vastne, noor või roheline luuletaja. Sest kuigi tegemist on noore Tartu kirjandusmagistrandiga, on ta hakkama saanud koguga, milles nii noorust kui rohelist tunnetatakse läbi, elatakse üle ja kogu-

ni igatsetakse taga niisugusel viisil, et kumbki neist pole seal kunagi päriselt enesestmõistetav asi. Ja nii ei tähenda ka küpsus ainult mingit kaalukat ja maitsvat lõikust, saaki või saavutust, vaid ennekõike võimelisust väljendada ja sedamööda taluda enesemõistmise, omaenese küpsemise vonklevust ilmaruumis: “õunad kasvavad suureks / ploomid kasvavad suureks / kaalikad ja kartulid ka / kasvavad suureks kapsad ja / herved ka ja tikrid ja sõstrad / porgandid kasvavad suureks / ainult taevast muutub mõnikord / tõeliselt raskeks” (lk 89).

Raskemeelsus pole muidugi veel küpsuse märk ja ega “Oh seda päikest” olegi raamat, milles olemisraskust vaprasti kandma asutaks “vanalt ja kulunud nagu noore inimese luules” – kui parafraaserida Aleksander Sumanit, Vilu üht ilmset loomingulist eeskuju, kellelt on ühtlasi üks kogu kahest motost (teine on Robinson Jeffersilt). Pigem ongi terve raamatu üheks läbivamaks motiiviks vaikuse-, selguse- ja rahuotsingud, kuid nende problemaatilisus, otsimise motiveeritus, mõttekuses või mõtestamise võimalikkuses kõhklemine moodustab alati ühel või teisel moel Vilu luuletuste kohalejõudmis- või pelgupaigameeleolusid aktualiseeriva pingevälja või tingliku tausta. Iga kord ei pruugita pelgu küll jõuda ja vahel on sealne olu ka sootuks pelutav, lisaks jääb autor ise nende vastuoksuste tematiseerimisel siin-seal liigagi pelglikult vihjeliseks, nii et “Oh seda päikest” on küll läbivalt helge ja elujaatav luulekogu, kuid helgusse ja jaatusse jõutakse sageli otsekui juhuslikult, iseeneselegi ootamatult, alati kusagilt

ära või eemale sattudes või koguni ek-sides, olgu globaalsetest võrgustikest, sagivast linnast, iseenda palavikulistest sundmõtetest, ka keelekesksusest. Ja see ümberasumine toimub alati loodusesse, või veel täpsemini öeldes – maale, maa hõlma, sest pole ka loodus alati midagi vahetut või kättesaadavat ja hakkab sageli meenutama pigem keele teenistusse sat-tunud abstraktsiooni, nii et loodusesegi eksimine võib osutada iseenese mõtetesse või tunnetesse kadumise pette- või pin-gepildiks (“kurbus on segamini / nagu sügisesed lehed / või tähendab / kurbus ise ajas / nad sassi”, lk 68). See ei tähenda, nagu jääks loodusest puudu või ta kaoks miraažina eest, vastupidi, Vilu luule elamusrikkama osa kohta pole vahest liialdus öelda, et looduse kujutamises leidub seal kõige paremas mõttes liiviliku lihtsust, ehkki seda lihtsust võiks seal kohata pisut enam. Kuid sealjuures on loodus otsekui võimatu kohtumine või kohtumine võimatusega, midagi, mida ei saa niisama lihtsalt pildistada, pilku püüda ega sihiks või sõnadeks seada (“ei taha pilti teha / ei taha kirjutada / kõike mis ära viib / mis ise ära viib”, lk 16; ja samas võtmes teisal: “läbi metsa / õige tee on seal / mis viib ära / sellest kohast lahkumata” – kusjuures otsekohe märgatakse, et juba on öeldud ära “õige tee”, mis on paratamatult ekslik, milles keel ise eksitab loodusest eemale – “ja karistuseks lausutu eest / on teeviidal suuna nimi”, lk 72).

Sümbolina on loodus Vilu luules pigem vägi või intiimsus, mille kogemist nõrutatakse keele abil esile läve-liste meeoludena ja neid meeolusid

kirjeldab vahest kõige paremini müsti-lise enesetunnetusliku isedusekaotuse oksüümoron – minnakse “endast välja”, et tunda ennast ära. Kuid äratundmine on niimoodi mõistagi ekstaatiliselt laadi ja ei saa oma puhkemises olla muu kui efemeerne sähvatus või silmapilk, mõnikord aga edasiandmatult pikk vii-vitus. Näiteks juba alguseski tsiteeritud luuletuses “Igasuguse mõtte piirimail” (lk 89) võib märgata, millisena see lävelisus luules meeoluks laotub. Esmalt järgneb taevaraskusele rõhuv sõnatus: “ja siin ei naerda / ma vaikin ainult sinu kiuste / ja vaikin nüüd ka ainult enda kiuste / vaikin seni kuni kõik aias on tühine”. Kiusu ei aeta töö viljadega aias, vaid ainult ise-endaga – märgatakse, et vingerdamisest pole kasu, teise kaela ei saa siin taevast veeretada, enda eest minema ei pääse. Ja kui juhe koos, leiab aset selginemine: “ja siis / rõõmus rõõmus rõõmus päike / nagu kurguni täis topitud kilge / põllu-maa tontpuude vahel // edasine on juba puhas rumalus”. Kõik on väga loogiline, eks ole? On ju nooruslik ja küps see (inim)lapsusega riskimine? Inimloomuse lapsemeelset rumalust looduse palge ees ja sedamööda vajadust teatud teistmoodi algajalikkuse või nooruse järele leiab motiivina tervest raamatust (näiteks vesipalmi mulda kastes: “tunned kuidas kõikide asjade / rumalus on ka sinu oma / ega pea sellepärast piinlikkust tundma”, lk 20; ja vimkalikust noorusse pöördumisest: “olen veel liialt vana et mitte uskuda / millesegi muusse”, lk 42).

Eelnev võiks anda kätte selle põhi-lisema koe või müstilise mustri, milles Vilu looduslüürika otsapidi asetseb ja

mis mulle kõige rohkem elamust pakkus, kuid päris nii kergesti siin ikkagi ei pääse. Müstilisele pedaalile pole vajutatud päris ernstennolikul moel, vihjatakse küll põgusalt näiteks Uku Masingule, kuid kosmilisest sfäärist on asi samuti kaugel, sest enamasti sammutakse looduses hoopis Sass Suumani kodukülalikus tuttavlikkuses, mistõttu, nagu ennistki osutatud, tulekski looduse asemel kõnelda pigemini maakohast. Sest metsistunud või müütilise looduse asemel kohtutakse siin sagedamini asulaäärsete või ümberkaudsete paikadega (kuigi minnakse ka kaugemale, lisaks satutakse teleriekraani vahendusel põgusalt eksootikasse ja eelmainitud päikesejoovastusi leidub eraldi (mere) rannäärsetes luuletustes, kus “maailm rändab sinu eest / ja nii süütu on öelda / et suvi on ilus koht / kus elada”, lk 12). Veelgi läbivamaks kohaks on aga kodu-aed (“aed parima sõbrana / teab kõige paremini / haavata”, lk 18).

Nii pole Vilus päriselt loodusturisti ega paadunud rändurit, kuid ega teda ka otse aednikuks või kohalikuks külameheks nimetada saa. Esmalt jäävad juba käed mullast puhtaks – “Oh seda päikest” leiab aset puhta jõudeajal –, kuid teisalt ja hoopis teravamalt on aed ja ka kodu n-ö kadunud või kaduvad kohad (“höredaks on kulunud need / selili vajumised tamme alla”, lk 18). Sest maakoju tullakse linnasaginast ja võrgustikest, ülesemio-tiseeritud maailmast, otsekuu kohatunde kaotanud kodukäijana (“ei meel paremat kannata / kui kodu kannab inimest / kuid inimene on talle / kadunud”, lk 18; “liiklusvoolust järsku / välja kõndides / on vaikus nii värske / ootamatult mür-

gine // ei tunne end enam”, lk 73). Kuid teisalt tajutakse kohavaimu kadumist, traditsioonide hääbumist ja ajaloolise järjepidevuse katkemist ka olemuslikul moel (“kas on veel võimalust loota / et miski minus / kasvab kunagi puuks / kui üldse ei tunne / end ära kaugetes põlvedes”, lk 22) – tundmus, mis kasvab siin-seal üle globaliseerumismureks, kus maakohasus asendub pigemini ökoloogilisema perspektiiviga ning sisse imbub ambivalentseid tulevikunägemusi, milles paistab peale jäävat süngus.

Üleilmastumise ja inimkonna tehnokultuurse ignorantsuse temaatika tuleb tugevamalt ja ühtlasi kriitilisemalt ning sedamööda ka kodukaugemalt esile raamatu teises kolmandikus (ca lk 40–59, osalt ka mujal), need ei ole tingimata halvad luuletused, kuid kuigi tuleb tunnustada Vilu tervikutaju, võib kogu esi- ja lõpuosa ühtsus jätta mulje, et vahepeal hakatakse justkui arendama mõneti teistsugusemat liini ja et see liin peaks tõenäoliselt paiknema juba kusagil mujal kui selles raamatus, sest ei haaku kõige paremini esi- ja lõpuosade koduloodusliku tunnetusega. Kas nii lausa parem saanuks, aga kindlasti poleks “Oh seda päikest” olnud ka halvem debüüt, kui ta olnuks umbes 30 lehekülge lühem.

Värske Rõhu intervjuus (2013, nr 34) nimetab Vilu end pigem spontaanseks loojaks, kes võib küll tekste hiljem kohendada, kuid kes enamasti lähtub luuletades esmasest loomingulisest impulsist. Kui nii, siis on sisetunde usaldamine enamasti olnud õigustatud, kuid ühtlasi võib see seletada ka mõningaid sõnastuslikke ähmasusi või pisut toore-

na mõjuvaid fraseeringuid (mis mõttes “mõtted jäid utoopiliselt üksinda”?), samuti võib põhiliste looduskujunditega mängimine siin-seal kalduda igavavõitu tavapärasusse (kaljud ja vabaduskotkad, vaheliti ka mere tüütus). Tehtud on ka üks riimilise luule aps (lk 62), milles antakse voli sisutühjale või mõtet hävitavale riimitungile, aga mis oleks võinud jääda sellest raamatust pigem välja. Samuti ei ole just kõige huvitavamalt lahendatud paar intertekstuaalset lugemismängu-triibuti (“hemingwayle”, lk 61; Suumanit kõnetav “Mõjumaastik ja ideaaläng”, lk 53; “Elu võimalikkusest Eesti eff ess Vees”, lk 52), mis tekitavad mingi terava konksuga miksimise ootuse, aga konks jääb nagu olemata, jääb kuidagi pinnaliseks kirjanduslikuks liivakastimänguks. Samas on võimalik, et need luuletused mõjuvad “igavamalt” just raamatuterviku kontekstis, sest autorit neid ette kandmas kuuldes polnud ju vigagi. Niisiis on raamatus jõuga pressimise jälgi, mida autori tulevastes teostes koheldaks ehk armutumalt, kuid nähtavalt kaalutusrohkel debüteerimise rajal võiks neid pigem nimetada kosmeetilisteks iseärasusteks.

Alustatud küpsuse või küpsetatud alguse juurde tagasi tulles on omaette kõnekas, et “Oh seda päikest” ei dramatiseeri inimsuhteid. Me ei leia sealt mitte mingisuguseid otseseid isiklikke suhtemänge, kuigi puhuti kerkib esile dialoogitõrke teema, mida varjutab tehnoloogiline üleküllus (näiteks: “siin võiks olla ruumi / dialoogile ja jutumärkidele / kuid see tüüp keda / eile metsas nägin / kuulas moblast tühmi / ega kuulnud midagi”, lk 84), ning esineb ka olukord, kus

isa jutuvada taustal ihatakse olla kiskja lõugade vahel (minu võimendus, psühhoanalüüsiks on ehk vähe alust). Ei leia ka antisotsiaalset või negatiivset üksindust või kui siginebki haiguslikke, palavikulisi või ängistavama moega noote (mainitakse “tablettidest pungil pead, mida nagu pressiks rahukiiver”), siis langetakse sellest kõigest alati mingil moel läbi, ikka päikesesse ja valgusse. Vilu luule teebki huvitavaks tema justkui kohene paigutatus loodusluule või kohavaimu-mõtestajate traditsiooni, samas kui pingeväli, mis selle traditsiooniga suhestudes tekib – nii järjepidevuse kadumise, kohavaimu hajumise kui looduse abstraktsuse äratundmise ja problematiseerimise näol –, annab siiski põhjust kõnelda omanäolisest ja kindla käekirjaga autorist, kes on ühtaegu nii küps kui noor, sest: “vabaks laskmine ei pea olema / eriline kunsttükk / ja see mida kuulen / on puhas tõde // ma ei karda uppuda / sest lähen niikuinii algusesse / tagasi rannale / ja päike astub edasi” (lk 17).

JOONAS Sauteri surm

PEETER SAUTER. ÄRA JÄTA MIND RAHULE. *A love story. Peeter Sauter, Tallinn, 2012. 396 lk.*

1.

Sauter on suur ja lai. Ta on palju rääkinud, palju kirjutanud, temast on palju kirjutatud. Juba ammu, 90ndate lõpul, kuulutati ta klassikuks. Too viimane staatus, nagu kadunud Toomas Liiv tookord märkis, viitab surnud-olemisele.¹ Tõepoolest, sõna toob silme ette muinas-teaduste muuseumi kipskujud.

Sauteri uus romaan ongi homeroslikult soliidne tellis: indigosinine kalingur, seljal kuldmajusklites nimi. Kaunilt illustreeritud ja puha. Sobib kenasti kokku mumifitseerunud klassiku kuvandiga, mis viimase aja lehekriitikas näib tasapisi maad võtvat: Sauter kirjutavat eluaeg üht ja sama lugu ja polevat pärast debüüti enam midagi uut kirjutanud. Kõlab nagu Motõrhead, kes aastakümneid pärast roki väidetavat surma visalt vana rauda edasi taob – omas laadis üldtunnustatud, aga sisuliselt lõpule viidud projekt, kelle esimene ja kahekümnes album on kaksikud kuni selleni välja, et mõlemad sisaldavad pala ehtsauterliku pealkirjaga “Born to Lose”.

Ent Sauter on aastakümnete jooksul kirjutanud üpris erinevaid tekste lehelugudest luuleni, “Lauakõnest” lasteraamatuteni, ja ega seda kõike ikka nii hõlpsasti

¹ T. Liiv, Eesti uuemast kirjandusest: 1990-ndad. Looming, 1999, nr 9, lk 1362–1370.

ja paari sõnaga ühte patta panna ei anna, vaata, kust otsast tahad – kasvõi ainult proosat või ka ainult jutte, novelle või romaane.

Sel moel poleks Sauteri-korpust kokku võtta saanud ka viieteist aasta eest, mil see korpus polnud veel pooltki nii mahukas ega mitmeharuline kui täna – liiks debüütraamatule “Indigo” (1990) ja perioodikas avaldatule oli ilmunud vaid kaks raamatut. Ja ega võetudki. Sauteri tekstide ühisjooni ja erinevusi analüüsiti toona põhjalikumalt kui kunagi hiljem. Hea lühikokkuvõtte neist käsitlustest leiab Märt Väljataga arvustusest jutukogule “Kogu moos” (1998).²

Edasi on Sauteri ainevald ja žanriline haare muudkui laienenud. Eriti produktiivseks on mullu viieksmneseks saanud klassik muutunud käesoleval kümnendil: paari aastaga on ilmunud kaks köidet luulet ja kolm proosat. Sauteri esimesi luuleraamatuid on kriitika tervitanud: üht ettevaatlikult, teist, poemi “Märkmeid vaeste kirjanike majast” (2012) juba hurraaga. Proosa on tagaplaanile jäänud, arvustus kipub kiduma, aimata võib tüdimust, mis lõhneb rohkem kriitika kui kritiseeritava ammendumise ja paigaltammumise järele. Ometi on too poem ja romaan “Ära jäta mind rahule” paralleelsed, temaatiliselt suuresti kattuvad, teineteist täiendavad teosed.³

90ndail ennustas Hasso Krull oma põhjalikus, paljuski tänaseni Sauteri-retseptiooni kujundavas käsitluses, et uuel

² M. Väljataga, Sauteri kaunimad jutud. Vikerkaar, 1999, nr 1, lk 70–75.

³ J. Kaus, Nõusolek oma eluga. Looming, 2013, nr 5, lk 728–730.

sajandil mõjub Sauter tuttavamalt.⁴ See ennustus on täide läinud, ent lootus, et Sauteri ainulisus seeläbi teravamalt esile tuleb, pigem mitte. Uemas kriitikas torkab hoopis pahatihti silma nii autori kui teose ainulisuse mattumine hooletute üldistuste alla. Mõõngem, et seda häda esineb eelkõige lehearvustustes, kus süvenemise, analüüsi ja refleksiivsuse nappus on mõneti ootuspärane. Sellegipoolest paneb sage suvalisus eesotsas karjatusega “ma ei osand arvatagi, et eesti kirjandusega nii sitt seis on”⁵ küsima eesti kirjanduskriitika seisu järele.

Tüüpiline mõtteuperpall, mis tõhusalt tühistab arvustaja terasemadki tähelepanekud, on ühe või mitme üksikteose iseloomulike tunnuste omistamine autori loomingule tervikuna ja sellest omakorda järeldatav uudsuse-puudus uudisteoses.⁶ Taoliste erisuste ignoreerimisest johtuvate silmapetete hulka kuulub näiteks levinud ettekujutus, nagu kirjutaks Sauter eluaeg üht ja sama alguse ja lõputa teksti, mille jagunemine raamatuiks on pigem juhuslik.⁷ Vastupidiseid näiteid läbikomponeeritud, alguse ja lõpuga Sauterist on jalaga segada, esimestest “Indigo”-eelsetest novellidest kuni käesoleva igati areda armastusromaanini, mis algab tut-

vumisega ja lõpeb lausa hollivuudlikult – sõrmustega.

2.

Sauteri-retseptiooni põhiline komistuskivi paistab olevat paljuski kriitika enda poolt kujundatud Sauteri-müüt, milles kriitilised leitmotiivid, hajamuljed ammuloetud teostest, publitsistikast ja aegadetagustest skandaalidest sulavad kirjaniku meediaimago ja tegelaskujudega kokku püretuks karikatuuriks nüri järjekindlusega oma vääritut eksistentsi raamatusse raiuvast pätit, joomarist ja ropu suuga lontrusest.

Tolle isikumüüdi mõju arvustajatele on huvitavas kontrastis viimase poolsajandi kestel kriitikas ortodoksseks kujunenud teksti lahutamisega autorist, mille Roland Barthes ristas autori surmaks. Ei tüki tänapäeval naljalt keegi vaidlustama teesi, et tekstis on kõnelejaks keel, mitte autor,⁸ ja sellest lähtudes ei peeta üldiselt kuigi koššeriks kõnelda arvustuses autori isikust, saati siis taandada teost tema elule ja omadustele. Näiteks kui Kaarel Tarand kirjeldas Kristiina Ehini luulet poetessi “ihuliste vajaduste kroonika” ja “mehevaluna”,⁹ sai ta mitmelt poolt vastu näppe. “Tarand ei oska kirjandust lugeda, ega tunne kriitika algtõde – autor ja teksti peategelane ei ole kunagi üks ja sama isik. Isegi kui nii tundub või isegi kui autor nii väidab,” kärkis Berk Vaher.¹⁰

⁴ H. Krull, Ülevus ja anarhia. Peeter Sauteri ligimeseproosa. Vikerkaar, 1997, nr 9, lk 77–91.

⁵ H. Alla, Luuseri lood kepist ja kärakast. Postimees, 20.02.2012.

⁶ T. Kaalep, [Peeter Sauter. Flirt budaga]. Eesti Ekspress, 16.02.2012; T. Kaalep, [Peeter Sauter. Ära jäta mind rahule]. Eesti Ekspress, 18.04.2013.

⁷ M. Kunnus, Eesti kirjanik 2012. Ööülikool, 29.12.2012. http://vikerraadio.err.ee/helid?main_id=1952291.

⁸ R. Barthes, Autori surm. Tlk M. Tamm. Rmt-s: R. Barthes, Autori surm. Valik kirjandusteoreetilisi esseid. Tallinn, 2002, lk 199.

⁹ K. Tarand, Laaste ühe tütarlapse probleemist. Sirp, 29.07.2011.

¹⁰ Berk Vaher süüdistas Kaarel Tarandit taidluses. Postimees, 11.08.2011.

Ehini-kriitikas oli autori ja protagonisti samastamine üksikjuhtum, Sauteri kriitikas on see igapäevane asi. Juba mõnda aega ja “Ära jäta mind rahule” puhul iseäranis tundub, et Sauter provotseerib samastamist teadlikult, suurendades see läbi oma niigi vahetu realismina mõjuva kirjutuse elulist usutavust. Sihiks paistab olevat kirjandus, mis toimiks sama vaieldamatult tõelisena kui elu ise. Seda dokfilmilikku efekti aitavad uues romaanis Peeter Sauteri nimelise peategelase kõrval luua veel terve galerii enam ja vähem tuntud pärisnimede all esinevaid tegelasi Peetri armastatust Laurast ja tütrest Sissist kirjanike Indrek Hirve ja Tarmo Tedreni. Lisaks äratuntavalt reaalsed kohad – Uue Maailma linnajagu, vaeste kirjanike maja, seltsimaja, graffiti “ära tee midagi” – ja sündmused.

Ühenduses läbi aegade Sauteri firmamärgiks olnud eheduse ja siiruse poeetikaga tõmbab see elulähedus lugejal vaiba alt. Piir raamatu ja elu vahel muutub tabamatuks ja kaob käest. Jüri Pino kinnitab, et tema õllejoomine Peetriga toimuski täpselt nii, nagu enne romaani ilmumist avaldatud katkendis kirjeldatud.¹¹ Kuis siis mitte uskuda?

Jan Kaus nendib, et Sauter kirjutab, “justkui poleks elu ja kirjapandu vahel enam mingit filtrit, kõik, mis päriselt juhtub, vajub otse ja ilustamata paberile”; ja märgib autorit ja protagonistit eristamata, et Sauter on küll “halva iseloomuga juurikas, aga ka enda punnimisi suudab ta eneseõigustuseta vaadata”.¹²

¹¹ 2011 raamatuaasta. Eesti Ekspress, 31.12.2011.

¹² J. Kaus, Hakake elama! Postimees,

Kriitikuna reeglina üliidelikaatse Kausi poolt ehk ootamatult järsk iseloomustus, aga tõesti, minategelane ütleb raamatus enda kohta, et on “õel”, “mürgine vanamees”, “sapikott” ja “vana kiuslik oinas”. Põhjust pealtnäha palju pole, aga üks piasjad olegi tähtsad: kõhklused, kohanemisraskused, armukadedus, kangekaelsus, ütlemised, vaikimised, solvumised, olmekonfliktid, raha. “Suhted on ambivalentesed. Alati. Kõigiga. Siis on hea, kui saab vajalikul hetkel distantsi hoida, hullul hetkel” (lk 136).

Elulisuse-muljega saab ainult nõus olla, kuigi Sauteri loomingule ajalises perspektiivis mõeldes tuleb rõhutada sõna “justkui”. Sauteri läbivaks kirjutamiskreedoks võiks pidada mitte niivõrd päriselu filtrita paberile panekut, kuivõrd tolle päris-mulje loomist. “On tunne ... et jäljendamise asemel tegelikkust fotograferitakse,” kirjeldas seda omal ajal Krull. Foto on kohane metafoor – täielikult filtreerimata, vahendamata tegelikkuse üleskirjutus on sama ilmvoimatu kui kadreeringuta foto. Foto on teadagi intentsionaalne, kunstlik, mitmekordselt vahendatud representatsioon, mida ometi võetakse vaikimisi tõe, tegelikkuse pähe. Filtreerimata, fotograafilist muljet jätva kirjutuse tarbeks on vahetust isiklikust kogemusest küllap abi, aga tingimata vajalik see pole – määravam on teatav kõneviis, mida Aare Pilv kirjeldab lakoonilise intonatsioonivabaduse taotlusena.¹³ See stiil mõjub lugejale alasti (vahetu, vahendamata) realismina

25.02.2013.

¹³ A. Pilv, Viitsimatu päralejõudmatus. Viikerkaar, 2012, nr 7/8, lk 175–179.

ka omaeluloolisuseta¹⁴ ja Sauter on seda aastakümneid harjutanud, nii et parimagi tahtmise korral on üsna võimatu eritleda, mil määral tekst lähtub otsesest isiklikust kogemusest.

“Ära jäta mind rahule” isiklikkuses pole põhjust kahelda: autor tunnistab isegi, et romaan on isiklik,¹⁵ ja mõndagi selles toimuvast on ta kirjeldanud veel mitmel pool, osalt kattuvast sõnastuses – eeldatavasti puht-dokumentaalselt proosaraamatust “Flirt budaga. Elust ja tsiklisõidust” (2011) kuni Manfred Vainokivi dokfilmini “Vaeste kirjanike maja” (2012). Mõnikord, nagu Pino-stseeni puhul, kinnitavad seost päriseluga ka muud allikad.

Ent ikkagi ei tea lugeja, mil moel materjali on kadreeritud ja töödeldud. Romaan keerab tugeva autobiograafilise elemendi ja pärisnimede sissetoomisega sauterlikule realismile veel ühe vindi peale, aga ega teksti ja tegelikkuse suhe sellest lihtsamaks ei muutu. Ükspuha kui realistlik ja usutav pilt võib nii osaliselt kui tervikuna olla osava fototöötlaste tulemus.

Ma pole näiteks lugejana kuigi kindel peategelasega koos elava sakslanna Jessica päritolus. Asi pole niivõrd selles, et dramaturgiliselt ahvatlev “Beedle dee dee, two ladies, and I’m the only man, Ja” liin esineb Sauteril esimestest juttudest saati. Ja tühja tost, et samanimeline sakslanna astub hoopis muus kontekstis üles “Flirdis budaga”. Asi on keeles. Inglise

¹⁴ Vt nt arvustust “Mustale Peetrile”: J. Kaus, Märkmeid Peeter Sauteri raamatust. Vikerkaar, 2012, nr 3, lk 94–96.

¹⁵ ETV, Kirjandusministeerium, 26.03.2013. <http://etv.err.ee/arhiiv.php?id=137163>.

keel sakslase suus on igati okei. Küsimus kerkitab, kui dialoog muutub kole ladusalt eestikeelseks, ilmutamata vähimaidki jälgi indoeuroopalikkusest ega tõlgitusest. Teisalt on Sauter tõlkijana tuntud just selle poolest, et on Kerouaci ja Bukowskit soravasse sauteri-keelde ümber pannud, laskmata originaalil tõlke loomulikku voolu liialt kammitseda.

“Ta võib valetada ka. Kirjaniku asi,” ütleb romaan Salingeri kohta (lk 117).

3.

Sauteri käekirja on algusest peale kirjeldatud otsekohe, lihtsa, siira ja uudsenä. Uues romaanis näikse autor-minajutustaja oma nime all vahetult ja avameelselt, midagi varjamata kõnelevat omaenda elust. See kõik kutsub paigutama teost käesoleval sajandil esile kerkinud nooruslikult enesekeskse elu- ja pihtimuskirjanduse lainesse, mida tuntakse uussiiruse, uusaususe või uuslihtsuse sildi all. Siin on takistuseks minahäälte paljusus Sauteri loomingus ning juba jutuks olnud napp ja lihvitud nullstiil, mis edukalt varjab kirjapandu keerukat suhet kogemuse ja reaalsusega.

“Tundub, et suur osa sellest, mida meil uussiiruse-nimega tähistatakse, ei lase lahti ürgmodernistlikust minaks-olemise heroismist, mida aga Sauter väldib,” ütleb Aare Pilv. “Sauteri proosa ei püüa meid veenda, et “ma räägin enda ainulisest kogemusest”, pigem on selle sõnumiks, et “pole oluline, et mina olen just mina”.¹⁶

Tolle kännu taha takerdub ka Arno

¹⁶ A. Pilv, Viitsimatu päralejõudmatus. Vikerkaar, 2012, nr 7/8, lk 175–179.

Oja katse siduda Sauter tajukirjandusega¹⁷ – mõistega, mil tundub uussiira egoheroismiga suur ühisosa olevat. Jan Kaus, kes mälukirjanduse-tajukirjanduse vastanduse mullu lansseeris, kirjeldades “ühe noore inimese võimetust endast väljuda”, tõi tajukirjanduse iseloomuliku näitena järgmise lause: “Olemusliku halluse vastumürk on lõputu enesearmastus, iseenda kunstina defineerimine.”¹⁸ Tajukirjanik on eneseküllane, huvitub eelkõige oma siseilmast, mälukirjanik maailmast ja teistest. Mälukirjandust väärtustav Kaus soovitas tajukirjanikul kasutada keelt vahendi, mitte eesmärgina ning maailma mitte ainult valutada, vaid selles rohkem jalutada.

Sauter, kes kahtlemata kasutab keelt vahendina, oma romaanis seda just teebki. Minategelane, kes on defineeritud mitte kunstina, vaid “lihtsa eesti talupojana”, ütleb: “Olen saanud sellise elu, kus võin rahulikult luuser olla. Mööda linna jalutada, vaadata inimesi, maju, puid, koeri, lapsi ja lasta kõigelt lihtsalt mööduda” (lk 83). Eks luuser olegi jalutaja, luusimine (luus) jalutamise sünonüüm.

Mälukirjanikuks võib Sauteri tituleerida veel kahes mõttes. Esiteks, kui eeldada, et Sauteri argisuse-kirjeldused juurduvad vahetus kogemuses, siis tuleb tunnistada, et ta ilmutab hämmastavat detailimälu ja võimet tegelikkust – kohati, asju, tegevusi, reaktsioone, dialooge – mälupildi põhjal üksipulgi rekonstrueerida. Juba “Indigo” puhul oletati

¹⁷ A. Oja, Romaan hilineva armastusega. Sirp, 23.05.2013.

¹⁸ J. Kaus, Vigurlend sisekosmoses. Eesti Päevaleht, 29.10.2012.

märkmiku kaasas kandmist ja jooksvaid ülestähendusi,¹⁹ ent kuna Sauter peab pidevalt märkmeid tegevast Kerouaci hoiatavaks näiteks,²⁰ siis võiks oletada, et tal endal säärast kommet pole. (Päevikupidamist on Sauter tunnistanud.)

Teistlaadi mälule viitab sündmuste minimaalsus ja rutiin, mida Leo Luks ühes viimaste aegade teravapilgulises Sauteri-analüüsis kirjeldab autori tuntusele aluse pannud indigo-stiili ühe põhikomponendina.²¹ See “paigalseis ja aeglased võnked”,²² teemade ja motiivide väikeste variatsioonidega, monotoonsusse kalduv kordamine täidab sisuga Krulli poolt eritletud vormiuuenduse: horisontaalse kompositsiooni, hierarhiseerimata fragmentide alguse ja lõputa, justkui juhusliku jada. Nimetagem seda mäluks mäletsemise tähenduses.

“Pole järgnevaid sündmusi, põhjusi, tagajärgi. Iga päev jupid olemisest, meeleolud. Vahel väike lugu, siis suur auk. ... Üks moos kõik” (“Indigo”, lk 40).

Kaalukas osa Sauteri proosast ongi üles ehitatud säärase mälujadana, mis koosneb mõtiskluste, dialoogide ja minimaalse tegevuse vaheldumisest. Komponentide tasakaal võib ajas ja teksti muutuda, kuid summa ei olene enamasti liidetavate järjekorrast. Lühemad jupid ühinevad keskel läbi kord kümnendis sujuvalt pikemaiks raamatuiks, need

¹⁹ T. Kaugema, Pure indigo denim. Edasi, 21.07.1990.

²⁰ P. Sauter, Kerouac kirjutas vabalt ja eheldalt. Eesti Päevaleht, 19.05.2006.

²¹ L. Luks, Kõnetus. Looming, 2012, nr 1, lk 130–133.

²² T. Kaalep, Lootust on. Noorte Hääl, 05.03.1989.

omakorda moodustavad tajutavalt järjepideva rea.

Läbi kolme köite – “Indigo” (1990), “Luus” (1997) ja “Beibi bluu” (2008) – ja hulga pisemate tükkide kulgeva mälujada suhteliselt ühtne massiivsus tundubki olevat see mets, mille tagant Sauteri loominguga mitmekesisus hästi välja ei paista. Kuigi jadaväliseid tekste on tal kokkuvõttes ehk enamgi, jagunevad need väiksemasse rühmadesse – novellid, stsenaariumid, draama ja nõnda edasi –, mis ükshaaval kipuvad mälujada varju jääma, luues petliku mulje eluaegsest ühe raamatu kirjutamisest.

Nagu öeldud, pole Sauteril teistsugustest teostest puudust ja “Ära jäta mind rahule” on üks neist. Romaani selge alguspunkti ja jõulise finaali vahele jäävas fragmentaariumis on mälujadalikku staatikat, aga on ka enam-vähem lineaarne ajaline järjepidevus ning teatud areng ja pinged. Mälujada-raamatute puhul korduvalt pruugitud võrdlus “igav nagu elu”²³ siia hästi ei passi – “Ära jäta mind rahule” on Sauteri mahukaim, kuid ühtlasi ka ladusaimalt loetav pikk proosatekst.

4.

Püüd hierarhiaist vabaneda on Sauteri loomingus läbi aegade oluline olnud ja avaldunud lisaks kompositsioonile ka keelelises, temaatilises ja filosoofilises plaanis, tõrjudes kõiki lahterdamisi kõrgeks ja madalaks, sügavaks ja pealispindseks. Ma ei kasutaks sõna “anarhism”, kuna Sauter on rõhutatult apoliitiline ja tema hierarhiavastatus on teist laadi,

²³ T. Kaalep, Igav nagu elu. Päevaleht, 26.08.1990.

võiks öelda, et laiem: kahtlased ja tühjad pole mitte ainult tabud ja iidolid, vaid sõnastatud väärtushinnangud, keel ja mõtlemine tervikuna.

“Mulle tundub, et me õpime valetama ja rääkima peaaegu korraga. ... Kas mina räägin või räägib rääkimine mind? ... Jah, ei tohi lasta mõtlemisel iseendast eralduda, veidi eraldi on ta juba algusest peale. Võib ka öelda, et vale tekib juba ammu enne rääkima õppimist” (“Indigo”, lk 193).

“Nagu rääkima hakkad, siginevad ka valed. Rääkimine ja valetamine on sünonüümid” (“Ära jäta mind rahule”, lk 109).

Sauteri lähtepunktiks on niisiis fundamentaalne skepsis, Väljataga sõnutsi nominalistlik temperament: umbusk üldnimede, ideede, üldistuste, suurte sõnade ja konventsioonide ja moraalikoodeksite vastu. Tollest umbusust tõukub omakorda Krulli poolt määratletud sauterliku kirjutusviisi esmane tunnus: buldooserlik demüstifitseerimiskirg.

Lisaks publitsistikale on see kirklik hierarhiate lõhkumine väljendunud ilukirjanduslikult – nii otsesõnalistes arutelustes kui keskendumises traditsiooniliselt madalaks, ebaoluliseks, ebaväärikaks, ebasündsaks või lausa tabuks peetule: vormis kõnekeel, släng ja obstsöönsused, sisus argipäev, alkohol, kõikvõimalik kehalisus, genitaalid, eritised ja seksuaalsus. Taoline häbelikkusepuudus – peetagu seda siis hirmsaks häbematusseks või vabaduseks valehäbist – oli 80ndate lõpul tsensuurist vabanenud eesti kirjanduses šokeerivalt uudne. “Roppuste poleemika” kees Sauteri ümber vahelduva eduga järgmise

kümnendi lõpuni.²⁴ Sajandivahetusel need vaidlused kirjanduse ja kirjanduskeeke piiride üle vaibusid, ent “kolekirjaniku”²⁵ maine jäi Sauterile külge ja kujundab autorimüüti tänapäevani.

Mõneti on see loogiline, sest kuigi nuldail laiendas Sauter võitlusvälja reisi- ja lastekirjanduse valda, muutus tema täisealiste suunatud belletristika samal ajal järjest karmimaks ja vägivaldsemaks, kaevudes üha kaugemale sotsiaalseisse sügavikesse ja eksistentsiaalsesse ängi. Eelmist kümnendit võikski pidada Sauteri proosas mustaks perioodiks,²⁶ mille järel “Ära jäta mind rahule” kõlab kui leebe *dub* pärast hüsteerilist *black metalit*: kah minimalism, aga inimsõbralikum ja elujaatavam.

Muide, Sauteri intervjuudest võib välja lugeda kriitika üllatavalt suurt mõju: kirjanik põhjendab oma toonimuutust ladnama kirjutuse suunas sellega, et teda on peetud süngeks või suisa kurjaks²⁷.

²⁴ Hea ülevaate sellest annab: **I. Martson**, Eesti kirjandus- ja ajakirjandusväli 1988–2000 (III). 1997–2000 : stabiliseerumine. Looming, 2003, nr 11, lk 1681–1687.

²⁵ Sõna “kolekirjanik” kasutati Sauteri kohta esmakordselt vist Eesti Ekspressis, 28.08.2003, B1.

²⁶ Arno Oja arusaam “roppuste Sauteri” kümnendist on sama ekslik kui väide, et Kerouaci 40ndaist rääkiv, 1951 valminud “Teel” kajastab “1960. aastate hipiliikumise ja hipide kommuunide olemust”. Eelmisel kümnendil ei läinud Sauter kuidagi obstsöönsemaks – nii tema vägisõnalisim tekst “Lauakõne” kui ka kogu “roppuste poleemika” jäid läinud sajandisse.

²⁷ Lisaks eelviidatud “Ööülikoolile” näiteks ka: **U. Vadi**, Inemise sisu: Peeter Sauter. Vikerkaar, 2008, nr 10/11, lk 165–174; **V. Valme**, Peeter Sauteri aeg, rahu ja sõna. Postimees, 10.02.2013.

Sauteri suhteline leebumine pole siiski kannapööre ega uus algus, vaid pigem muutus rõhuasetustes. Näilisest radikaalsusest hoolimata pole Sauter kunagi olnud nihilist. Tema hoolimatus hierarhiate ja tabude suhtes on ikka lähtunud pigem idealismist – sisyphoslikult absurdsest püüdest suurema tõeläheduse poole, olgugi keel vale ja tõde sõnastamatu.

Tundub, et rõhutatud lihtsus, argisus ja “madalus” on Sauteri proosas ühelt poolt loomulikuks vastukaaluks ja kontrastiks eksistentsiaal-filosoofilistele aruteludele elu mõtte, surma, jumala ja absoluudi üle. Ja teiselt poolt – jumalat ei pea tingimata otsima kaugelt ja kõrgelt, pilvest ja mäetipust. Apostel Paulus ütleb nii: “tema küll ei ole kaugel ühestki meist, sest tema sees meie elame ja liigume ja oleme.”²⁸ Sauter sekundeerib: “Igas päevas tuleb ette kuristikke. Jumalalõhna. Kogu Täie lõhna” (“Indigo”, lk 37).

Sestap pole õige öelda, et Sauteri loomingu minakõneleja ei saa, taha ega julge rääkida olulisest, “päris” asjast.²⁹ Vastupidi, suurt muust ta ei räägigi. Sauterile on ette heidetud ka liigset filosoofilisust ja intellektuaalitsemist³⁰ ning uues romaanis on ta seda tublisti tagasi tõmmanud, kuigi kõikvõimalikke kirjanduslikke viiteid puistab ta siin tihedamalt kui iial enne. Aga raamatus otsesõnu välja öeldud lihtsuse, kerguse ja pealispindsuse taotlus on edukas ka filosoferimise vallas. Mul lugejana hakkab peaaegu kahju, et Sauter

²⁸ Apostlite teod 17:27–28.

²⁹ **P. Põldver**, Puudutused ridade vahel. Sirp, 09.03.2012.

³⁰ **J. Ross**, Igav nagu elu, seekord päriselt. Vikerkaar, 2009, nr 7/8, lk 179–182.

oma mõttest enam nii hoogu ei lähe, et arutlusi on vähem ja need pole enam nii pingestatud. Varasemast rohkem kummitab neid mõttekäike triviaalsusetont.

Ent kadunud pole need arutelud teps mitte ja sestap paneb Arno Oja tees “nabapiirile taandatud silmapiirist” vist enamgi kulmu kergitama kui ükski muu mõõdalask tema tervikuna musketlikult tabavas arvustuses, mis muuhulgas räägib iroonilisel kombel “endale kriitikuna karuteene” osutamisest. Tõesti, kriitikult ootaks veidi enam faktitäpsust ning võimet näha kaugemale seksikirjeldustest ja süütuist eufemismi-maigulistest sõnadest nagu “noku” või “kepp”.

“Vonnegut ja Heller räägivad, et seksikirjeldused ei mõju erootilisena. Ei mõju jah, aga kas peaks mõjuma? Seksikirjeldustes muutub seks tegevuseks nagu iga teinegi tegevus, nagu võileiva tegemine ja prügiämbri väljaviimine. Ka suremiskirjeldused ei tekita surmahirmu. Ometi võib kirjeldada nii surma kui seksi – see aitab nende asjade peale mõelda, mis muud” (“Ära jäta mind rahule”, lk 329).

5.

Iseend eitav rääkimine, iseend eitav mõtlemine, iseend eitav kirjutus: Sauteri tekstiloome käivitajaks tunduvadki olevat vastuolud ja kontrastid, millest aimub vastandustest ja mõtete risttulest innustuvat vastumõtlemise vaimu.³¹ Jällegi, see ei tähenda nihilismi ega negativismi, vaid eelarvamusteta kriitilist mõtlemist, mis ei vaidlusta ainult konventsioone ja

³¹ J. Blomstedt, Nietzsche kui vastumõtlemine. Tlk K. Pruul. Vikerkaar, 1994, nr 10, lk 64–67.

hierarhiaid, vaid ka iseend. “Ükski asi pole ju ainult nii. Ta on veel ka nii ja nii ja nii” (“Indigo”, lk 53).

Näiteks eimillegi-tegemist, molutamist idealiseerib Sauter ilmselt vastukaaluks luterlikule tööeestlusele, millest meil siinmail naljalt kellelgi pääsu pole. Intervjuudes tunnistab kirjanik isegi, et ei oska molutada. Uues romaanis pole tööst palju vähem juttu kui kepist, aga raamatu-Peeter kuulutab vapralt: “Mul pole tööd või tegevust. Ja ma ei taha muud tegevust kui niisama molutada ja meile ja sulle mõelda ja mõtteid veeretada” (lk 299). Töö on “*escape* ängistuse eest”, mis ei lase elu üle järele mõelda ega tõelist olemist tunnetada.

Teine samalaadne eskapismi vorm on alkohol. Pahe, ent teistpidi mõeldes: kui võrd joomisega kaasneb omajagu puhta olemise – tühjuse ja molutamise – hetki, siis lubab see siiski rohkem mõtteid mõlgutada ning ilma ja inimesi märgata kui lõputu pime töömurdmine. Tänapäeva juhtivaist eesti prosaistidest võib sedasorti aja maha võtmise viljastavat toimet imetleda ka näiteks Mihkel Muti ja Tarmo Tedre loomingus.

Kuid töö ja alkohol on “Ära jäta mind rahule” puhul taustateemad. Fookuses on ambivalentsed suhted ja armastuse mitmesugused vormid. Raamatu alapealkiri “A love story” viitab eesti lugeja jaoks eelkõige Erich Segali samanimelisele menuromaanile (1970, eesti keeles 1972 “Armastuse lugu”).

Sauteri armastusromaan tundub mitmes suhtes Segali moodsa muinasjutu antiteesina, kuigi ka ühisosa ei puudu. Segali minajutustaja on tänapäeva unel-

mate prints – sportlik juuraüliõpilane, jõuka ja mõjuka WASP-perekonna ainus pärija Oliver. Sauteri minajatustaja on 47-aastane boheem-kirjanik Peeter, “õl-
lekõht õieli, klaas käes ja hallid juuksed sassis”, kel selja taga purunenud abielu ja elumuresid juba toimetuleku tasandil piisavalt.

Japiliku Oliveri ja vaese, kuid targa ja andeka hipiliku muusikatudengi Jenny armastus puhkeb esimesest pilgust ja edasi läheb noorte vahel kõik sirgjooneliselt ja nagu lepase reega. Suhte ainsad probleemid tulevad väljastpoolt: Oliveri mäss isa autoriteedi vastu ja Jenny haigus. Peetri armastatu – sõnaaher ja seetõttu veidi salapärane kaunitar Laura on “kõhn kui nälgind kilu ja kurva olemisega” ning Peetrist kaksikümne aastat noorem. Nende visiitsuhe kulgeb üle kivide ja kändude, seda komplitseerib muuhulgas Peetri sõbralik-platooniline kooselu Laurast veelgi noorema Jessicaga.

“Armastuse loo” keskne konflikt on Oliveri vastasseis isaga. Peetri jaoks on tingimatu ja suhteliselt probleemivaba ainult tema isalik armastus oma laste, eriti kuueaastase tütre Sissi vastu.

Klassikalise kontrapunktina armastuse teemale ühendab kahte romaani surm, mis annab lugudele sügavuse ja igavikulise mõõtme.

Segal silitab lugejat pärikarva, peibutades teda realismina serveeritud romantilise õhulossiga. Sauter nii pingsalt meeldida ei ürita ja jääb oma äraproovitud realistlike liistude juurde, mõjudes seeläbi elusamalt, veenvamalt ja huvitavamalt. Armastuse, surma ja suhete

kirjeldusi saab tõsisemalt võtta, kui lugu pole läbinähtavalt klišeedest konstrueeritud ja kirjanik ei tiku õpetama, mis armastus on või peaks olema.

“Iga armastus ise värvi,” nentis Sauter “Indigos” (lk 9). Veelgi varem kirjeldas ta armumist hoomamatu stiimia, vaat et tapva meeltesegadusena.³² Sellisest armastusest “Ära jäta mind rahule” ei räägi, küll aga mitut muud karva hoolimisest ja armastusest: alates füüsilisest mehe ja naise vahel ning lõpetades isa lähedustundega poja surnukeha juures. Armastuse teemat alati varitseva pateetika ja lääguse eest on Sauter oma lakoonilise kõneviisi ja argitegelikkuse kirjelduste abil piisavalt kaitstud nagu ikka. Uue noodina ei püüa “Ära jäta mind rahule” protagonist Peeter erinevalt paljudest varasematest Sauteri tegelastest minna ei mõtlemises, elus ega armastuses lõpuni ja kaugemale veel, ärartele ja üle nende, vaid otsib hillitsetud tasakaalu. Sauteri tekstide harjumuspärase bluusi kõrval on rõhk rastaliku rahu ja helguse vaimul, huumorgi tõuseb varasemast enam esile.

Kõik need väikesed nihked kokku võivad lugejale luua mulje ka hoopis uuest Sauterist. Kui kunagi kinnitas Vaapo Vaher, et Sauter ei kuulu biblioteraapiliste autorite kilda,³³ siis nüüd soovib Jan Kaus oma arvustuses Sauteri uut romaani eneseabiõpiku asemel.

Nii et kuuldused Sauteri surmast on liialdatud – ta liigub ja lehvitab ja loob

³² P. Sauter, Kunagi ammu. Vikerkaar, 1989, nr 8, lk 2–15. Ilmunud ka rmt-s: P. Sauter, Kogu moos, Tallinn, 1998, lk 101–120.

³³ V. Vaher, Tõde, karmi tõde! Keel ja Kirjandus, 1999, nr 1, lk 57.

ka uut. Kui rakendada Leo Luksi prakti- list testi ning küsida, kas ma soovitaksin seda raamatut, siis vastus on jah. Ma ei tea, kas “Ära jäta mind rahule” on Sauteri parim teos – häid tekste on tal palju –, aga parimate hulgas on see kindlasti. Lugemist väärt nii esimese kui üksipuha mitmenda Sauterina.

MARTIN LUIGA **Kriitilist kriitikat pärgadega** **pärjatule**

REIN RAUD. REKONSTRUKTSIOON. Mustvalge, Tallinn, 2012. 264 lk.

On ju olemas selline asi nagu homoge- niseeritud piim? Seal on rasvamolekulid sellisteks lühemateks juppideks lõiga- tud, et nad muu piimaga hästi segamini läheks, et oleks kergem pakendamisel hoida ühtlast rasvaprotsenti, ja ma ei tea, võib-olla see teeb seedimise ka kuidagi ladusamaks. Rein Rauda auhinnaline romaan on umbes niimoodi kirjutatud. Lause on lihtne, sõna lühike, stiiliks on “minavormis minevikujutustus”. Need, kes eelistavad lugu stiilile, ütlevad selliste kohta “stiil ei jää ette”. See jääb mulle ette, see ettejäätatu stiil. See jääb ka romaani enese ideele ette. Nimelt, kui teos üritab muude asjade hulgas sulle mõista anda, et parem on elada maailmas kui end ära tappa, siis peaks ka see maailm ise midagi olema. Nii et tunduks, et on vahet. Tekst moodustab terviku, suletud maailma, atmosfääriga on loole võimalik anda seesmist esteetilist väärtust, mis mõ-

jutab lugeja osavõtlikkust ning otsuseid seal kujutatud sündmuste suhtes. Kui inimene kirjutab ülipoeetilise luuletuse enesetapust ja maailma raskusest, siis paneb see ütleva – vaata kui ilus on, see ei peaks ju mitte olemata olema. Teistviisi jälle, kui kirjutatakse kellegi igapäevastest toimetustest viisil, kus tundub, et inimene on neist võõrandunud, et teda ei huvita see, mida ta teeb, ega miski muugi liialt, tekib õigustatud küsimus: miks ta teeb seda ja miks ma peaks selle kohta teada tahtma?

Raamatu dialoogid üritavad jäljenda- da tänapäevast kõnekeelt – ning ehkki inimkõne edasiandmine sellisena, nagu ta päriselt on, oleks kaunikesti loetamatu või arusaamatu ning ilukirjandus on juba oma olemuse poolest kompressioon ja viide, paneb “Rekonstruktsioonis” nihe selle vahel, kuidas asjad tõepoolest on ja kuidas neid esitatakse, dialoogi enamasti ebaehtsana mõjuma. Vaid ühes või paaris kohas on tunne, nagu stseen tegelikult juhtuks ja sõnu tõepoolest öeldaks. Pa- rim tõdemus, milleni antud raamatut lugedes jõudsin, on see, et Mats Traa- di “Üksi rändan” on tegelikult jumala hästi kirjutatud. Võib muidugi väita, et “Rekonstruktsioon” on kontseptuaalne romaan, mille kontseptatsioon on, et see on minategelase kirjutatud, ehk siis – Raud on meelega kirjutatud justkui inimene, kes ei oska tegelikult raamatut kirjutada.

“Rekonstruktsioon” on lugu ühest aeglaselt surevast mehest, vähihaigest Enn Padrikust, kes uurib oma viis aastat tagasi religioosnes massisuitsiidis hukka saanud tütre surmani viinud asjaolusid.

Selgub, et tütar Anni oli Pariisis õppides kirjutanud uurimistööd prostituutidest, veetnud nendega koos aega ning ühel päeval leidsid purjus prostituudid, et ta ikka ei saa aru, mis elu see on, kui ta seda ainult kõrvalt vaatab. Anni soostus end prostituudiks rõivastama ja tänavale minema. Seal sattus ta kohemaid mingi eri rämeda kliendi otsa ning tema peal tarvitati seksuaalset vägivalda. Antud kogemus pani Anni pettuma sotsioloogias, poliitikas ja filosoofias ning tekitas tas tunde, et igasugused maailmaparandamise katsed on naeruväärsed ja abitud. Hiljem naasis Anni Eestisse ning hakkas mööda esoteerikakallakuga ökotalusid hulkuma. Ühes sellises kohtus ta Androidiga, üksikuvõitu gootiliku karakteriga, kelle kohalolek oli tähelepanuväärselt võimas ning keda tajuti teatud ringkondades autoriteedina. Android jutlustas “vabastavat hüpet tundmatusse” ja “endakssaamist tõelise teo läbi”. Anni ja Androidi vahel toimus tahete võitlus, mille Android kaotas ja lahkus, ent Anni oli Androidi ideoloogia mingis tõlgenduses omaks võtnud. Käputäis inimesi jäi *new-age*-talusse ka talveks, nad hakkasid maailma ajaloost kokku varastatud riitusi jäljendama, saades üheks oma teadvuse madalamate tasemetega, ning lõpetasid selle kuuekuise riituse kollektiivse enesetapuga vingu, tule ning mürgi abil. Jutustus jõuab meieni läbi mitmete erinevate vaatenurkade.

Enn leiab, et kogu tema elukäik, kui selle jooksul aset leidnud kaks suurt katastroofi välja arvata – tütre surm ja teade surmavast vähktõvest –, ei ole kandnud mingit sügavamat mõtet. Ning et ta

on sellega sellisena üsna rahul ka. Juba raamatu alguses deklareerib Enn Padrik, et ei ole nii, et kõik inimesed on erilised – täiesti tavalised on! Ja jätkab siis, et selles ei ole tema meelest midagi halba. See on väga leige suhtumine inimesesse, see üldistab üle, nagu Spinoza filosoofia: “Elu on suremine, vahepeal juhtuvad asjad, aga lõpuks on surm ikka üle kõige.” See jätab ütlemata, ei pööra tähelepanu asjadele, mis inimese jaoks võiks tähtsad olla, see mõistab vaid kaotust. Olgugi et Enn Padrik on midagi muud kui Rein Raud, on siin ometi mu meelest käest lastud võimalus tõesti midagi erilise ja tavalisuse populaarsete kategooriate kohta öelda. Inimene on selline koht, kus universaalne ja partikulaarne langevad kokku. Ja erilisus ei ole kvaliteedikategooria, ehkki ta on olemas, ta tekib asjade võrdluses, kindlas olukorras ja paigas, nagu õlekarva juuksed on erilised kogu maailma lõikes ja kirjaoskus on eriline läinud sajandi alguse Venemaal. On olemas halvasti tehtud erilist (värdjas) ja on ka hästi tehtud tavalist (mis oleks siis viga, kui kõik oleksid sellised!). Rein Raua, kes ei ole maiste mõõdupuude järgi siiski mitte tavaline, vaid kõrgestisündinu, kujutus “tavalisest inimesest” – see solvab mu meelest tavalist, nagu ta raamat solvab ülepea paljut, nii et loodetavasti ei solvu keegi, kui ma teda veidi vastu solvan, seda enam et kiitust on talle juba kuhjaga jagatud. Igatahes, siia vahele passib lugu Gennadist.

Kohtasin teda tänaval. Ta pühkis seda. Gennadil oli ainult paar hammast suus, ja need olid jõletuma pikaks veninud. Ta küsis suitsu, ma andsin talle. Mul oli barett

peas, ta eeldas, et ma olen kunstnik, see ei olnud vähemalt täiesti vale. Gennadi ütles, et ta on Gennadi, ja rääkis värvika pantomiimi saatel, kuidas ta oli noorena Vilniuse galeriis käinud ja arvanud, et pilt on päris tüdruk. Ütles, et tema arust on anne jumalast antud ja et ta austab kõiki andekaid inimesi hoolimata rahvusest. Et ta on spordis venelaste poolt, sest ta on venelane, aga muidu hindab ikka selle järgi, mis inimene on. Hea pool tundi rääkis oma juttu, ega mul talle muud vastu kosta polnudki, kui et saan aru ja kiidan heaks. Vaat see on üks tavaline, mis on tavaline!

Aga Enn möönab, et selles ebarahuldavas elus ja ebarahuldavas maailmas oli vaevalt midagi, mida tal usulisele joovastusele vastu seada oleks olnud (kuigi vahest oleks sellestki abi olnud, kui ta oma ihuvilja tegemistel silma peal oleks hoidnud?). Ta võtab süü omaks, ent ometi ei võta seda omaks, ta uurib edasi – ehk leiab enne vähisurma mingi tõe, mis justkui lepitaks.

Mis on siis selle raamatu tõde? Nad ütlevad, et see pole pelk ateismipropaganda, ehkki see toimib siiski ka sellena – antud žanr traditsioonilisel kujul amendas ennast ilmselt kuskil valgustusajastu paiku. Isegi Ühendriikides ei ole sel viljakat tulevikku näha. Religioossed konservatiivid ja ateistlikud liberaalid moodustavad sama probleemi kaks poolust, mille tulemuseks on pidev keskendumine ühiselu vähem tähtsatele detailidele. Siinmail satuvad organiseeritud sektide rüppe peamiselt inimesed, kellel muud lootust ei ole. Tullakse neile ukse taha, öeldakse: tulge meiega kaasa, vahest iga

viiesajas tulebki, ja lõppkokkuvõttes, tuleb välja, on see suisa majanduslikult kasulik. Muidu seda ei toimuks. Igal juhul nõuavad religiooni ja ateismi teemad äärmiselt kõrgetasemelist lähenemisviisi, et meie ajal intellektuaalselt või praktiliselt huvitavad olla.

Parema hoiatusloo saab, kui lugeda: mitte religioon kui selline pole vale, vaid manihheistlik maailmaeitamine, olgu vulgaarmaterialistlik ning väärtusteta reaalsus küll jõe, kuid seda ei lahenda see, kui sa oma pilgu sissepoole pöörad. Psühholoogia oma erinevates vormides on ammugi kapitalismi orgaaniline osa, selle põhiloosungiks on “ole sina ise!”.

Tegemist on mõistagi kallutatud loosungiga, selle vaikivaks eelduseks on, et “sa ei ole sina ise”, et “ise” on midagi, milleni pürgida. Tegelikult ei ole kuidagi võimalik saada ei rohkem iseendaks ega ka rohkem kellekski teiseks. Teine samalaadne loosung on “ole õnnelik!”, mis mõistagi tähendab “sävene oma psühholoogilisse seisundisse”. Mis peamiseks elujuhendiks ülendatuna on rabavalt individualistlik.

Psühholoogismi takerdub ka romaani “peapaha”, keda hüütakse Androidiks. Ta näeb välja nagu noor Severus Snape “Harry Potterist” ning on raamatu kõige paeluvam tegelane. Keset kogu seda leigust on tema see üks, kellel on midagi öelda, see kõlab küll nagu tõe paroodia – ehk üks või paar märksõna lähivad täkkesse –, aga tõe teel käimisel ja tõest loobumisel on oluline vahe, tõe saab lähemale vaid teda otsides, ning sel on ka otsene mõju. Enn ei julge Androidi jutluse lindistust lõpuni kuulata, sest see

jõuab ta enese mõtetele ohtlikult lähedale, mis peaks vihjama, et vähemalt tema jaoks oli tegu tõega – tõega, mis oli liiga julm kuulata. Android paneb inimestel suud kinni ja hävitab arvamuste paljususe. Ja selle eest satub ta põlu alla. Teda süüdistatakse samaaegu nii selles, et enesetapud ülepea toimusid, ehkki ta ei olnud seal juures ega mahitanud nende toimumist, kui ka selles, et “ta ei olnud see, kellena ta end esitas”, ehk siis “see on ainuüksi jutt, sa ise ei julgeks kunagi midagi *teha*”. Samas kui Android ei jätnud mitte toonitamata, et ei ole hea mõte talle ega üldse kellelegi pimedalt kuuletuda. Ilmselt oli ta üks neist, kes otsib sõpru, aga suudab leida ainult jüngerid. Traagiline kangelane ühesõnaga, aga samas ka üks, kelle jaoks tundub olevat kõige rohkem lootust. Raamatu tegelased langetasid üsna ühise otsuse: jutt justkui oleks õige, aga tüüp ise ei vea välja. Mina jälle ütleks, et jutul on kõvasti arenguruumi, aga tüüp oli vähemalt aus. Aga ma ei saa sugugi kindel olla, kas Raud teda sellisena plaanis, või oli tegu lihtsalt hoiatusega totalitarismitondi eest. Pigem ikka viimast.

Ära tuleb märkida ka üsna stereotüüpne prostitutsiooni ja vägistamise käsitlus, millelaadne ei tule ühiskondlikus plaanis reaalsele prostituutidele ja vägistamisohvritele sugugi kasuks. Prostitutsioon on problemaatiline eluvaldkond – ei ole ju hea, kui majanduslik reaalsus paneb seksuaalteenuseid pakkuma inimesi, kes ei taha raha eest seksuaalteenuseid pakkuda –, kuid ei ole objektiivselt ega moraalselt õige jätta muljet, nagu kõik antud elutee valinud inimesed oleksid

hukule määratud eluheidikud või midagi orjalaadset, kelle peale põlguse ja süütunde segus vaatama peab. Ja kontseptsioon vägistamisest kui “ülimast, saatanlikust kuriteost, mis hinge sisse haavu lööb parandamatuid”, võikamast kui tapmine ja sandistamine, on minu arvates tingitud väikekoodanlikust seksifetiisist ning suurendab ühelt poolt huvi vägistamise vastu ja teisalt võimendab ohvrite kannatusi – kas ei ütle mitte meediaruum meile tihtilugu ette, mida me ühes või teises olukorras tundma peaksime? Minu arvates oleks tervitatavam, kui üldsus käsitleks vägistamist peaaesjalikult *nõmeda* kuriteona.

Romaani lõppjärgeldusel, mis on raamatu lõpus kenasti must valgel kirjas ning mida on otsustatud ka muidu kilbile tõsta, õnnestub samaaegselt olla täiesti tähendusetu ning solvav kogu Lääne mõtteloo arengule. Siit ta tuleb, heitkem pilk auhinnaväärilisele sügavmõttele: “Mu meelest ei ole oluline, kas see, mida me usume, on tingimata tõsi. ... Oluline on see, milliseks see meid teeb.” Hiljem räägib Padrik veel mõne sõna sellest, kuidas tema arust on kahtlased kõik uued asjad, mille taga halastamatus ja põlgus pead tõstavad.

Et siis, eikusagilt tuletatud viisakus on kõvem kui tõde. Kindlasti subtiilsem viis öelda, et kogu Lääne mõttelugu on pelgalt meelelahutus, kui seda on Mihkel Kunnuse õõvastav materialistlik determinism. See ei tule ka otse üllatusena. Enn Padrik ja inimesed tema ümber tarbivad meeleldi kultuuri, ent seda kultuuri ei ole nende mõtteis ja tegemistes näha. “Kirglik teatrikülastaja” ei oma suuremat

märgilist tähendust kui “kirglik veinisõber”, kultuur on taandatud kombetalituseks. Sümptomaatiline kuidagi. Ainult antikangelane on kultuuri suhtes kirglik. Üldiselt on tõega see lugu, et selle tagajamine on toonud meid siia. See on üks paremaid asju, mida me teha oskame, ja seda ei saa põõsasse visata. Kindlasti ei saa sellele käega lüüa. Kui täpsemaks minna, siis see, millesse me usume, ei saa olla ei tõi ega mitte-tõi, ent see ei ole ka suhteline, ning kindlasti ei ole tõe kõige olulisem aspekt see, kas see teeb meid toredaks.

Halastamatuse ja põlguse puhul tuleb aga tähele panna, et see on tihtilugu vaataja pilgus või vastastikune. Kas on vähe neid, kes tunnevad end alandatuna, kui keegi teine saab needsamad õigused, mida nad ise naudivad? Või ehk siis, kui keegi teab vahest sõnu, mida teine ei tea – kas tunnetatud alaväärsus ei muutu tihti ülbusetajaks? Nii või teisiti, halastamatust ja põlgust on täitsa küllalt ka selles, mis meil juba on ja toimub. See ei ole miski, mida peaks tingimata uutest ilmingutes kartma. Mis teeb raamatu peamõtte läbini konservatiivseks: keeldumine uutest tõdedest. Kajar soovitas mul tutvuda näiteks Dostojevski “Sortsidega”, et paremini kirjanduslike ristviidete peenesse maailma süveneda. Kahjuks suutsin ma seda teha ainuüksi Wikipedia vahendusel. Jäi mulje, et Dostojevski romaanis on põnevam sündmustik ja huvitavamad karakterid ning et Dostojevski suur plaan Venemaa jaoks nägi kahtlaselt välja nagu islamikalifaat, ainult et islami asemel on vene õigeusk. Mis on veel rabavamalt utopistlik kui vene nihilistide uljad

plaanid. Raua poliitilise utoopia võiks vahest kokku võtta sõnadega “nii, nagu praegu on, ainult et mitte vastik”. Totalitarismikriitikad jätavad tähelepanuta selle, et meid valitseb alati mingisugune totaalsus – praegusel hetkel on tegu majandussüsteemi totaalsusega. See valitseb meid ning meie ei valitse seda, me oleme parimal juhul selle funktsionäärid (vaata ka Steinbecki “Vihakobaraid”): kohati peab pank tegema otsuseid, millega ükski panga töötaja isiklikult ei nõustu, sest selline on kapitali loogika). Ja üks selline totaalsus ei asendu mitte zen-budistliku vaakumiga, vaid mingi muu totaalsusega. Alati on olnud ressursid ja nende majandamine, kauba vahetamine kauba vastu, ent teps mitte kõigil olnud või kujuteldavil ajaperioodidel ei ole see olnud *de facto* kõige tähtsam asi maailmas.

Niisiis kui “Rekonstruktsioon” ei saanud Kultuurkapitali aastapreemiat stiili eest (paljud usaldusväärsed inimesed on mulle öelnud, et tal puudub see, ehkki mees tõlgib kuldsest) ega sisu eest (ebarelevantne/kultuurivaenulik), siis ta sai selle poliitilistel põhjustel. Selle eest, et ta ütles “moraalsed vördjad” ja muu juurdekuuluva, täpsemalt. Mis, tuleb tunnistada, on üsna kahepalgeline nähtus ning peaks tegema nukraks. Väga head muljet ei jää ka Rein Rauast, kes ütleb, et ta ei plaani poliitikasse minna, kuna ta leiab, et on Eestile muul moel kasulik. Ma kujutan ette, et see tähendab, et ta sihhib vaimurüütli kohta. Paljud tahavad seda olla, see on särav ja puhas asi, avaliku intellektuaali kõrgeim arenguvorm, ideaalide kandja, tükike rahvuse hingest, selline, kelle veendumused innustavad

inimesi. Sageli jäävad nad tõepoolest paremini meelde kui poliitikud, võib ka olla, et nende asi on tähtsam. Nagu Ruhollah Homeini revolutsioonieelsel perioodil, või Jean-Paul Sartre prantsuse vasakpoolsete jaoks, või Eestist vaadates vahest nagu Meri või Masing. Aga selle juures on see asi, et selleks ei saa niisama hakata, seda ei saa projekti korras teha. On võimalik hakata teadlaseks, aga mitte Newtoniks. Poleks Newton hakanud teadlaseks, siis ei oleks tast muidugi saanudki Newtonit, vaimurüütel ei lange ühte geeniusemüüdiga, kus kõik vaevata tuleb, ent ometi, selliste asjade süünd nõuab erilisi olusid ja erilist indiviidi.

Rein Raud ei küüni antud ülesande kõrguseni. Ma tean tinglikult sama poliitpooluse pealt hulka lennukamaid mõtlejaid, samuti eeldab antud positsioon suuremat karismat ja paremat proosa kvaliteeti. Ent poliitika jaoks võiks ta olla progressiivne küllaga. Veel enam, rahvas tahab poliitikasse uusi inimesi, eestlastele meeldivad intellektuaalid poliitikas. Kui üks astuks sammu ette, teised järgneks. Ilmselt saaks ta parteijagu rahvast probleemideta kokku. Tõesti, lisaks sellistele protestidele, mis hüüavad, et üks või teine peaks astuma tagasi, võiks olla ka selliseid, mis nõuavad kellegi poliitikasse minemist. Sama kehtib kogu Harta 12 bande kohta. Kurblik, kui vaevaga kokku korjatud poliitiline kapital väljale mädanema jääb, sest keegi ei viitsi seda kokku korjama minna.

Raamat on tähelepanuväärselt hästi küljendatud ja kujundatud, ainult kaane materjal on kahtlane.

SVETA GRIGORJEVA **Harju keskmine**

VIKTORIA LADÕNSKAJA. *LASNAMÄE VALGE LAEV*. Vene k-st tlk Katrin Linask. *Petrone Print, Tartu, 2013. (Aja lugu)*. 134 lk.

Viktoria Ladõnskaja raamat “Lasnamäe valge laev” kirjeldab fragmentaarselt selle suurima ning kardetuima elamurajooni eluolu läbi isikliku mälestusteprisma, alustades 80ndate lõpust ja lõpetades tänapäevaga.

Ligikaudu 30 km² suuruse Lasnamäega kaasnevad eelkõige kolm levinud tüvimõistet: venelased, vägivald ja lumpen. Ka viimased uudised näivad seda kinnitavat: kärbikutega psühhopaatide või siis end rapuntslikks joonud tegelinskite asupaik, kes suures joomahimus ja viimases hädas (aga kes teab, äkki esimeses?) traageldavad linadest redeli ning lasevad sellel üheksanda korruse aknast liugu. Seega võib mõista Ladõnskaja muret ja esitist vastumeelsust kirjastuse pakkumise suhtes kirjutada raamat Lasnamäest ja seal üleskasvamisest (lk 131). Mis sellest ikka kirjutada? Kõik ju teavad nagunii, et Lasnamäe kehastab endiselt ähvardust eestlaste iseseisvusele ning seal üleskasvamine ja elamine pole mingi lust ja lillepidu. Laseks ta hoopis õhku koos kõigi nende venelastega? Tõsi, üks neljandik Lasnamäe elanikest on muidugi eestlased, aga mingi hind peab ju vabadusel olema... Võtkem seda kui paratamatut ohuennetusakti.

Aga kui iroonia kõrvale jätta, siis “Lasnamäe valge laev” märgib olulist püüdu

VAATENURK 167

tuua Lasnamäe fenomen eestlastele lähemale vähem kriminogeenses ja müütilises võtmes kui muidu, ning juba ainuüksi selle eest saab raamatu ideed heaks kiita ning pidada seda isegi “vajalikuks kirjanduseks”. Autor ise põhjendab raamatu kirjutamist eelkõige kui võimalust vastata sellistele küsimustele nagu: Miks on venelased siia tulnud? Miks nad pole siit ära läinud? Kuidas tõestada oma lojaalsust Eesti riigile? (lk 131). Seega tegu on üpris grandioosse eesmärgiga analüüsida eestivenelaste küsimust Lasnamäe kontekstist lähtuvalt. No hüva. Mulle meeldivad kõrgele sihtivad inimesed.

Minu ja Ladõnskaja vanusevahe on seitse aastat. Tema kasuks. Oskarlut-sulikult väljendudes: “Kui mina sündisin, oli Ladõnskaja juba esimesse klassi minemas.” Mõlemad oleme Lasnamäe tüdrukud. Ning Lasnamäe, mida autor kirjeldab, on väikese vanusevahe tõttu mulle tuttav. Loomulikult teatud mõõndustega. Suurim neist on ehk see, et mina kasvasin üles Eesti Vabariigis (Ladõnskaja sai 1981. aastal sündinuna teadupärast tunda ka nõukogude võimu) ning sellised terminid nagu “oktoobrilapsed” või siis koolivormi juurde kuuluvad “rubiinpu-nane viisnurkne rinnamärk väikese Leniniga” ja “kolmnurgaks volditud valge taskurätik” ei ole kunagi kuulunud minu sõnavarasse.

Raamat jaguneb kaheks suuremaks osaks: esiteks, autori mälestustel põhinevad peatükid oma isiklikest seostest Lasnamäega – aastate kaupa jaotatud nn “printsibi peatükid”. Mõiste “printsip” viitab Ladõnskajal 1990. aastatel levinud nn “arusaamade” järgi elamisele – *жизнь*

по понятиям. Ja ta lisab, et arusaamade järgi elamine polnud sama, mis seaduste järgi elamine. Arusaamad olid tollal tähtsamad ning nende najal kujuneski suuresti välja Lasnamäe kui riik riigis (lk 132). Teise suurema osa moodustavad nende vahel teiste isikute saatusi kirjeldavad nn dokumentaal-ilukirjanduslikud peatükid. Kord mõjub raamatu selline ülesehitus sisu korrastava tegurina, kord aga hoopis liigse kalkuleeritusena. Jäägu lugeja otsustada, kumb mulje peale jääb.

Suurem osa raamatust mõjub mulle kui Lasnamäe plikale mõnusa nostalgia-reisina lapsepõlve. Äratundmist leiavad nii roppustega kaetud hoovi peal õpitud kalambuudid, “Stopp, maa”-mängud kui ka 90ndate lõpu eesti-vene kampade nägelemised (kuigi päris lõõmat mina “omal” ajal ei näinud).

Samuti leiavad äratundmist raamatuautorile esitatavast küsimusest “Kas Eesti või Venemaa?” tingitud vihasööstud – mõtlen lugedes valjult kaasa: “Ma tean, mida Sa tunned, Viktoria, ma tean!” Minultki jõudis eelmisel aastal üks kõrgelt haritud kunstnik küsida, et kui Venemaa tuleks Eestile kallale, kumma poolt ma oleks... Hakkasin alguses naerma, sest arvasin, et tegu on loomulikult naljaga. Aga võta näpust. Pidingi lõpuks kulmukortsutavale neidisele vihaselt mainima, et kodumaa on mul ikka Eesti, va idiotot.

Ladõnskaja ei ilusta Lasnamäed. Ja see teeb raamatu ilusaks. Samas tundsin mina põlislasnamäelasena siiski puudust selle koha väga tugeva ja eripärase atmosfääri edasiandmisest. Ei, ma ei räägi hetkel mingist geto-aurast või püssidega purjus meestest. Neid pole ainult Lasnamäel. Ma

räägin Lasnamäele olemuslikust õrnnostalgilisest melanhooliast, sellest igavesest hallist sudust lasnamäelaste pea kohal, mis ühelt poolt on tülgastav ja teisalt just see, mis inimesi siin kinni hoiab. See pole narkar Vanja või kuri naaber “Marteni ema”, kelle tõttu ma vihkan Lasnamäed. See pole minu perekond, kes mind siin üles kasvatas, või esimene armumine paralleelselt nii eesti kui vene poissi, mille tõttu ma Lasnamäed armastan. See on midagi muud. Ja “midagi muud” on selles raamatus puudu. Vähemalt minu jaoks, kes ma, hull, olen siin erinevais paigus juba 25 aastat järjest elanud.

Loomulikult ei saa Lasnamäest rääkiv raamat läbi kohustusliku Savisaare-peatükita. Kuis siis muidu. Ning murest Lasnamäel reaalsusega vastuolus elava rahvakontingendi pärast. Nojah, eks ta mõneti vastuoluline ole. Ei hakka tagasi ajama. Mis sealjuures keeleküsimumusse puutub, siis olen paratamatult nõus Mihkel Muti äsjase artikliga integreerumisest: et lootus on ikka uuema põlvkonna eestivenelaste peal. Vene noored, kes on üles kasvanud taasiseseisvunud Eestis, tahavad eesti keelt õppida, ning mitte ainult ei taha, vaid teevadki seda! “Teatud kontingendi” kohta peab aga mainima, et vaid keele omandamisest võibolla tõesti enam ei piisa. Noh ja õpivadki *need* venelased eesti keele ära. *So what?* Tulemuseks pole mitte eestlase ja venelase särasilmselt käsi-käes *slowmotion*’is jooks päikeseloojangu poole, vaid suure tõenäosusega endine sõim – lihtsalt seekord mõlemapoolselt riigikeeles. Kuid senikaua, kui imelise lõimumisprogrammi sildi all tegeldakse vaid keeleküsimumusega, pole oodata mingit

progressi eesti-vene suhetes siinmail ning austatud herr Mutt ütleb kahjuks õigesti, et *need* venelased ei lõimu kunagi.¹ Probleem pole üksnes keeles. Vaid meeles. Ja mis meelel, see keelel. Ükskõik, mis keeles.

Raamatu juurde tagasi tulles: meeldib, et pateetikat seal ei viljeleta. Mingi pisarajakiskuja Ladõnskaja pole. Samas on tekst kohati kirjutatud, võiks öelda et peaaegu entsüklopeedilise umbisikulisega, meenutades pigem ajakirjanduslikku žargooni, ning see teeb paljude mustvalgete piltidega illustreeritud ning sealjuures üsna õhukese raamatu mõneti raskesti loetavaks. Kohati tekib tunne, et mulle tutvustatakse Lasnamäed lausa giidiliku kuivusega, ning tähelepanu kipub aina hajuma ja hajuma nagu igaval ja kohustuslikul ekskursioonil ikka... Kusjuures mitte asjad, inimesed ja sündmused ise ei tundu igavad, vaid just nende edasiandmise stiil. Teisalt jälle kohad, mis kruvivad pinget üles, saavad järgmist lehte keerates ootamatult otsa ning jätavad lugeja n-ö pika ninaga, sest oma järke on ootamas uus peatükk.

Ilmseks näiteks on ka nonde Ladõnskaja enda mälestustel põhinevate ja aastate kaupa järjestatud peatükkide algustiitrid, kus loetletakse oma aja “olulisi” maailmasündmusi. Kas oleks olnud võimalik kuidagi nutikamalt ja filigraansemalt seda kõike Lasnamäe-teksti vahele pikkida, nii et see ei mõjuku eeskujuliku õpilase ettekandena põhikoolis?

Teine lugemist raskendav moment on mõneti rohmakas lauseehitus. Kohati mõ-

¹ M.Mutt, Vähem lõimumist, rohkem integreerimist! Postimees, 27.06.2013.

juvad lihtlauseidki kuidagi “tehtult”. Aga ega julgegi siin autori enda kallale minna, vaid pigem tõreleks poole töö tegemata jätmise eest tõlkija ja toimetajatega. Originaal on ju vene keeles? Ma ise ei ole küll tõlkija, aga niipalju olen aru saanud, et tõlgitakse ikka lauseid (ehk mõtet), mitte sõnu. Kohati oli suur kihk näha algkäsikirja. Nii võrdlusmomendiks.

Lasnamäe betoonsesse sülelusse Ladõnskaja ise enam ei ihka ning tagakaanel viidatud empaatilise jutustamislaadi asemel jääb silma pigem teatav distantsi-diskursus. Tõsi, isiklikes mälestustes tungib autor sellest umbisikulisusest läbi ning sulg tundub hakkavat jooksuma, kuigi siis jälle ajakirjanduslikkusele täiesti vastupidises suunas – kohati liiga toretsev ja “ilmekas” stiil jätab maigu nn teadlikult konstrueeritud ilukirjanduslikkusest, mis viib loo jutustamise hoo uuesti alla ning paneb kohati muigamagi.

Meedia vahendusel jääb Viktoria Ladõnskajast väga sümpaatne mulje. Ilus ja tark naine. Ning raamat ise on ka – sümpaatne. Pole halb. Aga pole ka hea. Võib-olla kui ma poleks samal ajal parajasti lugenud Grassi, Kierkegaardi ja Dovlatovit (leidsin ikka tõesti, kellega võrrelda!), oleks vähem mõjunud algaja suleproovina. Seda ütleb muidugi ise ka üks algaja. Aga konkureerivalt muude raamatutega (kui tegu pole just lihtsamat laadi ajaviiteromaanidega) ei tundu tõesti kõige mõttekam Ladõnskaja Lasnamäeraamatut kõrvale võtta. On võimalus, et jääb nukralt nurka vedelema. Juhul kui ei olda mingit sorti Lasnamäe-entusiast. Nagu mina.

170 VAATENURK

TÕNIS KAHU

Veerenud kivi ja tema sammal

KEITH RICHARDS. *ELU. Inglise k-st tlk Lisett Luik. Ajakirjade Kirjastus, Tallinn, 2013. 608 lk.*

See autobiograafiline elulooraamat ei lähe tegelikult lahti päris algusest, sündimise nullpunktist. Pigem tundub, nagu satuksid telekanaleid vahetades mingile põnevusfilmile. On politsei ja varitsus ja autotäis narkootikume. Autos on ka ansambel The Rolling Stones ja teiste seas kitarrist-helilooja Keith Richards, meie raamatu autor ja peategelane. “Valelikud sead,” ütleb ta Arkansase võmmide kohta, hiljem lisab põhimõtteliselt sama ka paljude teiste osariikide, krahvkondate, maade ja rahvaste politseinike pihta. Aga asjad sujuvad, tulevad ajakirjanikud ja telekaamerad, hulk drooge lastakse peldikupotist alla, ja põnevusloost saab õige varsti komöödia purjus kohtuniku, ogaralt agressiivse politseiülema ja osava advokaadiga. Bänd hakkab võitma ja jääbki võitma.

Kusagil sedaegu on aru saada, et Keith Richards, kui seda tema emakeeles väljendada, *is taking the piss*. Ta irvitab ja tal on mõnus nagu võitjatel ikka. Ja ajalugu on kogunud kokku fakte selle kohta, et tollasel (ehk umbes 1970. aastate keskpaiga) maailma rokkbändil number üks oli selleks küllaga põhjust. On lehekül 13 ja me loeme: “See oli täispuhutava riista tuur. See tõsis lavalt samal ajal kui Mick laulis “Starfucker’it”. ... Siis tuli kogu see jama elevantide lavale saamisega Memphis, kuni nad proovis murdsid

läbi rampide ja sittusid igale poole lavale ja seejärel jäeti nende osa ära. Meil ei olnud esimestel kontsertidel Baton Rouge'is riistaga mingit probleemi. Aga see oli nagu punane rätik politseinikele, kes olid alla andnud ega üritanud meid enam hotellitoas või riietusruumis vahele võtta. Ainus koht oli lava, kus nad meid kätte võisid saada. Nad ähvardasid Micki arreteerida, kui riist ka tol õhtul tõuseb, ning tekkis järjekordne ummikseis.”

Seda et... proovime veel – loeme uuesti ja mõtleme kaasa ja küsime, mis ikkagi oli toona kaalul. Ühel pool vastikud *redneck*'id piiblivöö-Ameerikas ja nende vastikud šerifid, teisel pool täispuhutav riist ja elevantid ja bänd, kes tegi, mida tahtis, lihtsalt sellepärast, et ta võis seda teha. Küsime – miks täpselt peaksime me selles konfliktis The Rolling Stonesi poolt olema? Mis võitlust see ansambel seal Arkansase väikelinnas võitleb? Ilusad autod, ilusad naised, need ja teised tabletid ja pulbrid, tore kõik. On see kuidagi “meie” maailm? Kas trobikonnast headest lauludest ikka piisab, et taolist lõtva dekadentsi lunastada?

Rokkmuusika suur (ja tüütult äraleierdatud, aga seni siiski millegi sobivamaga asendamata) lugu räägib meile tollest perioodist tõusu ja languse metafooride kaudu. 1960. aastad tähendasid avaruse ihaldamist, vabadusejahu ja piiravate tõkete lammutamist. 1970. aastad seevastu olid justkui ennasttäis suurusehullustuse, ülbuse ja enesekulutamise aeg. Kuid just The Rolling Stonesi juhtum on püüdnud meile selgeks teha, et selline lihtsustatud vastandusskeem siiski päriselt ei tööta. Nende looming ei esitle mingit kirjelda-

tud eetilist konflikti. Ja nad polnud ka utoopiline bänd, kes unistanuks paremast maailmast. Tegelikult ei nõudnud nende laulud midagi enam kui lihtsalt seda, et kõik, mis takistab naudingute totaalsust, peab teelt kaduma. Jah, mulle, näed, pakutakse siin seda ja teist, aga... *I can't get no satisfaction*. Ma ei saa mingit rahuldust enne, kui KÕIK kuulub meile. Kes iganes tunneb The Rolling Stonesi tema 70ndate versioonis, võib seal väga lihtsalt ära näha, kuidas nad saidki kõik kätte. Nad ei häbenenud oma kuulsust ja rikkust ja naise ja see paistis nende lauludest välja. The Rolling Stonesi kirjeldatud vabadus oli vaid osalt, vaid siin ja seal, hipilik tõrksus reeglipärade vastu. Vähe-malt samavõrra oli see ablas materialism, kapitalism *in action*, midagi läheneva Thatcheri-ajastu vaimus. Nii nagu räpparite puhul aastaid hiljem, ei olnud nende sihiks mitte uus ja parem maailm, vaid isegi natuke irvitavalt öeldud “*get real*”. Ja neid vihati sellepärast 70ndate lõpul, aga tegelikult juba kümmekond aastat varemgi. Alles hoopis hiljem, 1980. aastatel ja edasi, saadi neist üle ja mööda vaadata argumendiga, et bändi lood polnud enam kuigi head.

See kõik on raamatus ka olemas, mitte deklaratsioonidega, aga jutu sees, selle kulgemise tempos. Kui Richards kirjeldab bändi algusaegu, siis nakatab ta meid kärsitusega – ärge olge meil ees, oli The Rolling Stonesi kogu sõnum. Hiljem öeldakse sama, aga juba võimupositsioonilt. Ja Richards ei esita enesele kuigivõrd moraalseid dilemmasid, ei uuri seda, kas bänd on kuidagi näiteks oma põhimõtetele truuks jäänud või mitte.

Kogu tema loo trajektoor on selge ja sirgjooneline ja kahtlustest vaba ning ma kujutan ette, et see meeldib lugejale. Igatahes on see meeldinud raamatu arvustajatele – märkasin seda juba siis, kui “Life” kolme aasta eest originaalis ilmus. Meeldis see neile mu mäletamist mööda aga just seepärast, et Richards ei vaata kuigivõrd tagasi ega kõrvale, ei reflekteeri, ei lange sentimentaalsusse ega psühhoteraapiasse. Kogu raamatu toon pole tegelikult üldsegi meenutav, oma teekonna kohta küsiv, ja see paistis olevat nimelt see, mida oodati.

Et kas pole siis tore, kui keegi on elanud läbi kogu roki müüdilise loomuse pisimate detailideni nii heas kui halvas ja pole ometi pidurdunud ega takerdunud? Et kunagine ihade vabastamine, oma tungide realiseerimine on kogu Richardsi destruktiiivse narkomineviku kiuste ju ikkagi mingil moel osutunud nõnda tervendavaks ja positiivseks, hoidnud teda nõnda hästi töökorras siiani? Richardsi stoori on ju seesugune 60ndatel käima läinud muinasjutt, mis tunneb ennast kodus ka kõigis järgmistes kümnendites. See on tegude lugu ja see on edu lugu. On muidugi kena, kui leidub surnud kangelasi ja mätreid – Lennon, Morrison, Hendrix... Aga peab ju leiduma ka keegi, kes on ellu jäänud, võimeline rääkima ja üha rääkima. Ja Richards räägib hästi, hoogsalt. Vahel küll võib siin ja seal aimata, et inglasest kaasautor James Fox on midagi ümber sõnastanud, aga tegelikult vist siiski mitte eriti. Richardsi kõne kõlab meie peades sujuvalt, eriti kui me ei viitsi numbrit teha sellest, et mitte kõik kliised ei sädele, et fraasid tulevad

tuttavad ette, kuigi polnud ka esimesel kuulmisel meeldejätmist väärt. See tähendab seega, et toon selles raamatus loeb rohkem kui lugu, ja võib olla pole see tingimata edukas printsiip 600-leheküljelise raamatu jaoks. Igatahes võid sa ilma palju kaotamata vahepeal ära käia, mõned leheküljed vahele jätta, ning kindel olla, et see toon, see kõneviis, see hääled on seal alles, kui tagasi jõuad.

Aga ühte eesmärki täidab see vormistus küll – informatiivne või mitte, Keith Richards on sedamoodi kõneldes *cool*. Ta on ilmselt elu jooksul eri moodsu *cool* olnud, kuid nüüd on ta seda vananenud bluusimehe kombel – *yeah*, ma olen seda ja teist teinud ja näinud, mind on sellest ja teisest kohast välja visatud, ma olen mitmeid naisi saanud ja mõndagi oma kehast läbi lasknud. Richards räägib lahti sellele, kuidas temast on igale poole inimesi maha jäänud, kuid siin, neil lehekülgedel, ei ole kõige tähtsam mitte see, mis teda nendega kokku viis, vaid see, kuidas ta edasi liikus, kuidas ta jalgadele maandus. Ta ei kiitle sellega, ta pole uhke, aga ei kahetse ka. Lihtsalt elu läheb edasi. Mis kõik toob mulle meelde veel ühe kusagilt loetud seletuse sõnale *cool – cool* on selline inimene, keda võid näkku lüüa, aga kelle näoilme seejärel ei muutu. Richards on just selline – rokkmuusika arhetüüp, märk, sümbol, bränd, nurgeline kivistis pop-Rushmore'i mäel.

Aga samas pole Richardsi lugu täiuslik – siin on üks kaalukas varjatud poolus, tegelikult ehk isegi üks teine, paralleelne lugu. Tõsi, toda lugu päris selgetes piirjoontes raamatus ära ei räägita, aga omamoodi fantoomformaadis, aimamisi,

lünkades ja armides, on ta ikkagi olemas. Ja see on Mick Jaggeri, tema loomingulise partneri ja Suure Teise lugu – Richards tunneb ta vastu armastust ja allasurutud pinget, ebakindlust, kadedust ja viha. Ta räägib, mis tal öelda on, kuid siit-sealt kumab kahtlusi, kas mitte mõningate episoodide puhul pole viimane sõna ja peidetud puánt just kaalutlevama ja *kainema* (igas mõttes) Jaggeri käes. Mingi osa kõigest siin raamatus on rohkem tema oma, kui Richards tahaks, ja küllap on Jaggeriga seotud kohad just need, kus Richards tihedamini mõttesse jääb, natuke selgitab, õigustab.

Aga kõige rohkem ja ilusamini mõtleb Keith Richards muusikast. Näiteks leheküljed 256–257. Ta vaatab ühel “sital päeval” väljas tormi tõusmas ja mõtleb samal ajal laulu kallal nokitsedes paratamatult oma tollasele tüdrukule Anita Pallenbergile, kes kusagil seal Jaggeriga filmi teeb ja küllap temaga ka flirdib. Ja kuigi Richards teab nüüd meile kinnitada, et laul “Gimme Shelter” ei sündinud otse sellest armukadedusega segatud igat-susest, saab ta aru, et edaspidi, kui keegi kuulab neid esimesi akorde selles loos ja siis sõnu “*yeah, a storm is threatening my very life today*”, on seal kogu see varjatud isiklik draama olemas. Vähe sellest, see laul on tegelikult juba tema enesegi ümber veennud – see *on* tema armudraama, mida ta nüüd kuuleb. Ja Richards teeb siin seda, mida ta teeb ka mitmel pool mujal – allub muusikale, laseb sel ennast ja oma mälestusi juhtida ja vanadel asjadel uuesti juhtuda.

Te võib-olla arvate, et pole väga huvitav lugeda näiteks avatud kitarrihääles-

tusest. Aga see pole nii. Vastupidi, just neil hetkedel Richardsi *cool* praguneb. Ta flirdib jälle mingit vana flirti, kakleb mingit poolelijäänud tüli, kisub lugejat varrukast ja räägib valjemini. Ja natuke lugedes saad aru, et ta mängib neid lugusid uuesti. Ja kui ta juba uuesti mängib, tahad ka uuesti kuulata. Muusikute elulood on toredad, eriti sellised, kõvakaanelised, värviliste piltidega. Aga kellel neid ikka vaja on, kui sul pole plaate, mida pärast trükilõhnalise eesriide langetamist ette võtta.

HARDO PAJULA **Teise seeria künnisel**

ERIK S. REINERT. GLOBAALNE MAJANDUS. Kuidas rikkad rikkaks said ja miks vaesed üha vaesemaks jäävad. Norra k-st tlk Maarja Siimer. Varrak, Tallinn, 2013. 174 lk.

Ühel rohkem kui sajanditagusel konverentsil olevat saksa majandusteadlane Gustav Schmoller seganud oma itaalia kolleegi Vilfredo Pareto ettekannet korduvate valjude vahelehiüetega: “Majandusseadusi pole olemas!” Järgmisel päeval olevat kerjuseks riietunud Pareto pärinud tänaval Schmollerilt restorani järele, kus ta saaks tasuta süüa. “Kallis inimene, selliseid restorane pole olemas,” vastanud talle hämmastunud Schmoller. Mille peale võidukalt maskeraadist loobunud Pareto olevat omakorda rõõmsalt hõisanud: “Nii, mõned majandusseadused on siiski olemas!”

VAATENURK 173

See lustakas looke võtab piltlikult kokku majandusmõtte ajaloos *Methodenstreit*'ina (meetoditülina) kuulsaks saanud episoodi olemuse. 1871. aastal ilmunud austria ökonomisti Carl Mengeri "Rahvamajandusõpetuse alused" kutsus esile saksa ajaloolise koolkonna terava kriitika. Selle üks liidritest – eelmainitud Gustav Schmoller – nimetas Mengeri tööd "asjakohatuks abstraherimiseks"; Menger kritiseeris omakorda sakslaste ajaloolist lähenemisviisi ning kaitses kuju võtva distsipliini deduktiivseid aluseid.

Deduktiivse ja induktiivse lähene-misviisi konflikt on üks teadusmaailma lahendamatuid vastuolusid: alati on neid, kes on steriilse eksaktsuse nimel nõus ohverdama rügemendi tülikaid fakte ja neid, keda säärane hoolimatus marru ajab. Ei ole mingit kahtlust, et peavoolu ökonomika elevandiluust komando-punkti sulgunud kindralid on pärast Teist maailmasõda saatnud abstraktsete ideede nimel kindlasse surma armeede kaupa ümberlukkamatuid tõsiasju. Professor Reinert on nende kättemaksuhimulised vaimud nüüd enda ümber koondanud ja tungib ägedalt peale.

Aeg on vasturünnakuks väga soodne. Viimaste aastakümnete rängim majanduskriis on õnestanud usaldust senist majanduspoliitikat põhjendanud ja õigustanud õpetuste vastu ning muutnud kaasamõtleva avalikkuse alternatiivsete doktriinide suhtes tunduvalt vastuvõtlikumaks. Selles olukorras ei ole Erik Reinert intellektuaalset pärituult just kõige paremini ära kasutanud. Hoolikalt kooskõlastatud pealetungi asemel on tegemist tormaka ja ilma suurema toeta

ratsaväe soolonombriga, mille kaugem strateegiline mõju jääb pea olematuks.

Professor Reinert rajab oma arutlus-käigu järeleproovitud võttele: konstrueerib ölgmehikese, omistab sellele terve rea naeruväärseid väiteid, nimetab selle neo-liberalismiks ja lööb siis efektselt pikali. Ruumipuudusel piirdume vaid ühe, kuid seda kõnekama näitega. Reinerti enda sõnul tõukus kogu raamat küsimusest, miks on bussijuhtide palgad Limas 20 korda väiksemad kui Oslos, olgugi et Peruus on sohvri elu ju palju keerulisem.¹ Peavoolu majandusteadus polevat suutnud sellele küsimusele vastata ja lahenduse otsimine olevat võtnud koguni 35 aastat. Kumatigi peitub vastus juba 1964. aastast majanduskirjanduses Balassa-Samuelsoni efektina tuntuks saanud selgituses. Kui sõjajärgse abstraktse õpikuökonomika isa Paul Samuelsoni nimi käib Reinerti raamatust (teises kontekstis) siiski läbi, siis vaieldamatult samuti esimesse kaanonisse kuuluvat William Baumoli me sealt ei leia. Ometi on leheküljel 96 toodud näide Norra raadio orkestri muutumatuks jäänud efektiivsusest Chopini valsi ettemängimisel laenatud otse William Baumoli ja William Bowenini 1966. aastal ilmunud klassikalisest tegevuskunstide ökonomikat käsitletud raamatust. Baumol ja Bowen rääkisid Chopini valsi asemel, tõsi küll, Beethoveni keelpilli-kvartetist.

Reinerti deduktsiooni vastu suunatud rünnaku juures on kõige märkimisväärsem see, et autor langeb oma hinges-tatud ürituses enesele märkamatuks ise

¹ R. Kattel, Kriis alles algab. Sirp, 30.05.2013.

asjakohatu abstraherimise lõksu. Eri-
nevalt peavoolu nohikutest ei ehita ta
küll kõrgpoleeritud matemaatilisi losse,
kuid mida arvata lausetest à la “*majandus
otsustas* [minu esiletõst, H. P.] kujundada
ühiskonna 1880ndate aastate füüsika sea-
duste järgi” (lk 27) või “Kui unustame, et
füüsikal põhinevad mudelid pole mitte
tegelikkus, vaid väga lihtsustatud aru-
saam sellest [Kes selle kunagi unustanud
on? H. P.], võime teha sama suuri vigu
kui *globaliseerumise läbiviimisel* [minu
esiletõst, H. P.]”? Ma ei ole raamatu nor-
rakeelset originaali muidugi lugenud, nii
et siin võib olla tegemist ka tõlkeapsude-
ga, aga idee sellest, et kuskil on olemas
teotsev, mõtlev ja tundev subjekt nimega
majandus või et globaliseerumine *viiak-
se läbi*, tõstab meid abstraktsioonitaeva
kõige ülemistesse kihtidesse.

Reinerti raamatu teise kandva idee
järgi on neoliberaalide läbi viidud glo-
baliseerumine samaväärne ameeriklaste
sõjajärgse Saksamaa deindustrialiseeri-
miseks koostatud Morgenthau plaaniga.
Ka see idee ei ole päris tuulest võetud.
Ent globaliseerumist *viiakse läbi* vaid
väga piiratud ulatuses. Seda probleem-
ipundart käsitleb palju sügavamalt
ja peenekoelisemalt kuus aastat enne
Reinerti teost ilmunud John Gray “Vale
koit: Globaalse kapitalismi luulud”. Gray
eristab teineteisest globaliseerumise kaks
aspekti: üleilmse industrialiseerumise
ja seda iseäranis viimastel aastakümnetel
valitsenud mängureeglistiku, mille
tähtsaimateks kohtunikeks on Maailma
Kaubandusorganisatsioon, Maailmapank
ja Rahvusvaheline Kaubandusorganisat-
sioon.

Kui globaliseerumise juures on üldse
põhjust rääkida volutaristlikust elemen-
dist, piirdub see üksnes nähtuse institut-
sionaalse raamistikuga, mille kujunemisel
on peavoolu majandusteadusel tööpoolest
oluline roll olnud. Ülemaailmne indust-
rialiseerimine viib ennast aga ise läbi ja
seda džinni ei õnnestu enam kellelgi pu-
delisse tagasi suruda. Kuigi neoliberaalid
on Reinerti sõnul Mongoolia “kiviaega
tagasi pommitanud” (lk 124) ja Tansaania
moderniseerimine ei kulge nii kiiresti,
kui autor sooviks, jääb ümberlökkama-
tuks tõsiasjaks, et viimase poolesaja aasta
jooksul on lääneriikide osakaal maailma
majanduses järjekindlalt vähenenud ning
ühes sellega kaob varem või hiljem ka
nende võime kehtestada endale sobivad
mängureegleid. Reinert on aga kannat-
amatu. “Vaeste olukord peab ilmselt
veel hullemaks minema, enne kui asjad
muutuvad. Meil tuleb ära oodata 1848.
aasta revolutsiooni globaalne variant,”
õhkab ta ühel oma kirglikumatest mo-
mentidest.

Reinerti raamatu neokolonialismi
puudutav osa on veel üheks Tõnu Õn-
nepalu poolt siinse ajakirja veergudel
Lääne “väga sügavaks hingehaiguseks”
nimetatud nähtuse ilminguks.² Loomu-
likult oli Lääne kolonialism vägivaldne
ja ekspluateeriv, ja ju elavad selle riismed
pehmemas vormis edasi ka praeguses
maailmakorras. Ent koloniaalajastu oli
maailma rahvaarvu järjekindla suurene-
mise ja tehnoloogiliste võimaluste avar-
dumise tulemusel teoks saanud tutvumise

² T. Õnnepalu, SS-Obersturmbannführer
Max Aue, ligimine. Vikerkaar, 2007, nr
7/8.

tagajärg. “Kuidas me muidu oleksime saanud üksteist tundma õppida?” küsib Õnnepalu teisal ja vastab: “Ainult nii, et indialased, aafriklasted ja teised koloniseeritud oleksid tulnud meid koloniseerima. Eks nad nüüd vist tulegi.

Aga see on juba teine seeria.”³ Reinert ei jõua teist seeriat ära oodata, kuid mina kipun siiski arvama, et Oktsidendis saab sel linateosel olema võrdlemisi piiratud publikumenu.

---

³ T. Õnnepalu, Neli romaani: Turisti märkmeid sõjast. Vikerkaar, 2006, nr 6.

